

ZALÁN TIBOR

Egyébként

Az öregséggel gyávaság is jár. Már tizennyolc évesen öregebb volt mint illenék. Egyébként a macskának nincs árnya ő maga az árnyék Az évek során már nem volt hová mélyíteni a gyávaságát A magányát A kihordatlan titkokat Amikor először elérte a zöld sziklák közt vergődő tenger már nem volt sehová

Már nem volt sehová Először elérte a zöld sziklák közt vergődő tenger Sodort kihordatlan titkokat És magányt És gyávaságot Nem volt már hová mélyíteni az évek során összegyűlt félelmeit Ő maga lett az árnyék A macska Egyébként öregebb volt mint illenék Tizennyolc évesen is Már az öregség gyávasággal jár

Téglagyári kémény

Forrás fakad vagy teremődik Ilyen prózai manapság egy séta bölcsőhelyem körül Anyám a téglagyár lebontott kéményét nézi vagy csak az emléket Mondja És felhőkre emlékezik Széthordták a téglát ahogy isten felhőit is disznóólakat építettek belőlük és most az aklok rőfögést szabadságot visszhangzanak

Rőfögés és szabadság visszhangzik az ól felől Disznóknak köveznek ki aklot belőlük és az isten felhőit hordták össze hozzá Téglagyár lebontott kéménye emlékezik Emlék nézi Mondja Vagy csak gondolja hogy anyja a lebontott bölcsőhelye körül sétál Manapság minden csak ilyen prózai Vagy fölfakad vagy teremődik

Az ösvény vége

És ködbe lép az ember a lét nehéz
a föld lehúz s a lepke emel tovább
mi fent volt fordul lentre s ott túl
lebben a szárnya a csontmadárnak

A táj még ismerős de a körvonal
már elveszett belőle – a végtelen
ólmos szürkével átsatíroz
volt ami lesz s ami lesz már rég nincs

Ki vár az ösvény vége ha feltűnik
ki áll kezében tartva a mérleget
ha csuklón már a vér lecsordult
mit követel meg a létkönnyűség

Egy fürdőkád lesz majd az a vesztőhely
hol ítélő s vádlott színe egyre vált
akár ha felhők játszanák el
most a halál buta kis botrányát

Madármaszkos önarckép

FÁBIÁN LÁSZLÓ

Madarat tollamról...

KÍSÉRLET EGY SZEMADÁM-KÉP MEGÉRTÉSÉRE

Gépem groteszk betűt ajánlott megnyitáskor, én viszont még soha ennyire magabiztosan nem tudtam, hogy antikvát kell használnom, ehhez az *oszlopképhez* nem illik más, így neveztem el a 250X35 centiméteres függélyes (szándékoltság van a szóhasználatban) kompozíciót, Szemadám György emblematikusnak tekinthető (legalább életműve viszonylatában) *Haiku* című olajképét, a festményt, amely eredetileg egy szűk hely takarására készült, és a pár évvel ezelőtt megvásárolt csillaghegyi házba költözéskor, az új környezetben is megfelelő helyet talált magának;

(a karcsú haiku, szigorúan kötött formájú japán rövid vers (három sor), nem pusztán a szótagszám adott (5, 7, 5), hagyományosan szerkezetileg is meghatározott: természeti képből kell indulnia, annak szimbolikáját mélyíti általánosabb emberi viszonyokra – a Matsuo Basho reformja szerint – koanokra emlékeztető csattanóval)

aligha szükséges különösebben hangsúlyozni, hogy egy ilyen határozott arányú kép – akarva-akaratlan (esetünkben az előbbi) – föltétlenül az egyik alapvető *világtengelyre* utal, annak irányultságait hordozza magán, nem pedig valami skalár-tér semlegességét: szimbolikusan a hármas osztatú világgép megjelenítője, a föld, a levegő, az ég (alvilág, közvilág, fölvilág) jelképe – úgyszólván attól függetlenül, hogy mi „történik” a képen; ugyanis az irányultság hangsúlyából azonnal kitetszik az ősi mágikus gesztus, a világhármas egységének, szerves építkezésének tudatosítása, átgondolt megalapozása *képtérként* – szinte annak megfelelően, ahogy egyes ősi kultúrákban a három legfontosabb istenség lakhelyéül szolgáltak (suméroktól – Anu, Enlil, Éa – a rómaiakig, de akár innét származtathatjuk a későbbi „kinyilatkoztatás” keresztény Szentháromságát), tehát a Szent térben, amelybe egyébiránt minden valamire való műalkotás kívánczik (csupán megjegyzem, ez a nézet közeli rokonságot tart Heidegger kiállítótér gondolatával, ahol – szerinte – a mű megszentelődik); az alapképlet – természetesen – a kozmikus Világfa, amely a világ közepén áll, gyökerei az Alvilágba kapaszkodnak, csúcának gallyai pedig az eget karcolják, ráadásul ez a hármas osztat újabb misztériumot képez: a születés, halál, újjászületés vallási képletét (Lévi-Strauss úgy tartja, a mítosz az élet és halál, föld és ég, nevetés és sírás stb. vagyis az alapvető ellentmondások, dialektikus antinómiák közvetítésének eszköze) – a szólás szerint *nasciturus pro jam nato habetur*, ami majdan születik, már megszületettnek számít – első sorban ez a misztikus beágyazottság szolgálhat magyarázatul, hogy akárhányszor ülök előtte és nézem ezt a képet, mindig inkább a hiteles olvasat kiérdeklése munkál bennem, egyetlen pillanatra sem a nyugtalanság, inkább olyan, mint egy közmegegyezéses törvény (naná, hogy az is!), amely körül már minden lehetséges vita lezajlott, a berzenkedések belesimultak a józan belátásba, a sors kinyilvánította önnön lényegét; szóval az életszerkezet fölérzése, az élet banalitásának nyil-

vánvalósága a létezés nagyszerűségével szemben; mert hogy az élet a triviális emberi időben, földi térben valósul meg, a létezés érvényét viszont a kozmikus idő és a kozmikus tér garantálja; az ősi kultúrákban az épületeknek mindig van fölső nyiladéka, példázhatja a tibeti házak „Ég kapuja” elnevezésű lyuka a tetőn, de alighanem hasonló eredete lehet az észak-amerikai indián tipik füstnyílásának szintén – a világképnek (*imago mundi*) megfelelően; Max Scheler *Az ember helye a kozmoszban* című könyvében reprodukálja a természetben magára ébredő ősi önkéntelen kérdését: „*Hol állok én tulajdonképpen? Mi is az én helyem?*” amely kérdés minden bizonnyal folytonos relevanciával bír, az élet szférájának alapos megismerésére készítet; minden bölcsélet legfőbb kérdéseinek kiismerésére, hogy ti. a *világ inkább van, mint nincs*, én magam viszont azzal az excentrikus helyzettel, hogy kívülről szemlélhetem önmagam, elfoglalt pozíciómat, *én magam is inkább vagyok, mint nem*; ezek a fölvetések pedig egyértelműen érintik az életszférát, vele együtt megalapoznak gondolkodásunkban bizonyos világképet, és fogalmazódjanak meg bár a világképek a föld/világunk legkülönbözőbb helyein, más és más embercsoportok ideái között, megdöbbenően sok azonosságot mutatnak, amit ezúttal – megértésképpen – Hamvas Béla metafora-gyanús képletével foglalok össze: a *kinyilatkoztatás mindenütt egy* –

A megértés azonban valami más – figyelmeztet Mihail Epstein *A posztmodern és Oroszország* című tanulmánykötetében – *nem a műalkotás reprodukciója a fogalmak és koncepciók szintjén, hanem magával a művésszel való azonosulás lehetősége, annak megélése, hogy mi magunk vagyunk értelemdadó tevékenységének szubjektumai, azaz általunk, velünk együtt beszélve fogalmazza meg mondandóját;*

(Scheler töprengésre készítetö elgondolása szerint *bizonyos, hogy a világ először csak ellenállásaként volt adva az életben, nem pedig a megismerés tárgyaként*, és hogy a megismerés tárgyai az *újonnan felfedezett szférára vonatkozó gondolati és a képzeleti képződmények is*, vagyis ez a folyamat konkrét előzménye a metafizikai igazság megismerésének, *nota bene* – fűzöm hozzá – *a művészi megismerésnek*)

a Szemadám-kép nézője jobbról, szemmagassága fölött berepülő fáciánt pillant meg először, az vonja magára mindenekelőtt diszkrét tarkaságával figyelmét; a festőt csak fölületesen ismerő sem igen lepődik meg, tudja róla, hogy szenvedélyes madarász, szakértő madármegfigyelő, aki pedig megfordult valamelyik kiállításán, találkozható képei sztárvilágával: darvakkal, foglyokkal, récékkel, csókával, bakcsóval, gerlével, süvöltőkkel, dankasirályal, zöld küllővel, pirókkal, kékbeggyel sárgarigóval, apácálúddal, hajnalmadárral, császármadárral, bagollyal, vízcisibével, harkállyal, csérrel, jégmadárral, kazuárral és számos képviselőjével távoli vidékeknek, azaz mániákus, mint aki ezeket a neveket ide összehordta, akár magától értetődőnek ítélné ezt az aktust, ha nem figyelne föl – például arra – hogy milyen pozíciót foglal el a levegő – vagy mondjunk inkább Középvilágot – meghódítója kompozicionálisan? a kép fölső harmadának alsó részében találkozunk vele, kicsivel az aranymetszés vonala fölött, mondhatni a hosszúszerű kereszt (Krisztus kivégzésének eszköze, amely nagyjából Nagy Károly idejében lett a nyugati kereszténység szimbóluma, noha magába

olvasztotta az ősi egyenlőszárú kereszt jelképi tartalmait) vízszintesének aránya szerint – tehát kitüntetetten szakrális helyzetben –

ráadásul hátával, szárnycsapásaival már a Fölvilágot, az eget borzolva –

Ricoeur szerint a *szimbólum szüli a gondolatot*, ami olyasfélét (is) jelenthet, hogy a művészet mögött ott ködlik/világlik egy ősi metafizika, amely gazdag ajánlatokat kínál újabb mítoszok/mítoszmagyarázatok, újabb jelképes alkotások létesüléséhez (ha tetszik, részben ez a művészet örök múltbelisége); ebben a situációban a madár égi jelenése határozottan azt a leküzdhetetlen vágyódást jelenti, amivel Bábel népe oktondi módon a mennyei hatalom titkai felé törne, vagy a népmese égiszű paszulyán fölfelé igyekvő hős korrigálná a sors ügyetlenségeit, netán ennél bensőségesebb érintkezést keresne a Fölvilág urával, személyes meghallgatást, jóllehet aligha könnyű betekinteni akár abba a szférába, amelyben a nap is szerényen bujdosol a kavargó köd mögött (tompá, éppen csak érzékelhető fényével vonva függönyt a rejtelmek elé); és ebben a pillanatban ki kell térnünk a kép színvilágára, amely már-már smaragd-azúr monokromiát jelentene, ha krómoxidzöldes azúrtját nem árnyalná rafináltan a festő, oly módon, hogy alapvetően homogén – a három világ egységének megfelelően – a színharmóniája, csupán helyenként finom tónuskülönbségek disztinválják –

lényegében úgy, miként a ködgomolygás módosítja a közeg színértékeit –

a rafinéria arra irányul, hogy az éles határok eliminálása ellenére pontosan érzékeltesse a mezsgyét, a hármast szerkezetét; alant, a Középvilág alján balról leveles gally jelzi a még megismerhető földet, mélyebben azonban sűrűbbé válik a közeg, sötétebb a tónus: az Alvilág szemernyi fénnel sem rendelkezik, annak a szférának titkaihoz sosem férközhet a madár;

a kép kompozíciójában, színvilágában eszerint bravúrosan kiegyensúlyozott, direkt olvasatban akár idillnek minősülhet, a bölcséleti közlemény éppen csak átdereng belőle, miként a köd mélyére szorult nap sápadt fénye az ég alján, jelesül, hogy az ősi világkép szimbólumai érvényben vannak, érvényben maradhatnak a modern művészet szellemi közegében, annak mellérendelődései széttagoltsága ellenére; Bergyajev aggodalmával szemben is: *A világ szétesik külső megjelenési formáiban, átalakul. A művészet sem képes megőrizni a maga régi formáiban... A plasztikus művészetek válsága valójában nem jelent mást, mint zaklatott kísérleteket tenni, hogy a világ materiális burka mögé lássunk, érzékeljük a kifinomult testet, legyőzzük az áthatolhatatlanság törvényét.* De hiszen Szemadám György festménye pontosan erről beszél – kényes érzékenységgel!

A modern művészet kapcsán rengeteg szó esik, legalább Ortega y Gasset óta a művészet dehumanizációjáról, komoly elméleti szakemberek szajkózzák ezt a badarságot megfélemlítve arról a szimpla igazságról, hogy a művészeti alkotásokat emberek hozzák létre, a művek azok gondolatait hordozzák, vagyis az ember eleve képtelen kimaradni a művészetből, mivel az emberi lelemény, ám abban föltétlenül egyet kell értenünk Bergyajevvel, hogy a művészet formái változnak az idők változásaival, ahogyan az ember szintén változik, ami nem jelent radikális szakítást múlt-

jával, mivel az semmiképpen nem lehetséges; a művészet folyamat, újabb és újabb szintek épülnek a korábbiakra, hivatkoznak eredményeire, de hordozza őket tagadásaiban csakúgy; Szemadám festménye – természetesen – jóval több, mint idillikus tájkép, noha a hagyományos műfaj jegyeit (is) hordozza, ám elkülönbözőik hangsúlyos formátumválasztásával, mindenképpen kompozíciójával, de még szimbolikus színharmóniájával is; abból pedig, hogy nem ábrázol embert, szűkkeblűség volna a dehumanizációra következtetni, kiváltképpen, hogy az őshagyomány világképével operál – tessen az egy modernabb eszkatológia jegyében –

ha valamitől, hát az antropocentrizmus földadásától értelmetlen félteni az új művészetet, az avantgárdot, ha tetszik, hiszen mind a képi közlemény földadója, mind pedig befogadója – legalább egyelőre – humanoid, egyszerűbben fogalmazva: ember üzen embernek noha nem a naturális földszínről, mivel a művészet többre képes, mint a közvetlen valóság, a művészetben éppen hogy a *valóságosság* a norma, amelyben – heideggeri értelemben – a szimbólum (az összevonás) képezi a művészt, amelyről egyébként egyáltalán nem kézenfekvő értekezni; mindenesetre a transzcendenst nemigen lehet metaforák nélkül megközelíteni, márpedig a ma embere szintén világhához, de legalábbis képzeletéhez tartozónak tekinti, metafizikai élményeiből következtet rá; szekularizált világunkban talán ritkább, noha nem kizárt a szakrális földbukkanása, ám kimondva-kimondatlan jelen van az életszentség mint erkölcsi fogalom, jelen a szakrális tér, a szakrális idő, még ha nem konvergál földtétlenül vallási eszmékhez, ám egyik legszorosabb kapocs az élet és a létezés között –

Szemadám madara a megváltás reminiscenciáját idézi mesei/mitológiai földptével, és kínálja föld a szubjektum kiteljesedéséhez, ugyanis a vagyokban mindenképpen jelen van a voltam, a leszekben pedig hasonlóképpen magára találhat mindkettő; az ember történeti lény, történeti képződmény, nem vedli le semmilyen körülmények között történetiségét; a Szemadám-fácán földpte mindössze látszólag földtlen; a *művészet földlja* – fogalmazza meg Sklovszkij – *hogy a látvány, s nem a megismerés földtjén tegye érzékelhetővé a dolgokat* ami a képzőművészetre okvetlenül igaz, ámbár inkább a metaforikus képiségre hagyatkozva;

*

a kép jellegzetes formája más értelmezést természetesen megenged; például azt, hogy keskenységét *résként* fogjuk fel, amely résen keresztül bepillantathatunk nemcsak a térbe, az időbe szintén (egyébként a korábbi megközelítésben ugyancsak történetek ilyesféle utalások), voltaképpen fogalmazhatunk úgy: egy metafizikai térbe, amely a transzcendenciában válik relevánssá, akárha a valóságnak elfogadott einstein-i négydimenziós világtól távolodnánk el, hogy rálátást nyerjünk mitologikus szerkezetére, a benne lejátszódó történetekre, eszkatológiai dimenziókra; erre földhatalmaz – ezt ezúttal megint hangsúlyozni kell – a kép sajátos, a mindennap láthatótól élesen földlönböző, majdnem homogén, elidegenítő földvilága, pontosabban: a képi földténést (jelenséget?) másik földférába transzponálása már a földn által; legmeggyőzőbb a földncakakas (kakasról van szó! ez sem véletlen földasztás; gondoljunk Szókratészra, aki földtvetlen földlalközelségben jelenti ki: egy kakassal tartozom Aszklépiosznak) decens

beillesztése a színharmóniába; éppen a szenvedélyes madarász Szemadám ne ismerné a pompázatos fácskakakas tolldíszét? de akár többes számot használhatnék, hiszen már-már követhetetlenül gazdag színpompáról van szó, ha az összes fajtársat figyelembe veszem, festőnk azonban megelégszik a formai utalással, a szokatlan zöld szárnyfőlület ha nem is a natura korrekciója, föltehetőleg az allegória követelménye;

magától értetődik, amikor mítoszt emlegetek, elsődlegesen Szemadám *magánmitológiájára* gondolok, amely azonban – láthattuk föntebb – nem pusztán érintkezik, támaszkodik is a sajátjához konvergáló hagyományra, azazhogy: gondosan átírja modern látomásához; mivel pedig éppen a látomás frissessége, üdésége fontos számára, még csak véletlenül sem választja a hiperrealizmus eszközeit, jóllehet, más művein gyanakodhatunk ilyen szándékra, hiszen – és ezt nem lehet elégszer kiemelni – tudományos szinten mozog otthonosan az ornitológiában (ebben szívesen hasonlítom a „lepkész” Kocsis Imre hasonló mániakusságához, aminek – persze – művészi következményei ismét sejtethők, ám ennek az írásnak ez már nem tárgya), tehát bármikor – akár modell nélkül képes egy-egy madár pontos ábrázolására; valójában azonban Szemadám mindenekelőtt festő, számára a természeti formák a festői *formaadás* kompozíciós elemei, a képépítés részei, nem a természettel, hanem a művészettel szervesülnek, ha már... a mitológia történései (lett-légyen akár magánmitológia) a metafizika szférájában játszódnak, mint esett róla szó egyebütt, például *Kapu* című képein is él mind a szín, mind a forma elidegenítő szerepével, ott a szerves és szervetlen ornamentális lehetőségei vetődnek föl szürrealisztikus fölhangokkal, merész metaforikával, és ami miatt ideidéztem, ugyancsak mitologikus gesztusokkal, noha nem azzal a világgépi igénnyel, mint az oszlopképen –

a már idézett Epstejnnnek van egy tetszetős elmélete (tovább gondolatokra ajánlva ide citálom): *A kultúrában két paradigmát különböztethetünk meg: az egyik a megvalósult alkotásokból áll, a másik a lehetőségekből. Ami megvalósult, abból lesz a kultúra története. Ami viszont nem valósult meg, ám valahogy mégis felmutatta önmagát, vagy legalább csíraformában jelentkezett, mítosszá válik. És nem lehet tudni, melyikből van több a kultúrában, melyik az, ami fontosabb számára... A mítosz kárpótlás azért, amit nem sikerült megélni... kiszáll a sírból a kísértet, és meglátogatja az utódokat.* Jelen esetben talán efféle látogatásról is szó van, és egyáltalán nem ijesztő a „kísértet”. Éppenséggel kedélyes. Talán-talán az eredet szépségével kecsgetet Hawking-i értelemben: *A világegyetem sima és rendezett állapotból indult, de görgöngyössé és rendezetlenné vált az idők folyamán,* úgy tetszik valamilyen módon él a nosztalgia bennünk (festőnk tanúsítja) ama hajdani elrendezettség után –

az elmondottakból kiderülhetett, Szemadám festészete kizárólag rá jellemző ikonográfiával dolgozik, ennek az ikonográfiának a föltérképezése külön tanulmányt igényel (a figurativitás nemcsak ösztökél, egyenesen megköveteli az ikonográfiai leírást egy kompakt elemzésben); igencsak széles skáláról van szó: a precíz naturális elemektől (fű, fa, madár stb.) – mondjuk – a maszkok rituális absztrakciójáig, nem szólva – például – a *Kazuár* lírai elvontságáról; olyan modern irányzatoknál, mint a szürrealizmus (de még a Dada is), a hiperrealizmus, a pop rendkívül fontos a tárgyi

világ karaktere (ennyiben kötődik a hagyományosan realizmusként, annak naturalista jellegű rokonaiként azonosítható hagyományos képiséghez, amelyben a tárgy általában nem mutat túl önmagán), ámbar a modernizmusok – a maguk szellemisége szerinti – többletjelentésekkel ruházzák föl olykor a legmindennapibb tárgyakat, akárcsak azzal, hogy szokatlan kontextusokba helyezik őket (hát hogy találkozzanak azon a bizonyos boncasztalon!), alkalmasint megdöbbentő társulásokba idomítják; az oszlopkép nem él az önként adódó lehetőséggel, beéri azzal a művi látvánnyal, amely szemlélője elé tárul, mivelhogy éppen arról kíván szólni – enigmatikusan ugyan, de szellemileg, érzelmileg egyaránt fölfejthető tisztasággal –

az őslétező – summázhatom Schellerrel – az emberben lesz tudatában önmagának;

*

ebben az eszmefuttatásban talán azt is sikerült megvilágítanom, miért nem fogadtam el számítógépem tolakodó ajánlatát a groteszk betűre, noha esetleg egy másik Szemadám-mű kapcsán nem idegenkedtem volna tőle, ehhez a majdnem neoklasszikus alkotáshoz föltétlenül az antikva kívánczolt, és reménykedem, hogy elemzésem földerítette a kép haiku-szellemiségét csakúgy...

Császármadár nagyapám emlékére

1.

Törékeny, ritkán megszólaló költő volt, a század egyik legnagyobbja. Már életében szeretetteljes figyelem vette körül, amely halála óta észrevétlenül nő áradó fényességgel. Emlékszem, amikor még kézzel írták és terjesztették a *Harmadnapon* verseit, mert nem jelenhettek meg, úgy olvastam, hogy mindenről megfeledkeztem. Észre sem vettem, beesteledett, de még mindig faltam a töredezett papíron az izzó mondatokat a templom lépcsősorán... Egy más világ tárult elém, feltámadó fájdalmakat szabadított fel bennem. Elemi erővel hatott, újjászült, felnőtte formált, azonnal „az én költőm” lett Ady mellett (aki már évek óta nézett rám íróasztalomról, virrasztó némasággal, kalapján hervadó virággal).

Azután jött a többi: a *Nagyvárosi ikonok*; mint váratlan, személyes ajándék, a *Szálkák*. Később, kissé megkésve, kötetbe összegyűjtött kis remekművű prózai írásai, hogy megtörténjen az evangéliumi csoda, amelyről költői nyelvvel kapcsolatban oly sokszor beszélt *Pilinszky*: „A művészetben a süketek hallanak, a vakok látnak, a bénák járnak, minden fogyatékoság teremtő es magasrendű erővé válhat.”

Vallomásainak kivételes ereje volt, gondolatainak energiája, csöndjeinek minden-séghangja. Legtöbbször hallgatott, hogy minél többen megértsék. Mi a fontos. Mi az a kevés, ami kell az élethez: Jézus, az Evangélium, Dosztojevszkij, Simone Weil. Tanúságtevő volt, aki a csillagokat, a porszemet is tudta, hogy minden lényegtelen elrejtve az igazat fogalmazza meg.

Százszor elmentem szobája ajtajáig, azután bekopogtam. Megismertem. Más lett az életem. „Nem kell mindent olyan komolyan venni” – mondta. És komolyan vette ő is.

Meghalt. Váratlanul és fiatalon. De nem telik el nap, hogy ne hallanánk róla, ne jelenne meg valami, egy mondat legalább. Könyvek, tanulmányok, verselemzések próbálják megfejteni egyszerűségének titkát, tisztaságának sugárzását. Kozmikus szomorúság, örökös emberi fájdalmak sütnek sorából. Magányosságra kárhozott lélek volt. Hívó, akinek önmagában van temploma. A megváltásban hitt, a végső isteni mozdulatban, amely az idők végeztével rendet visz a világba.

Naplójának töredékes feljegyzései is ezt igazolják: „Bárkinek írunk: hiedelem. Egyedül Istennek írunk! Ezt a felebaráti szeretet elragadtatásában is tudnunk kell.”

Isten intellektussal meg nem közelíthető. „Az intellektus a kopár tájban kopár tájat lát – a művész szépséget” – írta 1964-ben. És vállalta a század botrányait, átélte es megszenvedte, hogy eljusson a titokzatos mélységekbe... (Van Gogh és Dosztojevszkij után Jézust talán ő értette a legjobban.)

Zaklatott, vérző világunkban – versei – kapaszkodót kínálnak. Élni segítenek. Jární, még ha botorkálva is. Ahogyan az Apokrifben: „...egy ember lépked hangta-

lan./ Nincs semmije, árnyéka van. / Meg botja van..." így, összekapaszkodva, felhőkbe fogózva bírhatjuk ki a földi poklokat, szüntelen küszködésünket, a megaláztatásokat.

Pilinszky költészetéből vakító fény szűr a szemünkbe. Amilyen sehol nem található. Csak ott. Nála. Vértől, gyolcs-fehér fénysugár tör át minden sötétségen, hogy utat találjon a kereszthez, ahol vele együtt mi is leroskadhatunk. Megpihenhetünk. Boldogan sírhatunk. Időtlen minden. „Mintha egy égbolt madár közeledne.”

2.

Sokáig nehezen élt. Nagy szegénységben. Szobája fűtetlen, ő maga éhezett. Télikabátja nem volt. Baráti, biztató szóért végiggyalogolta a várost. Szerzetesarcát szerettem én is, mert abból egyszerűség és gyermeki bizalom áradt. Megy a téli fasorban. Közben cigarettázik... Átvág az utcán. Azután eltűnik örökre. Ez az utolsó kép róla. Temetése 1981. június 4-én volt. Perzselő, forró nyárban. Költészetében valami árva hit bolyong, csontig szaggató szorongás. Apokaliptikus képek villannak föl kopár szavaiból, nagy tüzek mondataiból. Istent kereste és találta meg leborulva előtte, hogy elsuttogja: „Uram, nem tanítottál meg élni!” És a félelem elcsitult. Egy kéz becsukta jegyzetfüzetét, ahol már csak kusza töredékek sorjázta.

3.

Többen föltették a kérdést: Hány *Pilinszky* van? A *Nagyvárosi ikonok* költője, aki lassan megszenvedve, végletekig kimunkálta sorait, vagy a *Szálkák* váratlan, lávaszerűen kitörő versek alkotója? Sokan az utóbbit is kettéosztják, külön korszakként kezelve az utolsó oldalakat. A baj ott kezdődik, amikor egyesek kiemelik a pályaszakaszokat, míg a szabadversek köteteit idegenkedéssel elmarasztalják. Talán nem lapozzuk eleget, s úgy ezeket a munkáit. Lenyűgöző alázat, öntörvényű biztonság, a vallomás hihetetlen ereje és mélysége sugárzik belőlük. Az életmű egységét mindig szem előtt kell tartani. E nélkül minden megközelítés torzító előítéllettől lesz terhes, tévedés és félreértés csapdáiban vergődik. Kérdezzük meg a költőt, az ő válasza minden felesleges vitát kizár: „Amiként kezdtem, végig az maradtam. / Ahogyan kezdtem, mindvégig azt csinálom. / Mint a fegyenc, ki visszatérve / falujába, továbbra is csak hallgat, / szótlanul ül pohár bora előtt.”

4.

Sokszor próbáltam megközelíteni *Pilinszky életművét*, Mi az, ami a legfontosabb? A megrendítő egyszerűség, a pontos megfogalmazás. Egyetlen szívverésében is a mindenség dobog. Mintha az ég falára gyászjelentést karcolt volna a Krisztus-sorsú emberiségről, verseiben, prózai írásaiban, töprengéseiben, saját hírességét feledve Istent kereste és dicsérte fáradhatatlanul. Olykor már személytelenül, elfúló hangon zengte a teremtés csodáit. Veronika-kendővé zsugorodva, magára égette a szenvedő Krisztus véres-fájdalmas arcát.

5.

„Mert elhallgatnak akkor mindenek” – kezdi *Pilinszky* hatalmas költeményét. Lassan, szinte szavanként építi a mondatokat. Beláthatatlan szenvedések vérző képei lobbanak föl: fogolytáborok a kockacsendben, csontváz-fegyencek mélyvilági kínja, legszemélyesebb élete.

Nagy keresztény kiáltás ez a vers. Apokaliptikus látomás. Némán kopog üteme. Csörömpölve lépked az árnyalak a tűző köveken át, hogy hazajusson végül.

A félelem mindennapos a gondolkodók legjobbjainál. A János-evangéliumtól Szent Ágostontól Jakob Böhmén és Kierkegaardon át Martin Heideggerig. Sigmund Freudig és Eric Frommig találkozunk a keserű felismeréssel: az ember magára maradt lett. E céljavesztettségben, a hiábavaló küszködésben kozmikus aggodalom nehezedik rá. A minden egész eltörött világban, a magányos, útját nem lelő büntudatot érez. Az Istenhez térést akadályozó bűn félelmének a forrása.

Az *Apokrif* első része erősen magán hordozza az apokaliptikus műfajának beszédmódját. A második „szoltáros” panaszdal, vágyakozó-szemrehányó könyörgés. A harmadik, befejező részben újra megfordul a költői hang. Megvilágosodik, kitől várja szorongató árvaságának feloldását, léte céltalanságának értelmessé rendezését: „Látja Isten, hogy állok a napon”.

6.

Az Apokrif szomszédságában egy rövid vers áll: *Négysoros* Zuhogó képek, kemény, fémesen csillogó szavak, – plakátmagányban ázó éjjelek, szál villanykörte, erőszakos halál – a huszadik századi kiszolgáltatott ember szenvedését kevesen fogalmazták meg ilyen tömörséggel.

Ha egy verset kéne kiválasztanom, ami legjobban kifejezi a költőt, vajon melyik lenne az? Nem folyamatos hallgatására gondolok, szenvedése téli havára, Istene némaságára, ahogy a végsőkig csiszolja szavait. Az örökkévaló megrendültség állapotára, amelyben élt.

Az *Intelem* című verse fejezi ki legjobban a virrasztó költőt, az őrzőt; „Ne a léleketvételt. A zihálást. / Ne a nászasztalt. A lehulló / maradékot, hideget, árnyakat. / Ne a mozdulatot. A kapkodást. / A kampó csöndjét, azt jegyezd. / Arra figyelj, amire városod. / az örök város máig is figyel: / tornyaival, tetőivel, / élő és halott polgáiraival. / Akkor talán még napjaidban / hírül adhatod azt, miről / hírt adnod itt egyedül érdemes. / Írnok, / akkor talán nem jártál itt hiába.”

7.

Fekszem az ágyban: *Pilinszky* nagylemezét hallgatom. Észrevétlenül beesteledett, s most hangja a derengő fény a szoba-nagy sötétben. Föltámadt, itt van a tovatűnt angyal... verseit mondja.

„Pilinszky már nem is költő – állapította meg Gyurkovics Tibor – hanem fogalom, rebbenés, jelenség, misztikum. Kevés magyar lénynek adatott meg, hogy jóformán már életében vékony, de óriásai erejű szövetté finomodjon.”

Testvérek

Csönd lesz egy pillanatra. Újabb versbe kezd: „Csak azt feledném, azt a franciát, kit / hajnalfele a szállásunk előtt/ a hátsó udvar sűrűjében láttam/ lopódzani... S már ette is, már falta is a répát... Csak azt a testet, reszkető lapockát, / a csupa bőr és csupa csont kezét. A pillantását,- azt feledném egyszer! / Ha fuldokolva is, de falt tovább, / és egyre még, és mindegy már akármit, / csak enni bármit, ezt-azt, önmagát!”

Verseit mondja *Pilinszky*. Suhannak a mondatok, az ég és föld között verődő tragédia fölzendül, mint valami soha nem hallott, különös muzsika. Kolostorcsendben bolyongó gregorián ének. Fölszisszennek a szóvégi sz-ek, pengenek a t-hangok, tűz az s-ek sistergése.

Isten is közénk telepedik észrevétlenül, hogy hallja ezt a különös kisfiú-férfit, aki küldte felé izzó látomásainak szaggató morzejeleit. Rakta össze szállkák ezreiből égre szegezett keresztjét!

Pilinszky nem szaval. Kapaszkodik a sorokba, hogy kinyilatkoztatásként zengjenek versei az áttörhetetlen magányban. Behunyom szemem, s látom, ahogy megilletődve kilép a színpadra, egészen a széléig, előre, és megáll. Az egyszál fényben jól látszik törekeny alakja. Finom mozdulatokkal kinyitja könyvét, vár, majd arca elé emeli. Nem olvassa, mintha álmodna, úgy mondja. Nem gondol semmire, csak a tolmácsolás pontosságára: egyedül van most a földön – Istennek kell beszélnie a megalázott és megszomorított emberről. Éterien tiszta hangja valami közeli égitestről érkezik ide hozzánk: magasból csendül. Ott ül ma is: ezüsthajú hatvanéves kisfiú, az örökké tartó pillanatban.

8.

Kezemben tartom – halálon túli – 1993-ban megjelent, kötetét: *Pilinszky* fényképei. Meglepetés és kedves ajándék az album, főleg a negyven saját felvétel miatt. Mi ragadta meg figyelmét? Épületek, házrészletek, templomtornyok, emberek. Főleg félközlelől kapta lencsevégre a neki tetsző dolgokat, különösebb megkomponáltság nélkül. Napállástól függetlenül.

„Ha ezeket a fényképeket nem Pilinszky készítette volna – írta kritikájában Nadas Péter akkor hajlamos lennék megvonni a vállamat. De ő készítette. Ezek a válogatott képek nem indokolnak semmiféle vállvonást, hiszen ugyanarról az emberről vallanak, akit költészetéből ismerni vélünk.

S mivel e vallomásból a mesterségbeli tudás és az ihletett művészet hiányzik, mintegy a *Pilinszky János* nevű, esendő civil szemszögéből erősítik meg mindazt, amit a mesterségbeli tudás és az ihletett művészet eredményeként ismerhetünk.”

Pilinszky költészetének motívumait itt is megtaláljuk: kereszték, korpuszok, siető apácák, romjaikban is fenséges székesegyházak. Szegénység és elesettség, árnyékban rejtőző ablakok, megkopott kapuk, maréknyi törmelék. A világ sebei.

A személyes részvét szinte mindegyik képét átítatja. Költészetében az egyes embert emelte fénybe, a képeken embercsoportokat kísér figyelemmel. Négy lány a hajó fedélzetén a nyílt tengeren (korlát mögött az elsuhanó hullámokat láthatjuk). Pályaudvaron várakozók, vidám diákok, hazatérők.

A legmélyebbről világító képek Jutta Scherrer-ről készültek A szerelem közelségétől a fények delejesen felizzanak.

9.

„Ha van is tudománya, maga a nyelv nem tudomány. Elsőrendűen közlés és összeköttetés. Kimeríthetetlen eszköz arra, hogy hírt adjak magamról másoknak, s azonos szinten híreket szerezzek másokról a magam számára." A beszéd tehát – vallotta *Pilinszky* adás és befogadás. Nyitottság. Szeretet.

Lírája apadni látszott, kisesszéi is fogyatkozóban voltak, folyamatosan szaporodó beszélgetései újból ráirányították a figyelmet. Sajtóban olvastuk, esti rádióban hallottuk, de igazából csak könyvalakban lehattünk benne biztosak, a riportok költője azonos önmagával. A hívő emberrel. Az emberi teljességet ostromló férfival, az istenkeresővel. „Nézd, ha megkérdezik, és egy szóval kellene válaszolnom, hogy hiszek-e, azt mondom, hiszek. Pontosabban azt, hogy igyekszem hinni... Jött a háború, és akkor volt egy tapasztalatom. Teletömtem a hátizsákomat könyvekkel. A könyvek azonban kezdtek anakronisztikussá válni. Sorra dobtam ki őket a vagonból. Nem voltak érvényesek. Végül is egy maradt, az Evangélium, de az viszont úgy maradt velem, mint egy kutya."

Már 1967-es első londoni útján lényeges dolgokat mondott ki magáról: „nem baj, ha valaki sokat ír, az se baj, ha keveset, az a baj, ha valaki túl sokat vagy túl keveset ír. Egy jó szonett nem rövidebb, mint a Háború és béke... Én úgy vagyok, hogy... Valamiképpen sakkpartinak érzem: akkor lépek, ha lépni kell... Nem az a fontos, hogy a madár hányszor csap a szárnyával, hanem hogy íveljen." (Kérdező: Cs. Szabó László)

„Isten az, aki a rossz szeretetet is kibírja – válaszolta Hegyi Bélának 1973-ban de még nagyobb dolog, hogy a jót is... Bizonyos értelemben az anyai szeretet előképe ennek, csak anyánk bírja ki, hogy szeretjük."

„Vallásos költészet a tied? – kérdezte Forgács Rezső. – Nem attól vallásos a vers, amit tematikusan elmond. Úgy vallásos, ahogy a gregorián dallam is az. Fejedelmi és szolgálai. Én a figyelmet a versnél arra összpontosítom, hogy a vers nem lehet más-képp vallásos, mint amilyen vallásos töltésű éppen vagyok. Se több, se kevesebb."

Pilinszky írt verset, drámát, prózai töprengéseket, és monologizált beszélgetéseiben. Szinte rákényszerítette véleményét és akaratát a kérdezőre – figyelmeztet Rónay László – aki e nagy egyéniség sugárkörébe kerülve tudatosan alkalmazkodott sajátos logikájához.

A remény húzódik meg beszélgetései mélyén. Az a hit, hogy – bár az ember nem képes a maga erejével kiküzdeni boldogulását – Isten segítségével kibírja szenvedéseit, megpróbáltatásait.

„Én nem akarok egyéb lenni – nyilatkozta, mint tanúságtévő. Mert minden látszat ellenére, menthetetlenül egyek vagyunk... Sheryl-könyvemben, a mostani, színpadról szóló könyvemben írtam azt, hogy a nagy drámák mélyén dübörögve vagy csendben, ott gurul, mint egy vasgolyó, az, hogy egyek vagyunk. A hősök vívják a maguk párharcát, s a mélyben gurul a golyó. Többnyire csöndben."

10.

Utolsó beszélgetésünket próbálom most felidézni. Sebzett volt. És nagyon fáradt. Szavait alig hallottam, mintha mondanóját nem akarta volna mással megosztani:

– Mit csinálsz a félhomályban?

– Szemlélődéssel töltöttem a délutánt. Tudod, milyen nehéz? Iszonyú koncentrációt igényel. Úgy megvisel, mintha egész nap fát vágta volna... Nem csak az agyunkkal kell gondolkodni. És nem is kellene mindig ezt tennünk, csak egyszerűen végigcsinálni az életünket.

– Pesszimista hangulatban vagy.

– Elég a mai napnak a ma gondja, ugye milyen szépen mondja az evangélium...

De mi újság Vásárhelyen?

– Épp Németh Lászlóról volt egy előadás.

– Az jutott eszembe, amit legutóbb a tehetséggel kapcsolatban mondott. Hogyan leplezte magát Móricz... És szegény József Attila, aki a legvédtelenebb volt. Meg is ölték!

Azt mondani, azt csinálni, amit a szívünk diktál, az életveszélyes.

– Te is hasonlóan élsz.

– Én olyan vagyok, mint a gyermek, aki naponta szenved, mert nem érti, miért van annyi rossz és gonoszság itt a földön. Talán azért is írok, hogy valahol, valami tisztább szinten egészzé rakjam össze ezt az eltört világot.

– Egyedül?

– Isten segítségével.

– Sokat hűtlenkedünk.

– Isten az, aki hitetlenségünket is elnézi. Olyan kevés jót teszünk, azt is kibírja.

Emberek között sehol nem találsz ilyet. Isten mindent tud rólunk, ismeri sanda gondolatainkat, mégis hűségesen szeret bennünket,

– Nehéz jónak lenni, ezt már Babits is megmondta.

– Az ember egyszerre jó és egyszerre rossz. Krisztus ezt tökéletesen tudta, s azt is, legtöbbször ezt drámai vívódások közepette éljük meg. Türelemesen vár mindenkire, hogy egyszer szeretni tudjunk.

– Nem az a baj, hogy miközben boldogok akarunk lenni, megsebezük embertársainkat?

– Ez nehéz kérdés. Az ember sohasem lehet boldog a szíve mélyéig. Írás közben, nagyritkán éreztem ilyet, mikor egy-egy sorra rátaláltam. Máskor is, „kint” az életben... Az a nagy probléma: lehetünk-e boldogok, ha naponta látjuk a világot szenvedő, éhező millióit! Azt hiszem, belül legtöbbször mélyen szomorúak vagyunk.

– Ezt volna jó megtudni.

– Ez volna talán az emberiség valódi története. Nem tudjuk, hány ember ül éjszaka szobája csendjében és életről, halálról töpreng. Verset olvas, zenét hallgat, mert másképpen nem bírná ki az élet szorítását.

– Segíthet a beszélgetés, az hogy néha megosztjuk gondjainkat?

– Sokszor elég egy pillantás is, és tudjuk, egy hajóban evezünk azzal az ismeretlen valakivel. Ha két ember őszinte egymáshoz, rövid idő után a leglényegesebb dolgokban azonos lesz a véleményük.

– A költő művén keresztül akar beszélni.

– Szívesen találkoztam volna Dosztojevszkijjal, de nem tudott volna többet mondani, mint a műveivel. Az alkotó a művén keresztül akar eljutni egy valódi találkozásig, ahol csak ketten vannak.

– És megérti az üzenetet?

– A költő magányosságát és gyötrődését a szavakkal. Mert a magánytól mindenki szenved.

– Lehet, soha nem találkoznak, nem ismerik meg egymást.

– Nem baj. Gondolj csak a katedrálisok építőire, névtelen kőfaragóira. Legtöbb csak azt tudta, nem éri meg, hogy elkészüljön. Mégis, mint a népdalok írói, gyönyörűséges dolgokat teremtettek.

– Boldogan haltak meg.

– Ezek a névtelen, nagyszívű emberek Istennek dolgoztak! Alázattal. Nem gondoltak a halálra, inkább valami olyasfélét éreztek, hogy beépíti őket Isten a falba. Észrevétlenül ők maguk is kövekké válnak, és ott pihennek majd az idő templomcsendjében.

– Félsz a haláltól?

– Az ember annyiszor megsebződik, hogy a végén észre sem veszi, a legmélyebbtől vérzik. Persze, ez nincs előzmények nélkül. Adok és kapok, bármennyire is vigyázok. És sokszor azoktól, akik közel állnak hozzám... Hallgasd csak rögtön kikeresem... Van Gogh imájára gondolok: „Csatavesztés a földeken. / Honfoglalás a levegőben. / Madarak, nap és megint madarak. / Estére mi marad belőlem? / Estére csak a lámpasor, / a sárga vályogfal ragyog, / s a kert alól, a fákon át, / mint gyertyasor, az ablakok, / hol én is laktam, s nem lakom, / a ház, hol éltem, és nem élek, / a tető, mely betakart. / Istenem, betakartál régen!... Csatavesztés. Igen, végül is ez az életünk. Semmi sem marad belőlünk. Mégis, bízom abban, hogy meg fogok halni, mert ezt senki nem kerülte el. Nekem is sikerül, ebben reménykedem... Mint régen, betakar bennünket Isten..

11.

Többször beszélt a boldogságról, elhárító szeretettel. Ilyenkor érezni lehetett, *Pilinszky* nem boldog ember. Az árvaság mindennapos kiszolgáltatottsága, intenzív átélése nem engedte, hogy feloldódjon a mindig áhított otthon melegében, a család, a gyermek önfeledt nevetésében.

Nem adatott meg neki. De az írás – nehéz küzdelme ellenére is – bizonyára boldogsággal ajándékozta meg. Tudta, valódi költészetet hozott létre. Kivételes és igaz művészetet. Olvasói-rajongói a sikert is elhozták neki. Önfeledten, félve, elfogódottan közeledett az új érzéshez.

Ismerték és szerették Európában is. Még a messzi Amerikában is ritkaságszámba menő ünneplésben részesítették. Párizsban és környékén a *Francia fogoly* című versét úgy mondták az emberek, mintha az övék volna: különös, fájdalmas-szép népballada. Francia nyelvre Pierre Emmanuel, Charles Dobzinsky, Lorand Gaspar fordította nagy szeretettel, barátsággal. Svédre Tomas Tranströmer, spanyolra a kubai David Chericían, szlovákra Vojtech Kondrót, szerbre Danilo Kis, németre 'Orgen Rennert... angolra Ted Hughes. Peter Jay, és az amerikai William Jay Smith...

Nevet és rangot szerzett a magyar költészetnek. Szelíden, ahogyan élt, hódította meg a nagyvilágot.

Fordítókat, barátokat említettem. Többen is írtak róla. Ted Hughes szavai: „Lehetetlen nem éreznünk, hogy költészetének szelleme a legcsupaszabb és legvédtelenebb helyzet, a megfeszítettetés krisztusi helyzete felé törekszik. Az ő hallgatása annak a pillanatnak a némasága ott a kereszten, a jajkiáltás után. Pilinszky mindekelőtt szenvedélyesen vallásos lény. A versek Istenhez való folyamodások. Minde-nütt ugyanazt a gyémánt-magot találjuk: az apokalipszis utáni csöndet, amikor a szög a kezét átütötte, és a seb nem szólalhat.”

Ez a veszendő, megjavíthatatlan világ sohasem zárt. Nem rejtőzik el egészen a mély csöndben.

Újból és újból tompa energiaforrásként buzog úgy és ott, ahol nem is reméltük.

Olasz könyvét a Cenro Studi Europa Orientale adta ki sorozatában, mely erről a fuldokló kelet-európai vidékről gyűjt értékeket. A fordító Antonio Molteni.

Mint különleges zamatú óbort ízelettem olasz sorait: E sui volti rugosi invece delle lacrime scorreranno gui le aride fosse („És könny helyett az arcokon a ráncok, csorog alá, csorog az üres árok.”) „Az olasz nyelv lármásabb, mint a magyar – kapcsolódnak ide Lukácsy Sándor szavai. Mint egy parola-csattanás, mint reggeli friss zsemlye ropogása. Hogyan érvényesülnek ezen a nyelven, a vásári kikiáltók és oratórok nyelvén Pilinszky fakón metszett szépségei, jégkarc-világa, visszafogott gesztusai?..” Sok évvel később olasz fiataloktól – egy ifjú énekesnőtől – hallottam, hogy élete legnehezebb pillanatában Pilinszky szavai segítették.

12.

Nincs olyan Pilinszkyról szóló írás, ahol ne lenne szó Simone Weilről. A franciaországi utazás legnagyobb ajándéka. Párizsban véletlenül rátalál Weil egyik kötetére, ami elementáris erővel hat rá. Fölzaklatja, átformálja. újjászüli. (Az ő kedvéért újból elkezd franciául tanulni.)

„Heteket, hónapokat, éveket éltem vele – írta – Napjaink legmélyebb és legszuverénebb szellemének tartom. Nem lepett meg, amikor Gabriel Marcel századunk legkeresztényebb szerzőiének tartotta, vagy a svájci dominikánusok priorja korunk szentjének nyilvánította.

Pilinszky mély rokonságot érez Weil-el. Gondolatait, növe csendjeit, az elhallgatás felé való sodródását. Mindent benne lát visszaigazolódni. Verseiben föltűnik

törékeny alakja. cikkeiben idézi, interjúkban hivatkozik rá. Valóságos pótevangélium a számára, fogalmazta meg találóan Németh László.

Pilinszky élete legfontosabb könyvének az Újszövetséget tartotta, de sietve hozza zátési: „A könyvek közül századunkban Simone Weil Írását vélem a legkülönbnek. Számára stílus, élet és gondolat: egy és ugyanaz.”

Van Gogh párizsi kiállításán, képeinek első látásakor megrendülést tapasztal. Azt a bizonyos állócsillag biztosságot, mely keresztül világít minden koron, minden divaton, hangulaton, történelmi fordulón és változáson.

Verseinek olvasásakor azzal ajándékoz meg ami a mienk. Egy rabruhával, egy fegyencfejjel, egy kidöntött pléhedénnyel, hamuszín egekkel, szeles csillagokkal, poros fákkal, mélyvilági kínnal, menekülő madárhaddal, éles kövekkel, levegőtlen préssel, évmilliók halott hamujával...

A legveszendőbb ő: PILINSZKY JÁNOS

Költészetének világképét két fő motívum határozza meg: a vallásosság és az ember magányosságának, a lét örök tragikumának tudata.

Feltétlenül vissza kell kanyarodnunk katolicizmusának értelmezéséhez. Ezt a hitet Krisztus-vallásnak nevezném, amely soha nem nyugszik bele a közömbösség és a hiábavaló lét uralmába, s azzal mindig az üdvösségkeresést állítja szembe.

Pilinszky szenvedélyes, belső építkezési folyamatában ott az örök vívódás a jó kiküzdésére. Az üdvösségben látja a kiutat: „A kárhozatnak mint mindennek, megvannak a maga fokozatai. A kárhozat tulajdonképpen egyenlő a semmivel. És te élsz. Minden állat és az egész növényvilág térden áll, hogy fönntartson téged ennek a napnak a fölszínén.”

A millió és millió áldozatban látja a megváltást, s ebben megtalálhatjuk a másokért való létezés és gondolkodás mozzanatát is, valamint annak az üdvösségkeresésnek elutasítását, amely pusztán egyetlen létre irányul.

13.

Az induló költőt sokszor említik József Attila kései évei kapcsán. A történelmen kívül szemlélik az időt. Pilinszky-nél az idő valószínűleg 1944-ben állt meg. Azóta mozdulatlan, örökkön egyforma. Ahogyan a mozdulatok is megtörnek, félbemaradnak. A világból megragad egy-egy részletet, közel hozza, mikroszkopikusan vizsgálja, – s mint a tartópillérekre – illeszti költészete törékeny építményeit.

Rokonságot mutat Pierre Reverdyvel. De valójában azoknak a sorába tartozik, aki ellene mondtak Adorno híres mondásának. Legközelebb talán Paul Celan áll hozzá, ez a Bukovinából származott, koncentrációs táborokban szenvedett költő, aki Franciaországban lett végül öngyilkos. És a többiek, akik a század magánya ellen legyőzési kísérleteket tettek: Nelly Sachs, Holan, Pierre Emmanuel, Bachmann – a kor apokalipsziséit jelenítették meg, a történelmi tragikum jelenéseit összekapcsolva a szenvedés fekete misztériumával.

József Attila önmagában nem tudta legyőzni a magányt, de a költészetével igen.

Pilinszky költészete diadal az árvaság, a szenvedés fölött. Fölemeli sárba zuhant arcunkat. Elveszi félelmünket. Megdőbbszent lázas soraival, fölraz: élni, élni mindhalálíg' Milyen hangos volt a huszadik század, de ő legtöbbször hallgatott. Virrasztott, hogy semmi ne kerülje el a figyelmét, mindent hírlül adjon, miről hírt adni itt érdemes. Iszonyú helyeken fordult meg, ahová a madár merészkedett. Örök védtelesenül, mint gyermek haladt a vesztőhely felé. de mindenén átvarázsolta magát, mert angyalok vigyáztak lépteire.

Gyerekkora útszéli keresztjére gondolt, amit régen látott valahol. és mindig erőt merített... Templom, harangszó, kopott Biblia segítette, hogy botladozó Karamazov Aljosaként haladjon a holdfény-összetörte utakon. Fehér zuhog feketére, minden olyan óriás, minden oly parányi, boldogok, és boldogtalanok menete vonul a ködfüst-ragyogásban.

Pilinszky sokat sírt. Sokszor érezte úgy, Isten elégedetlen vele. Nem méltó bizalmára. Az, amit szenvedő testvéreiről írt, kevés, s talán egész költészete hiábavaló.

A legnagyobb elégedetlenség volt az övé. Dosztojevskij, Van Gogh, Tarkovszkij évtizedek vívódása után érezhette azt, amit ő. Egy tekintetre vágyakozott, hogy feloldja a kínzó bizonytalanságot...

Pilinszkyról a teljesség igényével beszélni lehetetlen, akárhonnán és akárki közeledik hozzá. mindig talál neki szóló üzenetet. Mint Jézus kifogyhatatlan kenyere és hala, mindig jóllakat bennünket.

14.

Az én nemzedékemre elementáris erővel hatottak *Pilinszky* versei. Kézzel másoltuk a hallgatásra ítélt költőt. Mint féltett kincset, úgy adtuk egymásnak – egyetlen éjszákára – a töredezett papírlapokat, s rajta a megkopott költemények alig olvasható sorait. Szobák mélyében, a derengő hajnalok fényében egyre világosabb lett: ő az egyik legnagyobb élő költő. Senki sem fejezte ki nála jobban szorongó félelmünket, megcsúfolt emberi értéseinket. Katolikus? Egzisztencialista létszemlélet ismerője? Nem merült fel bennünk. Csak ittuk (egyre mohóbban) Jézus-fakasztotta forráshoz hasonló tiszta üzeneteit.

„Eltűntem, eltűnök” – írta egyik versében. Úton volt mindig, folyvást elvágódott innen. „Mindig az elhányt bádoggkanalat, / a nyomorúság limlom tájait kerestem, / remélve, hogy egy szép napon / előnt a sírás, visszafogad szelíden / a régi udvar otthonunk / borostyán csöndje, susogása. / Mindig, mindig is hazavágytam.”

Feledhetetlen emlék Bódy Gábor Psyché-filmjének indító képsora: *Pilinszky* Kazinczy Ferenc szerepében látható a vásznon. A *Pilinszky-költészet* kohóit ritka hófokú tűz működteti. Az ércből kiolvadt kevés fémből a legfinomabb mondatokat tudja kalapálni a költő. Színarany minden. Halk szívverés-ütemeket hallunk. „Szelőivel, folyóival / oly messze még a virradat. / Felöltöm ingem és ruhám. / Begombolom haláloamat.”

Egyetlen sorában, egyetlen képében évszázadok tapasztalata lüktet. Igaz, töredékesen, de így is érzékelnem tudjuk a legfontosabbat, mert minden Krisztussal van átítatva, Isten irgalmas szeretetével.

Könyveit végigolvasva, észrevétlenül meglátjuk a gyászt általragyogó reményt: a semmi és a bűn erői ellenére is a világ azért tovább lüktet, él, küszködik... És az írnok a csillagtalán éjben fehér lapja fölé hajol és fáradhatatlanul jegyez.

Búcsúzott minden nap. Készen állt arra, hogy elmenjen. Rég elköszönt mindenkitől. Lemondott arról, hogy vadvizek csendes partján sétáló, meditáló ember lehessen. Őszi erdő arany levelekkel megterített kőasztalán vendégeskedjen. A mély csöndben befejezte a kockás irkafüzetbe fölírt sorokat:

„Ahogy öregszem, élesedik a szemem. Nem csoda, hogy keveset olvasok. A bűnt, a csalást megértem. De a csalást szavakban? Ott, azon a szinten, ahol minden bűnös valamiképpen megfürödhetne a szókimondás kései, de sose késő forrásvizében. Aki ugyanis a szavakban nem csal, nem az életét sikkasztja, sinkófálja el, hanem a valóság lehetőségét, azt pillanatot, amiben még a vesztőhely is kisimulhat, mint egy szeretett arc, amikor megbékélt álomba hatol.”

Nagyvárosi szűk szobájában, szakadt bőrű tűzfalak szomszédságában egy véget nem érő mesébe kezdett:

Hol volt, hol nem volt, élt
egyszer egy magányos farkas.
Magányosabb az angyaloknál.

Elvetődött egyszer egy faluba,
és beleszeretett az első házba, amit meglátott.

Már a falát is megszerette,
a kőművesek simogatását,
de az ablak megállította.

A szobában emberek ültek.
Istene kívül soha, senki
ilyen szépnak nem látta őket,
mint ez a tisztaszívű állat.

Éjszaka aztán be is ment a házba,
megállt a szoba közepén,
s nem mozdult onnan soha többé.

Nyitott szemmel állt egész éjszaka,
s reggel is, mikor agyonverték.

Ezzel a nyitott szemmel kell a világra és a költőre néznünk, tétován, de mindig reménykedve, ahogy haladunk az úton – hazafelé. A baljós égen lassan megy le a Nap, az alkony infravörösében sötétlő „vesszőnyi fák”. Egyre félelmetesebbek, súlyosabbak az órák, de a költő közelében nyugalmas biztonságra lelhetünk, lépkedünk mellette halkán, csendesen.

Nehéz a mázsás cipő, a kabát. A szívünk is, mint a kő. És a kereszt a vállunkon. Meg kell állni. Tüzet gyújtunk, leülünk. Csak ő van ott. Én meg te. Minden együtt, egybeolvad. Áll a csönd temploma. Pilinszky fölüti a Bibliát és olvasni kezdi a Jelenések könyvét.

Zöld Küllő Katinak

HEGYI BOTOS ATTILA

Halld, Húgom

1.

HALLD, HÚGOM

Halld, Húgom,
hogy zsendül
vizek gabonája!
Tértek hű ludai -
talujuk, mint a hó
égboltunk hegyén.
Míg napra gyúlva lobban,
églík lenn ligetünk lagúnája.
Arcunk láthatlan tenger.
Kréta rózsapírja.
Fel-felvillanó
színek szépiája.

2.

ÖLBEN A NÉMA LANT

Emelkedő vizek,
füzek gyöngyfüggönyén
elkőti ladikját a kibomló
nap. Folyama sűrű méz,
csurdogál csillogó
csalit közt, lustán
lefelé: tükre selyme
se rezzen. Evezők öblén
elomló puha csend.
Tollába temetkező,
mozdulatlan hattyútest
olvadt aranyán a hab.

ÖNÉLETRAJZI RÉSZLET 33 – 35. RÉSZ

Sehová néző tekintettel báméskodtam körbe telephelyemen, azon is tűnődve, hogy ágyazni, vagy vetkőzni kezdjek, meg azon is, hogy miféle illatok, vagy szagok terjen- genek a bútorokat helyettesítő bútorokkal bútorozott és átmeneti otthonommá lett raktárhelyiségben?

Szégyenlősen szégyenlettem a pillanatra felöltő gondolatot, ami szerint iménti, takarító-egyenruhás hölgyvendégem hagyott maga után kellemesnek tetsző illatot, ámbár: lehet, hogy nem így van, meg az is lehet, hogy nem ő itt az én vendégem, hanem: fordítva!

Magamnak szóló grimaszt vágtam és hirtelen támadt izgalommal karórámra les- tem.

„Talpon maradni, megmaradni, tennivalóidat végezni!” hangzott az ismert, belső ukáz, és elkülönítetten is jelentkezett az a kötelességem, hogy mennem kell a Majestic bárba, ahol randevúm van Zoltánnal, budapesti kebelbarátommal.

Talán egész életünkre szóló, utolsó személyes találkozásunk lesz a mai, mert ő hol- nap elrepül Kanadába.

Nyugtatott, és bátorított is a feltevés, hogy az órák által adott hajnali időben még élő életet él a Majestic-bár, amelyben tegnap éjjel is kivilágos kivirradtig társa- logtunk Zoltánnal.

Vágytam is rá, hogy ott folytassuk, ahol tegnap abbahagytuk, vágytam újra hal- lani mindent, ami hiteles szemtanú szájából való, és hallhatom a régóta és bensősége- sen ismert pesti utcák, terek, intézmények neveit, amelyek lehetnek akár templomok, akár kiskocsmák, de szívbe markoló azt hallani, hogy találat érte, netán sérültek, hol- tak is maradtak az áldott helyszíneken.

Azt is elmesélte – és golyó által megsérült, saját lábán megmutatta tegnap éjjel Zoli –, hogy milyen az Pesten, ha géppuskából lábon lövik a fegyvertelen, csak a for- radalom céljaiért lelkesedő, egyszerű utcai tüntetőt.

198.

Az indulást sürgető gondolatok zsongtak bennem, és szokott módomon, röpkel- lenge mozdulatokkal végigtapogattam zsebeimet. Egyik belsőből ki is húztam egy borítékot, amelynek az előkerülése igen meglepett, mert nem tudtam a létezéséről. Ráadásul nem is rögtön tudhattam meg, hogy mi van benne, mert leragasztotta valaki, aki odatette. Abban rögtön bizonyos voltam, hogy nem én dugtam a zse- bembe.

Fogdostam, zörgettem, a szememhez, a fülemhez tartottam, de nem deríthettem ki a tartalmáról való igazságot mindaddig, amíg kellő óvatossággal és – mondhatni

– szakszerűséggel fel nem bontottam. S ámuldozhattam felette, hogy nagy címletű papírpénzek vannak benne!

Akkor csillapodott valamelyest izgalmam, amikor visszavezetett emlékezetem a jelenethez, amelyben magam nyomtam-gyűrtem a belső zsebembe a borítékot azt követően, hogy a követségi pénzügyes –, vagy afféle – erőszakoskodott, hogy fogadjam el.

Igen, és szintén ő volt, aki a követség bélyegzőjével díszes –, kvázi hivatalos – papírost aláíratott velem, ami által közössé lettek pénzügyi manővereink. Azt a papírt azonban ő tette irattartójába, vagy valamiféle mappájába.

Nagyon nem tetszett ez a hangtalan, mégis sokatmondó együttműködés, aminek zavaros mivolta nem is állt össze rögtön a fejemben. Mintegy pótcselekvésként éreztem indíttatást, hogy megszámloljam a ránézésre soknak tetsző pénzt, és újra belső zsebembe nyúltam, de a boríték, amit elővettem, ismeretlennek tetszett. Jóval kisebb volt, mint az előző, nyitott volt, és láthatóan kukucskáltak elő a belgrádi bankók gyűrött, valamint kunkori farkacskái.

Rögtön tudtam, hogy itt semmi kétség: ezt az ajándékot az én drága Jóskámtól kaptam! A sakkozás magyar világ bajnokának, Szabó Lászlónak az ő Jóska nevű segédmunkásától. Főnökétől is persze, mert mind a kettőjük nevében deklaráltatott, ami szerint ezzel a pénzecskével is nyilvánítják nagyrabecsülésüket, amiért szándékot mutattam egyszer a megvalósíthatatlanra, és tudomásul vettem, hogy benevezzenek egy olyan szimultán sakkpartira, amelyen harmincad-magammal vitézkedek az egymágában fölénk magasodó Szabó László ellen.

Akkor csúsztathatta kabátom zsebébe kicsinyke borítékját Jóska, amikor átjászhatta nekem a másik apró, megható ajándékát is, a fekete selyemből való női ruhadarabocskát, a picike harisnyatartót, amelynek nagy a keletje, a rangja és a divatja az éppen megfelelő időkben és helyeken.

(S igenis záloga lehet az értelemmel is kibélelt férfitársaságnak az olyanfajta figyelmesség, amely a férfiúi szolidaritás értékeinek az erősítésén és a tisztelésén alapszik!)

Az imént vizitált másik boríték a helyén pöffeszkedett, a belső zsebemben. Nem szerettem, de tudtam, hogy óvnom kell, mert akkor is veszélyt hozhat rám, ha elveszítem. Erősen tűnődtem, hogy hová rejthetem-dughatom ezen a minden kis részletében idegen helyen?

Végül egyszerre megoldást leltem valamennyi hasonló gondomra.

Jól emlékeztem, hová dugtam a Jóskától átvett intim ruhadarabocskát, és mellé illesztettem a felnyitott, pénzes borítékot, majd enyhén perverz ötlettől indítva a borítékba tettem a kis melltartót, illetve harisnyatartót, és közben valószínűleg bele-vörösödtem a cselekménysorba, legalábbis az volt az érzésem, és még korholtam is magamat miatta.

Leginkább azonban azért lettem valóban dühös magamra, mert felfogtam a súlyát annak a pepecselésnek, szarakodásnak, aminek az eredményeként megszaladtak karóráim mutatói.

Összerántottam magamon a zakómat, és egy lépéssel a kijárat ajtó felé lendültem, ami közben még egyszer belekotortam zsebeimbe. Tudatában voltam, hogy ez a mozdulatsor már inkább csak forma, mint tartalom, és megfáradt szemeim az ajtó melletti villanykapcsolóra szegeztem, s már-már nyúltam, hogy lekattintom a villanykapcsolót és nekivágok a belgrádi éjszakának, hogy mihamar Zoli barátom társaságában frissítsem magamat –, amikor szinte meghűlt bennem a vér annak nyomán, hogy ismét kemény papírost tapintottam kabátom bal zsebében.

Erős volt bennem a hajlandóság, hogy hagyjam az új papírügyet a fenébe, majd foglalkozom vele később, de mihamar győzött a kíváncsiság, meg az előlopakodó félelem attól, hogy valami fontos ügynek fordítok hátat, illetve: nem fordítom reá orcámat és ez által valamilyen bajt, veszedelmet ereszték-árasztok meggyötört magamra.

Csupán azért, hogy sejtelmem legyen az új papír micsodaságáról, kihúztam a zseemből és rögtön riadalomra láthattam okot a kézzel írott, apró betűk sűrűjére meredve.

„Ennek most nem állok neki olvasni” – szólt bennem első önvédelemként a józan értelem, amit azonban menten félresöpört az imént említett félelemmel elegy kíváncsiság, és egy azon nyomban felfedezett íróasztali lámpa felkattintott fényénél bön-gészni kezdtem a jó minőségűnek tetsző papírra írott sorokat, amelyek közül már az első mellbevágott, mert így szólt:

„56-os események:

febr. 23. Hruscsov személyi kultusznak nevezi Sztalin tiszteletét

ápril 18.- feloszlik a Kominform

ápril 19. Grace Kelly esküvője III. Rainer monacoi herceggel

máj 16. Nasszer államosítja Suez-t

juni 1-23. Tito Moszkvában békül

juni 28. Poznan

juni 29. Marilyn Monroe férjhez megy Arthur Millerhez

Tito, Nasser, Nehru el-nem-kötelezettségi megállapodás Brioni-ban

okt.6. Rajk temetése Pesten

okt.19. balkáni kat. körzetben készültség elrendelése

Gyerekes felfedező örömként viháncolt bennem a ráismerés a bulgáriai tolmácsnőm esze és keze munkájára! Igen, ő készítette ezt a papírt az én számomra s még összefoglaló címet is írt a bal alsó sarkába, ami így szólott: Eseménynaptár ill. Számárvezető.

Akkor kaptam tőle ezt a cetlit, amikor két rövid hétre tervezett bulgáriai utazgatásom kezdetén, de már jócskán behatolva az országba –, mert hiszen Szófiából indulva áthaladtunk Pazardzszikon, Plovdivon, Dimitrográdon, Sztara Zagorán, Szli-venen és Burgaszon –, amikor teljesen váratlanul felmerült annak a lehetősége, hogy valahol a közeljövőben, egy nem-távoli és nem nagy településen előadóként szerepelek majd egy úgynevezett lakossági fórumon.

Azért beszélek ilyen bőven róla, mert valódi szenzáció volt a váratlanul előkerült ötlet valami fórumról, és valódi feladat volt számomra a felkínált szerepkör jó betöltése. Ilyen, meg hasonló jellegű feladattal könnyedén, mindenesetre lányos zavar, és bármiféle lámpaláz nélkül birkóztam otthon –, ez a mostani helyzet azonban alapvetően más volt.

Szófiába érkezésem alkalmával megejtett programkészítő beszélgetések során ugyan két kézzel kínálták a lehetőséget, hogy találkozzak mindenekelőtt ottani írókollégákkal, esetleg általában irodalom iránt érdeklődő olvasókkal, az idő multával azonban ebből éppen semmi nem valósulhatott meg.

Tájékozott emberek már Pesten, Bulgáriába indulásom előtt figyelmeztettek, hogy a jelzett célországban nem nézik jó szemmel, és még csak hallani sem szívesen hallják, hogy mi zajlik Magyarországon a szocialista építőmunka helyett és ellenében. Legszívesebben befogják a fülüket mindazok, akiket zavar és háborít a revizionista szövegelés, valamint általános, országos irányultságú a törekvés, hogy másokat se hagyjanak a témáról, meg a magyarországi eseményekről in genere lefetyelni.

Nagyon is valószínű, hogy ezzel a főiránnyal függött össze az a következmény, hogy sehol sem állhattam szóba mással, mint pincérrel, szállodaportással, múzeum-igazgatóval, meg néhány ünnepélyesen szónokoló polgármesterrel.

Örvendezhettek a kitüntetésnek, hogy 1956 október 15-től 30-ig, vagyis két hétig egy külföldi hivatalos vendége lehetek. Látszólag megnövekedett világtérsgben mozoghatok, új élményeket, új tudást, tapasztalatot gyűjthetek –, valójában azonban egy közepes minőségű autóból vagyok összezárva Penkóval és Nikiforral, a bolgár titkosszolgálat alacsony rangú embereivel, valamint összezártak még a titkosszolgálat magasabb rangú képviselőjével, a tolmácsnőmmel, aki pompás fordító, bőbeszédű idegenvezető s olyan ötven körüli nő, aki csaknem mindig pontatlanul dönt szépi-tőszerei használatának mennyiségéről.

El nem múló érdemeimhez sorolom azonban, hogy a maga sajátos lehetőségei keretén belül maradván ugyan, de törekedett, hogy tanulmány-utazgatásom tartalma, színvonalja emelkedhessék ahhoz képest, amit az állami hivatalosság lehetővé tett, avagy éppen előírt. Valószínű, hogy ilyen irányú buzgalma azt a saját célt is szolgálta, hogy az én kedélyállapotom javulása nyomán az övé is javulhasson. Erre a feltevésemre nincsen tárgyi bizonyítékom, de mennél távolabbról nézek a múltra, annál világosabbaknak, mert közelebbieknek, ezért átlátszóbbaknak tűnnek az otthagytott életdarabok.

Pompásan látom-hallom, amikor utcai sétára indulásunk alkalmával arról tájékoztatott, ami szerint nyilvános szereplésre készüljek a közeljövőben, mert író-olvasó találkozót, falunapot, vagy efféle rendeznek vendéglátóink, és nekem ott majd kapitánynak kell lennem a hajómon, amint arra mindig is képes voltam, ha szólított a feladat.

Mellettem állt különféle részletek kimunkálása céljából, és önként ajánlkozott, hogy a szükséges mennyiségű, és általános érdeklődésre érdemesnek tartott világeseményekről jegyzetet készít, mert az én ismereteim esetleg hiányosakká lettek

az utóbbi időben, mivel újságot sem olvasok, se magyar, se külföldi rádiókat nem hallgatok, nem hallgathatok!

Egyik napon halk és monoton hangon tudatta velem, hogy Budapesten és Debrecenben ellenforradalmi felkelés tört ki, amiket azonban a szovjet csapatok levertek.

Azt mondtam neki, hogy ezt az információt nem tudom értelmezni. Magamban azonban arra gondoltam, hogy valami, mégpedig valami olyan súlyos esemény történhetett, ami ezer kilométer távolságból is elért hozzám, és jelentősen módosította érzelmi és értelmi lényemet, valamint átformálta bulgáriai beágyazódásomat. Még aznap megváltoztak az úti célok, elmarad a tervezett közszereplésem, tilos számomra telefon használata, csak a tolmácsnőnél tárolhatom az útlevelemet, nem hagyhatom el tetszés szerinti időben Bulgáriát, hanem csakis az érkezésemkor meghatározottakhoz igazodva, stb.

Abban azonban megállapodtunk a tolmácsnővel, hogy folytatja számomra készített számravezetőjét, és természetesen én is jegyzetelő munkába kezdtem, akárha valóban létező emberek kíváncsi csoportját kellene tájékoztatnom mindarról, amit nem tudnak, de amire kíváncsiak.

Híresen-hírhedten buzgó jegyzetelő voltomról él a kis történet, amely szerint egy alkalommal Fehér Lajosnak, a Szabad Föld című újság tekintélyes főszerkesztőjének javaslatára és óhajta nyomán közös riport-útra indultunk nagy elődömmel és bizonyos mértékig példaképpemmel, a későbben Kossuth-díjjal is kitüntetett Urbán Ernővel. Dunántúli faluba mentünk, hogy képet adjunk az ott éppen szerveződő termelőszövetkezeti életről. Ernő gyufásdoboz tetejére firkantotta jegyzeteit, én meg egy vonalas irkát teleírtam, de végül az én mondanivalóm képaláírásként elfért az újságban, Ernő írása pedig kolumnás-egészoldalas méretű lett.

199.

Megfáradt testtel, de felderült lélekkel indultam a Majestic-bárba, bízva benne, hogy késlekedésem ellenére sem foszt meg a sorsom semmi jótól és fontostól.

Nem volt messze a megcélzott hely, saccom szerint jó húsz perc alatt odaérhettem. Némi haladás után azonban kényelmetlenséget okozott, hogy nem várt módon fázni kezdtem, szinte bele-belerezdültem. Összébb húztam kiskabátomat, gyorsítottam lépteimet, de így is meg-megborzongtam. Aranyszínű, mindenesetre sárgás felhők foltjai látszottak fölöttem az égen, s nem tudhattam eldönteni, hogy mozognak-e, vagy helyükre vannak tapasztva? Nagyon gyengén fuvallott a lég.

Arra gondoltam, hogy jogosan hűlt le a levegő, utóvégre novemberben járunk.

Futólag az is felmerült bennem, hogy a közeli napokban vagy pulóvert, vagy valami felöltőfélét kellene vennem. Egyszerre megborzongtam és elvigyorodtam, azt kapva észbe, hogy csak-csak nem pusztulok el ebben a hazátlanságban, ha egyszer annyi számolatlan pénzem van, amennyi most is dugi-helyeken lapul az általam átmenetileg bitorolt lakótérben?!

Vigyori maradt a képem, de zordulni-mordulni kezdtek a gondolataim:

A Bolond

Hát persze, ott vannak azok az istenverte pénzek, ahová rejtettem őket, ha el nem lopják valakik. Kérdés továbbá, hogy nem ítélem-e úgy a közeljövőben azokat a pénzeket, mint amelyek nem engem illetnek?! Akárcsak a túlmoralizálásra hajlamos szépleltem színrelépése okán juthatok ilyen döntésre. És akkor? Honnan lesz meleg pulóverem, vagy alkalmas felöltőm?

És miképpen alakul a kosztírozásom?

Hát persze, van még két doboz konzervem, amit bolgár íróársaimtól kapott ajándékként fogyasztgatok. Vaddisznóból készült, és nagyon ízletes. Mi lesz azonban, ha rákaphak esetleg a szállodai táborhelyemen velem együtt ott lakó egerek? Együtt esszük azt, ami van?

Ámde ha ez túlon túl balsejtelmesen aggodalmas rettegés, akkor tegyük félre, és gondoljunk csupán arra a reáliára, hogy előbb-utóbb egerek nélkül is végére járok a vaddisznókonzervnek.

S akkor mi következik?

Dühös lettem erre a közeljövőt falra festő jajveszékelésemre, és a még közelebbi, a legközelebbi jövőre igyekeztem koncentrálni. Amely közeljövő – lám! – rögtön felvidít úgy testileg, mint lelkileg, ha valóban közel engedem magamhoz s még inkább, ha én magam is tempósabban közelítek hozzá.

Mi több, már oda is érkeztem – képzeletben – a Majestic mulató felfénylő bejáratához, ahová a mostani, a valódi valóságban is igyekszem.

S szinte nyomul a képzeletbeli, a múltból a közeli jövőbe vetített glancos-flancos látvány a szememhez, amint körbehordozom a díszes, színes, ricsajos, félig öltözött, félig vetkőzött emberi tarkaságon.

Kitűnik a sokaságból egy nő arca, akinek általánosan kellemes megjelenését külön díszíti, hogy három bogárfekete hajtincs göndörödik a homlokán.

Talán illetlenebbül bámultam, amint az elfogadható, mert ő is nézni kezdett rám, ami zavarba hozott és elfordultam. Abban a pillanatban a nevemet mondta, s amikor ismét rákaptam a szemem, akkor szinte diadalmasan a magasba dobta egyik mezíten karját, a nevemen szólított és hozzátette:

– Önt az emelet hármas páholyban várják! Jöjjön utánam!

Jobb kezében fényesen és fémesen csillogó kis, kerek tálcát markolt, amit most a könyökéhez ütött, miáltal a látvány és a hang együttese olybá tűnt, akárha cirkuszi produkció nyitányát, vagy éppen végeztét jelezte volna egyedi szignáljával.

Írányt is jelzett magasán tartott karjával, amit követve percek múltán ölelkezhettem a rám váró Zoltánnal, és köszönhettem a társaságában lévő bácsikáját.

A bácsika idő verte arcú, görnyedt tartású ember volt, és a páholy hátuljában ült. Sokat beszélt s a hangja mély, recsegő volt. Majdnem állandóan cigarettázott, és úgy szívott egy-egy slukkot, hogy nem érintette ajkaihoz a cigarettát.

Most, miután emlékezetembe idéztem tegnap megismert személyét, jövőbe látó készségemet is munkára rendeltem, arra készülve, hogy majd ma is jót álljak magamért a bácsival, pontosabban az ő nyers, kioktató modorával szemben.

Még gyorsabbra fogtam a mulatót közelítő lépéseimet, valamint emlékezetembe idéztem tegnapi szavait, elképzelve, hogy mit mondok majd rájuk ma éjjel?

„Ne akarjon maga otthoni helyzetelemzést végezni! – szólott egyik figyelmeztetése. – Bajban vagyunk, és a bajban lévő ember nem helyzetelemzésre, hanem vigaszra szorul. A magához hasonlók gyakran belevágnak egy-egy vilájobbításba, de a tenivalók részleteire már nem futja szellemi erőikből.”

Azután külön szemináriumot tartott az irodalomról. Szerinte a sokat írka-fikálók szélviharként nyomulnak irományaikkal, ezért roppant fontos új tudás, hogy mit ne olvassunk! Továbbá: aki bolondok számára ír, minden időben nagy közönségre talál.

Nyeltem a szavait, és hogy meg ne fulladjak, nyeltem hozzá jó borocskát, valamint ittam szememmel és szívemmel-eszemmel Zoltán egész emberi jelenség-voltát.

Olyan barát volt, mint az esthajnalcsillag, ha nem volt ott, akkor is tudtam, hogy ott van.

Mindketten fogcsikorgató feszültségben éltünk, amikor egymáshoz közelítettünk.

Ivócimborákként kerültünk össze a Móricz Zsigmond körtéri ivóban.

Pontatlan állítás lenne, hogy rögtön barátság szövődött közöttünk. Cimborák voltunk, mint általában az ott lebzselők. Idő múltával azonban afféle partikuláris barátság szövődött közöttünk, ami növekvő érdeklődéssel s növekvő bizalommal és közlékenységgel társult. Mindinkább nyíltan és szívesen beszéltem gyerekkorom szegényparaszti világában töltött életemről, a későbbiekben rám törő keservekről, meg persze a jelenben gyötrő kínjaimról.

Zoltán meg sorolta saját keserves életét.

Azt is elmondta, hogy maga a Főméltóságú Asszony tartotta keresztvíz alá – 1933-ban. S hozzátette a tájékoztatáshoz, hogy ez nem jótékonykodó, vagy politikai meggondolásból fakadó cselekedet volt, hanem rokonsági szálak húzódtak a keresztényi szertartás mélyén, ezért csak szűkebb kör lehetett jelen.

„A biológiai arisztokrácia” – nézett komolyan figyelő szemeimbe, hasonló komolysággal.

További ritka érdekességként előadta, hogy Horthy Miklós kormányzónak a dolgozószobája falán volt egy Roosevelt elnök által dedikált fénykép, amelyen az a szöveg állt: „Egyik tengerész a másíknak”.

Soha nem jutott eszembe, hogy kételkedjek a szavaiban, történeteiben. Elfogadtam, hogy a Pázmány Péter egyetem hallgatójaként német–angol szakon tanult egy évig, majd homályos okokból kikerült és színházakban lett díszlettologató, de ezerkilencszázötvenben, tizennyolc évesen kitelepítették, majd onnan szabadulva orvos-tanhallgató lett újfent csak egy évig, és hallgatóként járt a Római Katolikus Hittudományi Akadémiára valameddig. Legújában pedig megint alkalmi pénzekért, megint alkalmi munkákat végez.

200.

Kifulladásra és dideregve érkeztem a Majestic mulató elé.

Eltűnt hirtelen minden játék, amit a képzeletemben előhívtam, és maradt az a valóság, hogy egyedül állottam a máskor zsúfolt éjszakai mulató kapujában. Felfedeztem valami csengőfélét és addig nyomtam, amíg kinyílt egy ajtóra szerelt ablak, és dörmögve kiszólt valaki, de szerb nyelven, amihez nem tudtam kapcsolódni.

Magyarul próbáltam bebocsátást kérni, de megint érthetetlen dörmögés volt a válasz.

Abba az újabb reménybe kapaszkodtam, hogy hangosan, érthetően mondtam a tegnapi megismert hölgy nevét, amely egyformán szólt szerbül, és magyarul.

– Mirica!

Minthogy ismét valamilyen morgást, dörmögést hallottam, és mellé még csoszogásfélét, új bátorságot kapva, hangosabban és szótagolva ismételtam a szép női nevet.

S egyszersmind visszatért az iménti, a mulatóhoz vezető utamon velem játszó varázsos varázslat: vagyis felvillant a tegnapi muris éjszaka egész csillogó-villogó világa.

Újra csodálhattam azt a korábban soha nem látott Mirica nevezetű, bűbájos nőt, aki többnyire öblös fotelben terpeszkedő Zoltán barátom térdein egyensúlyozva élte otthonos, meghitt, vidám életét, miközben saját gömbölyű térdeit sem takarta túlbuzgó álszeméremmel, noha látta, hogy bámulom, de ez – valószínűleg – inkább tetszett neki.

Zördült, csikordult a Majestic bár kapuja s egy vastagon öltözött ember jött ki, és noha meglátott, előbb ellenkező irányba nézelődött.

S úgy lépett vissza a kapu mögé, hogy megint nem sokáig tanulmányozott engem. Nem is tehetette, mert félretolta Mirica, aki azonnal hozzám fordult s dorgálóan közölte, hogy elkéstem, Zoltán már elrepült Kanadába.

Megrázkódtam, mert fáztam, de úgy adtam elő a mozgásomat, mintha belső lelki-szellemi események szabályoznák létezésemet.

Szándékoltan is mozgattam vállaimat és megismételtem, hogy nagyon sajnálom késedelmemet.

A nagykapu csörgött-zörgött-csikorgott mögöttünk, azután mély csend lett, csak távolról hallatszott ismeretlen forrású, városi zaj.

Mirica az órájára nézett, azután gyors mozdulattal kezembe nyomta retiküljét.

– Lenne szíves egy pillanatra...

Térdig érő szoknyája alsó szegélyéhez nyúlt, combtőig emelte, valamit manipulált a harisnyatartójával, majd miután mindent eligazított, az éppen odaérkező taxi felé lépett, de rögtön visszafordult hozzám és azt kérdezte:

– Na, jön?

– Hová? – nyíltak nagyra szemeim.

– Elviszem, ahová óhajtja – rándított egy csöppet a vállán.

– Meghív? – kérdeztem annak a módján, aki nagyon biztos önmagában.

– Ahogy tetszik – hangzott a talányos felelet, majd hozzáfűzte: -Hideg van gyalogolni.

A kocsiba ültünk és indultunk a Mirica által megadott címre.

Egyszer csak valamilyen rádiószerkezetet kezdett kapcsolgatni a hölgy, amely szerkezet mihamar a kívánatosnak tetsző módon működött s a gép éppen azt közölte magyar nyelven, hogy 1956. november negyedike van, egészen pontosan reggel, öt óra húsz perc.

Szóra nyitottam a számat, de Mirica megelőzött:

– Azt hiszem, jól tettem, hogy magammal hoztam ezt a kis micsodát. Magát is elsőrendűen érdekelheti, amit közöl.

S ezek után felhangzott a Hang:

– Itt Nagy Imre beszél, a Magyar Népköztársaság minisztertanácsának elnöke. Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes magyar demokratikus kormányt. Csapataink harcban állnak. A kormány a helyén van. Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével.

Kattanás, csend.

– Ennyi – mondta Mirica, és eltette a gépet.

– Iszonyat! – szakadt fel belőlem, és hátradobtam a fejem. Két-három mély, hörgő hanggal is társuló lélegzetet vettem, de közben annyi erőt gyűjtöttem, hogy felegyenesedtem az ülésen s egy újabb, nagy sóhajjal együtt kilélegeztem nyomorúságos kis mondanivalómat:

– Elnézést.

– Megértem – jött a halk echó, ami úgy érintett, akárha valamilyen ismeretlen forrásból fel-fakadt erő tömörült volna bennem: haragossá lettem.

– Kísért a vágy – kiáltottam, – valami olyat engedni vak dühömnek, amiért nagy büntetést szab majd rám sorsom, de akkor is forr bennem a kísértés!

Mérőszerkezetekkel bizonyára nem mérhető, nullanásnyi idő suhant a semmi-
ben, ami közben azt éreztem, hogy arcomhoz ér Mira keze. A jobb oldalamon ült, ami szerint legnagyobb valószínűséggel a bal keze fejével súrlódott vigasztalón hoz-
zám az a „szent bal”, amely elnevezést a pillanat nagyszerűsége szülte eszemben és szívemben.

És van folytatás! Lett folytatás!

Megint csak idővel mérhetetlen parányiságú hang röppent le Mirica „szent szájá” irányából (lásd, mint fent), s elérkezett a legbelül létező lelkemig, ahol zengve terült széjjel, és magyarul így hangzott:

– A kísértésektől úgy szabadulhatsz, ha engedsz nekik.

S már-már elmondhatatlan parányiságú történet, hogy arcomhoz simulni éreztem az ajakát, de annyira kicsike és véletlen momentumként, hogy rögtön okkal kérdezhettem a külvilágtól: vajon így igaz ez mind?

Már-már soknak is éreztem ezt a „mind”-et, és bizonyára valamelyik ösztönömtől is vezérelten távolabbra húzódtam a csodák forrásától, és rögtön felfedeztem, hogy

ő is eltávolodott abban a térben, amelyben létrejött közöttünk az a valami, ami emberek sorsát akaratuktól függetlenül vezérel.

A hangom is távolabbi lett, amikor érkező modorban azt adtam elő, hogy énnekem egészen egyedi kapcsolatam is van az imént hallott miniszterelnökkel.

Mielőtt ez irányú mondandómba kezdtem, ismételten köszöntem a figyelmeséget, ami lehetővé tette, hogy azon frissiben hallgassam az egész világ érdekeit érintő Nagy Imre beszédet. Erre a nyájaskodásomra csitítóan legyintett a hölgy, és még inkább a tárgyyszerűség távolságát növelte az autó hátuljában.

S akkor elősoroltam, hogy azok közé a magyar honpolgárok közé tartozom, akik a maihoz hasonlóan, úgyszólván előben hallgatták azt a Nagy Imre beszédet, amit 1953. július 4-én mondott, első miniszterelnökségi kinevezése alkalmából.

Csücsörítve kértem elnézést, amiért ezt az úgyszólván magánügyemet felemlítek egy hölgy előtt, aki annyira fiatal, hogy a szóba hozott időben még nem érintették tudatát a távolabbi világok efféle eseményei.

Ő is csücsörített, meg mosolygott és azt kérdezte: mit gondolok, hány éves ő?

Mondtam neki: tizennyolc, ő meg azzal tromfolt, hogy huszonnyolc!

Hirtelen kifelé bámészkodott, meg egyébként is aggasztóan növekedni éreztem a közöttünk lévő távolságot, ezért bennem is csökkent a társalgási kedv. Rosszabbik humorommal azt a szándékomat hoztam elő, hogy elszámoltatom Zoltánt, amiért letagadta előttem az ő belgrádi Miricáját.

Ismét mosolygott, meg rendezgette magát és egészen utcai, véletlen összetalálkozást idéző modorban azt mondta:

– Nagyon jó barátságban vagyunk Zoltánnal, azon kívül is, hogy közeli rokonok vagyunk. Na, jó éjszakát, legalábbis jó álmokat magának! Ma este is várom a Majestic-ben!

Fékezett és megállott a taxi, és amikor báván kinéztem, felismertem a Moszkva szálló utcai előterét. Ügyeltem rá, hogy ne tükröződjék arcomon a csodálkozás, még inkább a bosszúság, amiért saját lakása helyett ide fuvarozott Mirica.

Abban viszont igaza van, hogy nem esett volna jól, ha visszafelé is gyalogolnom kell.

201

Félig lehunyt szemmel feküdtem a szoba közepén terpeszkező méltóságos ágyban.

Ha felnyitottam pilláimat, a plafonra láthattam, ahová nem szerettem nézni. Csak futólag jelzem, hogy nagy mennyiségben és rendezetlenségben csüngtek különféle színű és formájú szövetek, bársonyok, selymek, brokátok, miegymás, amely látvány-együttest abban a kifejezésben foglaltam össze, ami szerint ez a baldachinismus.

– Ez tehát egy baldachinos ágy – mondtam magamnak. – És ilyen minőségében három egyedi jellemzője van: 1./luxus, és mint ilyen ez is természetesen fölös luxus 2. csúnya, mint nagyon sok minden, ami nagyon drága 3. Életemben először feküdtem az elmúlt éjjelen benne, és valószínűleg utoljára.

-Na, hát akkor lássuk egyiket is, másikat is – folytattam a studiózást. – Miképpen kerültél bele ebbe az ágyba, és mi okkal sejdíted, hogy kétségessé teszi fátumod a valahai visszatéréseidet?

Dobtam egyet magamon, miáltal kinyílt a szemem és lecsúszott rólam a paplan.

S mindezek mellé társult az a felfedezésem, hogy Mirica is a szobában van, mégpedig annak a módján, aki előző minutumban lépett be, és nem tudja, hogy merre tovább.

Szükségét érezve bizonyos társalgásnak, enyhén rekedtre sikerült hangon azt mondtam:

– Szinte a szemem láttára fordult őszbe az idei nyár.

Mindmáig meg-megesisik, hogy régi eseményeken üdülve, avagy borongva, éppen ez a saját, egykori mondásom is eszembe jut, de megannyi erőfeszitésem ellenére sem vagyok képes nyomára bukkanni annak a rejtélyes indítéknak, ami ezt a mondatot, éppen ebben az elrendezésben, éppen az adott időben és térben mondatta velem.

Ehhez képest fia-gondot sem okozott Miricának az általam képzetek megfejtése. Azt mondta:

– Éppen ideje, hogy áttérjünk barátságosabb öltözékekre.

Rögtön felfogtam, hogy ez program és prognózis egyszerre. Felidézi részben azt a játékos jövőképet, amelyet a tegnapi esti boldog együttlétünk során Zoltán festett holnapunk egére, azt javasolva Miricának, hogy számomra is rendeljen olyan alpaccá-öltönyt, amilyenben éppen ő pompázott a Majestic-páholyban élvezett búcsú-murink során.

És igenis prognózisként értékelhetjük Mirica mondatának azt a horizontális gondolkodásról is valló részét, amely az időjárás előnytelennek érzett változásai okán vált ki alkalmi panaszokat az emberekből.

Efféle zsörtölődést érezhetett ki a jelen beszélgetésünket megalapozó és elindító mormogásomból is, és menten támogatólag csatlakozva hozzá, mind nagyobb lendülettel bizonygatta, hogy igenis még máma, sőt: minél hamarabb menni kell a szobához, akivel egyébként meg is beszélt egy ma délelőtti randevút.

Mégannyira óvatos fészkelődésem ellenére dermedten konstatáltam, hogy a karosszékre dobott zakómat kivéve, valamennyi egyéb ruhadarabomat magam alatt, és a paplan alatt gyűröm-gyötröm, bizonyára a kora reggeli szerelmi haddelhadd kezdeté óta. Ráadásul kegyetlenül szúrja-hasítja valami, – alighanem a nadrágszíjam csatja – azt a testrészet, amit falusi gyerekkorom idejéből emlékezetesen úgy nevezünk, hogy az a vékonya, más szavakkal ágyék, lágyék, vagy még pontosabban a csípőcsont és a legelső borda közötti testrész.

Mínt hogy Mirica nem lankadt az új öltöny azonnali beszerzése mellett szóló érvelésében, én pedig nyafogva, nyűgösen, kedélytelenül ellenkeztem, mindinkább feszültséggel telítődött társalgásunk, amíg végül teljes hangerőmmel rákiáltottam:

– Sehova! Se most, se holnap! És egyáltalán!!!... Mit gondolsz te rólam?! Tegnap elrabolják a hazámat és vele mindenemet, amit szeretek, de másnap már attól legyek boldog, hogy új öltönyt szabnak rám bizonyos belgrádi buzeránsok?!

– Az én barátaim... Belgrád ünnepezt férfiszabó mesterei!

– A te barátaid! És te ki vagy egyáltalán? És most hagyd magadra, mert aludni szeretnék! Jó éjszakát!

Le is zárultak a pilláim, és amikor újra felnyíltak, más világot láttam magam körül.

202.

Sok alkalmas szó kellene a történetek megvilágításához, és énnekem a valaha felszedett kicsiny latinságom részeként az jutott eszembe, hogy pavor nocturnus, azaz: gyermekek éjszakai felriadása rossz álmokból.

Gyakori hajdanvolt álomi emlékem, hogy térdig pocsolóba süppedve próbálok menekülni, de nem enged a cuppogó sár, az üldöző pedig már-már a nyakamon liheg.

S megesett, hogy a napokig tartó, álombéli üldözés két percnyi ál-alvás volt a valóságban.

...Most nem adódott mértékem az időről, annál inkább lekötötte figyelmemet a mély csend, meg a látványvilág.

Akárha ünnepélyes hangulatú kiállító teremben lennék, – minden pontosan úgy, ahogy lennie kell, ahogy leghívebben fejezi ki önmagát a tárgy.

Más színű rajtam a paplan, mint volt.

Lábamnál, az ágy végén, gondosan hajtogatva: pirosbársony házikabát.

Pár lépésnyire tőlem: dúsan terített zsúrasztalka, mellette székek, mögöttük három ruhaállvány, mindeniken egy-egy jól azonosíthatóan alapca anyagból készült öltöny.

Mirica – eltűnt.

Diszkrét kopogás az ajtón, majd halkán nyílik, és belép rajta az a takarítónő, amelyik vendégem volt pár percig, mielőtt a Majestic bárba indultam. Ismerősként biccent felém, pukkedli-félét produkál, és közli, hogy Gádor Béla úr várakozik az ajtó előtt, mielőbbi belépési engedélyt remélve.

– Jöhet – mondtam, és biccentettem, amivel párhuzamosan felordítottam: – Ne-e-e!

Dermedten figyeltem a nőre, akinek az arca emlékeztetett az éjszakai találkozásunk során megismert és kedves arcra, de a fejétől eltekintve – merő pornográfia az egész jelenség! A ruhája derékig felhúzva, és ott rögzítve, láttatva a combokon feszülő harisnyák és harisnyakötők bonyolult

együttesét. A derék fölött pedig pucéran láttatja magát a szintén bizonyos kombináció révén rögzült melltartó, aminek az anyaga olyan vékony, hogy átláthatóak a formás didik bimbói.

„A legtökéletesebb, a legkívánatosabb, a legmagasabb árfekvésű utcalány” – foglaltam össze a látványt.

Egyszerre tetszett, amit néztem, és az is, amit gondoltam róla.

Átúszott hirtelen lecsukott szemeim előtt a minden porcikámat bizsergető emlék arról a pillanatról, amikor Mirica mutatkozott ezt a képet idézően a hajnali Belgrád és a Majestic szálló fényeitől delejezetten. De rögtön felnyitottam szemeimet, hogy ne zavarjam fölös báméskodással annak a látványnak az emlékét, hanem töretlen egységében őrizzem, és csak ünnepi percekben idézzem fel, jutalmazzam vele alkalmilag magamat.

Azonkívül most várt a munka!

Valamit mégis tennem kell, hogy beengedhessem Gádor Bélát, aki valószínűleg fontos okkal vette rá magát, hogy a szálloda főúri tájékaról felkerekedjen, és személyesen keresse a padlástérben található laktomat.

Másrészt azt is gondoltam, hogy ne akarjam a valóságot én formálni, hanem engedjem, hogy formálódjék a saját valósága szerint.

Enyhén kárörvendő, alattomos kis gondolatként az is munkált idegeimben, hogy a színházi néző kíváncsisága is juthasson most a saját szerepéhez.

Tehát: függöny, és jöjjön Gádor művész úr!

Leléptem az ágyról, magamra vettem bíbor színű köpenyemet és mondtam a félmeztelen nőnek, hogy most már engedje be, vagy szólítsa be Gádor Béla urat.

Sebesen, és láthatóan dühösen jött be hozzám Gádor Béla. Teljes fellépői díszében volt, azt hiszem a szmoking nevű öltöny valamicskét megrefinált változatát viselte. Csokornyakkendő bokra is előmeredt az álla alól, amely állát egyébként feszesen feltartva úsztatta előre szobám légtérében s úgy jött felém, akárha nem is akarna megállni, amíg el nem sodor helyemről a nyilvánvaló semmibe.

Merev tekintetét rám szegezte, és bizonyára ott is akarta tartani, összpontosítva arra a szándékára, hogy féken tartson, és ne engedjen szökni, amint az – esetleg – sejthető, vagy várható, mint a gyávák ismert önvédelmi módja.

Csak engem nézett, ezért nem láthatott mást, vagy, ha igen, azok semmibe illantak tekintete elől. Semmi jele nem volt a viselkedésében annak, hogy bármi is megzavarta, akárcsak megérintette érdeklődését.

Bizonyos, hogy nem akadt meg szeme a hiányosan öltözött nőszemélyen.

Ellenben énrám folyamatosan vetült az a haraggal telidesteli tekintet.

Elérkezett azonban a pillanat, amikor a korábban sohasem látott mértékű feszültséggel telítődött Béla bátyám lefékezte felém irányult lendületét, meg is állott, és a korábbiaknál is haragosabb szemekkel meredve rám, azt mondta:

– Nna! Hát akkor figyelj! Muhi, Mohács, Majtény, Világos, Trianon után volt felépülés. Míg ellenben a most rajtunk aratott orosz győzelem után soha nem lesz! Erre kell készülnünk. Meg arra is, hogy hazatérő útunkat szervezzük, hogy otthon élhessük meg, ami még hátra van. Mert más, már nincs. Véget értek egy korszak rajongásai, és félelmei. Talán senki nem akarhatta, hogy így legyen, de október huszonharmadikán egyszer csak rárontott a futó tűz a száraz fűre. Vegyük tudomásul, hogy csak belül van valódi menedék!

Szomorúan ünnepélyeseknek, vagy ünnepélyesen szomorúaknak éreztem szavait, és nem láttam szükségét, hogy bármit hozzájuk fűzzek. Látszatra felém irányította mondanivalóját, de inkább önmagának szánta, vagy önmagának is.

Minthogy azonban hosszasan hallgatott, úgy éreztem, hogy udvariasságból, tiszteletből is kapcsolódnom kell súlyos mondanivalójához, amit nyilván önmaga is többször át érzett, újra meg újra végiggondolt.

– Megbocsátasz, ha egyik nemrég hallott bon mot-odat most nagyon időszerűnek érzem felidézni, s amely úgy hangzott, hogy ma már csak azok nem hisznek a kommunizmusban, akik azt hitték, hogy hiszik.

Összeszorította keskeny száját, kicsikét bólintott, és azt mondta:

– Nagyon kedvetlenné lett a világ.

Mély egytetértést jelzően bólintottam, de végleg nem éreztem szükségét további szövegelésemnek, ellenben éles fájdalommal kattant halántékomba a félig-öltözött, vagy félig-vetkőzött takarítónő irányából fenyegető veszély.

„Az a perszóna még itt kószálhat valamerre, és iszonyú botrány forrása lehetne, ha vendégem előtt mutatkozna!” – zakatolt a fejemben, és lassú elmozdulással arra tettem kísérletet, hogy becserkésszem a tájat, és ha meglelem a hölgyet, lelőjem, leszúrjam, felgyújtsam, vagy bármi egyéb módon eltávolítsam. Ráadásul mindinkább foglalkoztatni kezdett maga a fő-rejtély, hogy miképpen került környezetembe – egyáltalán?

„Az rendben van, hogy ismerősök vagyunk, hiszen tegnap találkoztunk, de akkor nyoma sem volt az imént elővillant kokott-jelmezének, továbbá arra sem emlékszem, hogy szolgálatomba hívtam volna a mai napon. Effélét egyébként sem tettem volna, hiszen ő a szálloda alkalmazásában áll és nem az enyémben, továbbá közös egytetértéssel sem működhattunk volna össze, mert emlékezetem szerint nem beszél a magyar nyelvet, én meg az övét nem, és ez kizárja, hogy értelmesen, célszerűen összedolgozzunk.

Majdnem oda jutottam, hogy a leginkább alkalmasnak vélt, a hozzám legközelebb állónak érzett, személyes Istenhez próbáltam fohászkodni valami olyan speciális ima révén, ami döntően segíthet a fehérccseléd felkutatásában.

És ekkor éppen szembe jött velem a lény, csaknem összeütöttük orrainkat és megállottunk egymás előtt. Az arc a tegnapi, bájos takarítónőé volt, aki férfiasan kezét szorított velem az első találkozásunk alkalmával...

És a ruházata, most?

Minden részletében azonos a tegnapi, takarítónői, tisztos egyenruhájával!

Olyan felszabadult boldogság ömlött el egész valómon, hogy pici híján magamhoz öleltem, de – szerencsémre – ebben éppen ő akadályozott meg, azzal, hogy pukkedlizett, mint az előző, rejtélyes nő tette, továbbá hasonló, kellemes magyarsággal jelentette, hogy Toncz Tibor úr várakozik az ajtóban, mielőbbi bebocsájtásban reménykedve.

– Jöjjön! – kiáltottam diadalmasan, és előbb nem is az érkező vendéget óhajtottam köszönteni, hanem a már hosszabb ideje vendégemként nálam tartózkodó, és

EMLÉKLAP - 2006. október 23.

Szeremadum György: „Emléklap” 10/10 archívó pigmentnyomat

Emléklap

fényes szellemi énjét csillogtató Gádor Bélát akartam tanulmányozni, teljes valójában és minden részletében, hogy igazolást és jóváhagyást kapjak tőle és általa minden cselekedetemre és egész énségemre.

203.

– Jó napot – köszöntött be Toncz Tibor lassan, fürkészőn hordva körbe tekintet. – Jól sejtem, hogy színházi bértapsolók gyűlésére érkeztem? – fűzte beköszöntőjéhez, amivel rögtön kiváltotta Gádor éles replikáját:

– Vannak, akik állandó félelemben élnek, miközben örök ambíciójuk, hogy mindenki másban síríg tartó rettegést keltsenek. A hasonló dolgok hasonló utálatossága okkal vált ki csömört a szemlélőből.

Teleszívta tüdejét Gádor, hogy kiprélhesse tartalékban maradt mondandóját, amikor felfedezte a bejárati ajtó közelében posztoló szolgálólányt, és azzal a gyors kéréssel fordult hozzá, hogy hozzon egy teát. Ámde nem azonnal mozdult a leány, ezért szükségét érezte Gádor egy hangosabb tónusnak, amire már Toncz bácsi is felfigyelt, sőt, a leányra is rábámult, és Gádornál hangosabban adta elő, hogy tea kellene öneki is.

Annyi történt, hogy az idős karikaturista egyszerre csodálkozó, kíváncsi, meg talán dorgáló szembogarából kiakasztotta saját és nyilvánvalóan megriadt szemeit a leány, és az én szememet kereste. Amikor pedig összeakadt a tekintetünk, akkor megremegett szép szájaszéle, és éppencsak meghallhatóan, de tiszta magyarsággal rebegte:

– Nem értem.

Felkapta a fejét Toncz bácsi és hol a leányra, hol énrám röptette szemeit, valamint kérdően figyelt Gádorra is, aki pedig engem vizslatott. Másodpercek múltán rám is szólt:

– Kaphatunk tehát teát?

– Semmi akadálya! – készségeskedtem, és mondtam a lánynak, hogy két csésze teát hozzon az uraknak.

Majdnem nyájasan, sőt: bájosan mosolyogva bólintott, és indult kifelé, de utána lépett a főszerkesztő, és tőle szokatlanul hadaró modorban sorolta, hogy az ő teájába se cukrot, se citromot ne tegyenek. Egészen gyöngéden meg is érintette a lány karját, aki ettől a kombinált attaktól az iméntinél is tágabbra nyílt szemekkel kereste az enyémet. Melléléptem, közel hajoltam hozzá, és mondtam neki, hogy egyik csésze teába se citromot, se cukrot ne tegyenek.

– Megértettem – mondta a lány, és kiment, én pedig azt az élményemet adtam elő, aminek megszerzéséhez egy szerb ismerősöm segített hozzá a rádiója kölcsönzése révén, miáltal úgyszólván előben hallgattam Nagy Imre hajnali beszédét.

Vendégeim is képben voltak, sőt: egyebekben is bőséges információkkal rendelkeztek, miáltal egyéni véleményeket is formáltak a világ, de persze elsőként a magyar eseményekről. Toncz bácsi például újfent elővezette a forradalom tisztaságáról szóló, himnikus mondanivalóját, nem kímélve az ellentétes álláspontok képviselőit.

Jelenleg olyan pesti kommentár bősztette, amely szerint „a Bem szobortól vissza, Pestre, a Kossuth hídon vonuló tömeg már nem diák volt, hanem mindenféle pesti polgár...”

– Gyalázat! A magyar forradalom győztese nem akármiféle pesti polgár, hanem a magyar nép színe-java!

Gádor menten rálegyintett:

– Harcias lendület, ami csakis jámbor ostobaságok iránti, megértő mosollyal fogadható.

Toncz T:

– Félnék a népforradalomtól, mi?! Félni a változástól, mert a jelennél nem lehet jobb semmi! Mi?! Amíg jó pozícióban vagyunk?! Mi?!

Gádor:

– Mondja csak, vallott már maga nőnek szerelmet? Van fogalma, hogy néz ki maga, amikor senki sem látja?

Talán folytatódott volna a szokásos csetepaté, talán elnémulnak, mert unják egymást is, önmagukat is, de mindenképpen elnémította őket, hogy bejött a szolgáló egy nagy tálcával, rajta két csésze teával. Kellem, könnyedség, magabiztosság meg pici önelégültség is volt mozdulataiban, amint a zsúrasztalra helyezte a tálcat. Rögtön utána már ismert pukkedli-félét művelt, amivel azt is jelezte, hogy távozni készül. Ebben azonban megakadályozta Gádor főszerkesztő úr. Ahhoz a sebességhez, mondhatni: hevültséghez hasonlóan, mint amikor a só, meg a citrom ügyében először emelt szót a lány kimenetelekor, most is hozzá lépett, megérintette a karját, és a tálca fölé hajolva szimatolt, vizsgálódott, majd pedig kérdezett is. Meg akarta tudni, melyik csészében van az ő cukormentes és citrom-nélküli teája?

– Na, kislány, maga biztosan tudja, hát akkor mutassa, melyik csésze az enyém?

Szúrósan érdeklődő tekintetével a lány szeméit kereste, aki azonban megint nálam próbált menedéket lelteni.

– Nem értem – adta elő panaszát pityeregve.

– Mutassa – szoltam higgadtan, bátorítón, – melyik csészében nincsen se citrom, se cukor. Mutasson rá arra a csészére.

Felcsillant a szemé és határozottan a bal oldali csészére mutatott.

– Köszönöm, elmehet – intettem neki, és hozzá lépve, az ajtóig kísértem a hölgyet, azt akadályozva ezzel, nehogy Gádor álljon megint az útjába, és tovább akadékoskodjon vele.

Sikerült is ajtón kívülre vezényelnem, és be is csuktam utána a funérlemezből készült bejáratot, amely azonos volt a szálloda tetőterében rendszeresített és takarítóeszközök tárolására használt helyiségek bejárataival.

Úgy tárta ég felé karjait Béla bátyám, ahogyan vetített képeken látható, örjöngő műezzinek, vagy más vallások hasonló papjai szokták, és kellőleg nagyot kiáltott is hozzá:

– Mi ez?! Miféle bohózatot játszik itt velünk?! – Oldalra kapta a fejét, hogy látóterébe vonja és szövetségeseül megnyerje Toncz bácsit is, akinek fényesre feszült arc-

bőre már is megadott egy ilyen szövetségre minden garanciát. Élt is vele a főszerkesztő, és kétségtelenül támadó szándékúakra hajazva, közelíteni kezdett hozzám: – Hát mondja meg, hát próbálja tagadni, hogy nem szó szerint azonos volt az én kérdésem azzal, ami a magáé volt? És mindketten magyarul szóltunk! És a hölgyike ért magyarul! – Nagy lendülettel minden jelenlévőre rámutatott: – Tanúi voltunk, hogy ért magyarul! Hát akkor miért nem felelt nekem, és miért csak az eleganti manu factus-nak felelt?!

Enyhén mellbe is boxolt és feszült várakozással bámult az arcomba.

– Egyszerű – mondtam a mennyezetre emelt szemekkel. – A hölgy csak az én magyarságomat érti! Személyre szóló a nyelvtudása!

Mindkét idős vendégem arcáról, meg gyenge testük apró, vétlen, szándéktalan rezdüléséről, mozdulásáról afféle áradt, mintha láthatatlan, de erős ütés különféle következményeit élték volna túl. S perc múltán másféle utóhatás jelei mutatkoztak, mint például céltalan körbe forgás, rábámulás egy felfedezett és rögtön megunt tárgyra, azután köhécselés, nyújtózkodási kísérlet, pár lépés erre, meg arra...

Ez idő alatt én is megszenvedtem a magamét, mert nagyon is tudtam, hogy valamilyen súlyos hibát vétettem, de nem tudtam pontosan, hogy mit, még kevésbé azt, hogy miképpen tehetem jóvá?

204.

A hölgy, illetve hölgyek jelenéseit illetően semmi büntudatom nem volt, mert az a teljes igazság, hogy magam is felvilágosításra szorultam volna. Illetve vágytam is a jövés-menésükkel, szövegeléseikkel, stb. kapcsolatos igazságok megismerésére, az egész bűvösen és bűnösen véghezvitt kázus belli hátterére.

Nem szolgálhattam tehát vonatkozó felvilágosítással mélyen tisztelt vendégimnek sem, de az ügygel felvert fullasztó portól tisztitanom kellett valahogyan a levegőt.

Első mentőötletként kínálkozott, hogy az illatosan gőzölgő teákra hívjam fel a figyelmet. S úgy tettem fel a kérdést, mintha még mindig az imént mutatott, kapcibetyárkodó hajlamú személyiség lennék:

„Na, vajon: van-e cukor és citrom abban a teában, amelyekben bizonyosan lennie kell?!”

Fél évszázados életkoruk, végzett munkájuk nyomán érlelődött rangjuk, személyi tekintélyük mind háttérbe szorult a felmerült kérdés megválaszolására irányuló erőfeszítés nyomán. Kíváncsi gyerekek módján tolakodtak a teástálca közelében, szaglászta, nézelődtek s Gádor Béla egyik ujját is belemártotta a reményteljesnek vélt teáscsészébe, megnyalintotta, majd diadalmasan levegőbe emelte azt az ujját, és „Ez az!” felkiáltás után az egész készletet közelebb igazította magához.

Ezzel véget is ért a jelenet, elkomorodtak, pontosabban megkomolyodtak az urak és módjával kezdték kavargatni, majd kóstolgatni teáikat.

Ezt a szünetet használtam arra, hogy újabb elterelő művelettel, még távolabbi térbe szorítsam a rejtélyes fehérnépek értelemzavaró tette-vetteit.

Hízelkedőn, majdnem alázatoskodón fordultam Toncz Tiborhoz, és bocsánatát, meg engedélyét kértem, ha korrigálom azt a félreértést, amely az általa feltett kérdésben kulminál, és amely szerint – netán – színházi bértapsolás gyakorlása céljából gyülekeztünk volna itt, ma össze.

„Holott – valójában – Gádor Béla igazgató úr elgondolása volt, hogy jöjjünk össze és beszéljessünk eljövendő napjainkról, elsődlegesen pedig hazautazásunk felteteleinek, és legfőként végbevitelének lehetséges módozatairól.

– Rám ne számítsanak! – emelte fel tiltakozón karját a karikaturista. – Engem felejtsek ki a mutyjukból. Köszönöm a vendéglátást.

Nyelt egy nyilván utolsónak szánt kortyot, körbenézett, majd úgy mozdult, mintha kifelé indulna.

Olyan csend lett, akárha a levegő is félt volna lélegzeni. Gádor Béla szólalt meg, az arcát felém fordítva, ujjával pedig Tonczra mutatva:

– Ezt az urat másfél teljes hónapra, azaz hat hétre szólóan Belgrádba küldte Budapest, hogy úgynevezett tanulmányúton vegyen részt. Ez a részvétel kormányok közötti megállapodáson alapul és kormányok szintjén történik gondoskodás egyebek mellett arról, hogy a kulturális csereprogram végrehajtásának, illetve megvalósíthatóságának minden anyagi feltétele is biztosítva legyen, ide számítva – szükség esetén – a legmagasabb színvonalú egészségügyi-orvosi ellátást is.

Toncz bácsi közbevágot. Nem volt hangos, de súlyos:

– Írásba adom, hogy lemondok róla.

– Bizonyosak lehetünk ebben? – kérdezett rá Béla bácsi.

– Ősi trükkje, hogy kérdez valamit, noha előre tudja rá a választ! – fordult felém gúnyos ráncai mögül az öreg rajzoló.

Általában Gádor-párti voltam, ebben a pillanatban még is Toncz bácsi mellé tettem volna pontot, ha létezhetett volna ilyen pontozás. Kompromisszumos szöveget próbáltam összeállítani, hogy egyiküket se bántsam, de vállveregető szerepet se osszak magamnak.

Két mondatban előadtam, hogy kicsoda az én Zoli barátom, aki tegnap érkezett Pestről, és már tovább is utazott Kanadába egy gazdag és művelt bácsikája társaságában. Alkalmam volt megismerni a bácsikát, és emlékezetes maradt számomra egy őszerinte Omár Khájámától származó idézet, amely úgy szól, hogy „Egyél-igyál és örülj, mert a sors, melynek játékbábja vagy, hamarosan kiüt és visszatesz a sakktábláról a dobozodba.

Láttam, hogy nem élénkítettem és nem nyugtattam a kedélyeket, ezért addig a pár percig amíg még magamnál tarthattam a szót, azt is előadtam, hogy a bácsi sátorverő alkatnak mondta magát, valamint „Ízes kortyok az életből” címmel maga is írt verset, amelynek fő mondanivalója szerint „Semmi nem indokolja, hogy más létező mellett mi is létezzünk”.

205.

Olyannyira lekonyult a hangulat, hogy néhány perc teljes némaság után az ajtóhoz oldalgott Toncz bácsi, és azt mondta:

– Ha majd végszükségbe kerülnek és úgy vélik, hogy csak én tudok segíteni, maguk majd tudják a szobaszámomat!? Igen?

A funérlemezről készült ajtóhoz lépkedett s pillanat múltán el is tűnt mögötte. Hatalmas megkönnyebbülés volt számomra, hogy nem is jött vissza, és – egyáltalán – semmilyen váratlanság nem történt, ami – esetleg – a teahordó lányok újabb jelenlétével függhetett volna össze.

Azt mindenesetre keményen elhatároztam, hogy eljövendő, alkalmas időmben minden lehetséges részletét feltárom az ismeretlen nyelvű, és ismeretlen célú hölgyek titokzatos titkainak.

Jóleső érzéssel töltött el, hogy a békülés iránti készséget olvashattam ki a szavakból, és az utóbbi percek egész hangulatából. Külön enyhülést jelentett, hogy láthatóan csökkent Gádorban is a feszültség. Mellbevágott viszont azzal a rosszállónak, dorgálónak ható megjegyzésével, ami szerint nem kellett volna most ezzel a témával előhozakodnom. Illetve: nem énnekem kellett volna bedobnom a témát. (Hol vagyok én attól, hogy ilyet merészeljek?!)

– Toncz bácsiról tudnod kell, hogy alkatilag olyan ember, aki szüntelenül ki van téve a változás rémének. Úgynevezett típusos gondolkodás a jellemző rá, akinek nehézségeket okoz az információs társadalomban gyakori, akár mindennapi új – magától-értetődések tanulása.

Nagyon egytérttettem vele, amikor legyintett, és – mintegy önmagát is figyelmeztetve – azt mondta:

– Most elég róla ennyi. Mindenkinek el kell viselnie önmagát, vagy hazudik.

Valószínűleg búcsú-kortynak szánva ivott a teából, és majdnem elkapta szájától a csészét, amikor felfedezte egyik szék alatt a sárgán fénylő cipőimet.

– Ha komolyan gondolsz a hazamenetelre, más színű cipőket szerezz be, mert az a hír járja, hiteles forrásból tudom, hogy mai megítélés szerint, akinek sárga cipője van, azt ávósnak nézik Pesten és annak megfelelően bánnak el vele. – Hirtelen magasabbra emelte a hangját: – Forradalom, vagy ellenforradalom, az majd előbb-utóbb kiderül! Sokkal később, mert idő kell a józan elemzéshez. Mindenesetre ehhez a mostani gyűlölethez hasonlóval még nem találkozott szembe magyar a magyarral.

Az ajtóban megtorpant, a cipőjére pillantott, majd az én cipőmet is újfent kereste gyorsjárású szemével, és amikor rálelt, megtapadt a szeme rajta, és legszebb színházi baritonján zsongta:

– 1526-ban elveszett a magyar állam. Azután 1920-ban lett ismét, de olyan kicsi, hogy nem nagyon örültünk neki. Illetve, az úgynevezett úri középosztály megtalálhatta a számítását benne. Az lett volna persze jó, ha anyagi bőségben élhet mindenki, de amíg az a bőség nem jött el, addig a szocializmust építő népeknek jó tréning az anyagi igénytelenségben rejlő erő.

Visszább lépett az ajtóból, és megint csak új, sárga cipőmet szemlélve, azt mondta:

– Egyébként lehetséges, hogy több rosszat mondtam Tiborról, mint amit érdemel. Igazán jó rajzoló. Megjelentek rajzai, reklámgrafikái, könyvborítói már 1932-től. Dolgozott például a Déli-bábnak, majd az Új Magazinnak. Megjelentek munkái az Ünnepek, a Liliput, a Vasárnapok, a Pesti Futár című kiadványokban, amely kiadványokról te talán nem is hallottál, de 1945-től 1947-ig külsősként dolgozott a Ludas Matyinak, meg más politikai vicclapnak is. 1946-tól a Szabad Száj is foglalkoztatta. Mindezek mellett megkapta a Munkácsy Mihály díj III. fokozatát. A humor kedvéért teszem hozzá, hogy ugyanezzel tüntették ki Rákosi Mátyás keramikus feleségét, aki amúgy jakut származású ügyésznő volt eredetileg.

206.

„Na, nézzük csak – mondtam magamnak, miközben lehunytam a szemem –, hogy is fest az a dráma, amit én írok, rendezek, játszom és nézek a meg-nem-született holnapról és a halott tegnapióról?”

Hamar felfogtam, hogy a kérdésre csak akkor adható válasz, ha kilépek a mese világából és a takarítóeszközöket tároló helyiség, azaz: a lakóterületemként birtokolt „otthonom” tárgyai körében szétnézve ébresztem rá magamat a valódibb világra.

Legelsőként a Bulgáriából hozott demizsonok egyikét fedeztem fel, és ez arra figyelmeztetett, hogy a másikat ne is keressem, lévén, hogy emlékezetem szerint tegnap kiürült és a gondos személyzet nyilván kidobta. A megmaradt fonott-üveg is felborult állapotában őrizi magát, dugó sincsen benne, és amikor mégis pohárba csűröltem és kortyoltam az imént valamicskét belőle, elmondhattam a borsodi adomai pityókás asszonyával, hogy „nincsen borom és még az is nagyon savanyú”.

Nagyböröndöm fedele ugyan eltakarta az alatta lévő tartalmat, de én tudtam természetesen odagyűrött fehérneműimről, felsőruházatom néhány darabjáról, könyvekről, jegyzetfüzetekről s egyebekről, amelyek velem indultak útnak, és most együtt megyünk haza, ha megérjük valamikor. Mindezeket azonban sorba, meg rendbe kell pakolni előbb.

Átfutó aggodalom támadt bennem anyagi javaim általános rendezetlensége, fogyatkozása okán is, valamint hirtelen harag dettó lobbant önmagam ellen, amiért a mai napon már másodízben kezdtem jeremiádat, ahelyett, hogy a realitások irányába mozdulva keresnék megoldásokat a fenyegető veszélyek elhárítása céljából.

„Kezdjük a végén – ajánlottam újabb sorrendet magamnak. – Melyek azok a bizonyos realitások, amelyeknek meg kell adnom az elsőséget?”

Ezen a módon lett elsődlegesen megoldandóvá a Bulgáriából hozott borok kérdése, azaz: két demizson sorsa, amely sors ugyebár nem kettő többé, legalább is számomra leegyszerűsödött a szó minden értelmében.

Ezt a fogyatkozást már csak azért is sajnálom, mert vissza nem térő alkalmat hagytam ki, amely alkalommal demizsonomból kínálhattam volna Gádor Bélát, esetleg Toncz Tibort.

Továbbra is fejben dolgozva vettem latra, hogy élelmiszer címén búvik még az iszákomban négy, vagy öt konzerv, ami ugyancsak Bulgáriából való, és egyik értéke az, hogy ottani íróbarátaim ajándékként dicsekedhetek vele, a másik extrája, hogy vaddisznóból készült étek.

Aggaszt viszont, hogy azzal a portékával – talán – már nem illene házalnom, sőt, saját fogyasztásra is kockázatos portékaként kellene kezelnem.

Gondoskodnom illik tehát róla, hogy a konzervek – lehetőleg még ma – eltűnjenek.!

Felálltam, nyújtózkodtam, ásítottam, azután csípőre tettem a kezem és azt kérdeztem a világmindenségtől:

„Na, mit csináljak még?!”

207.

Marci gyerek, a belgrádi Ludas Matyi, tehát a JÉZS húszéves munkatársa, és egyébként Gádor, meg Toncz kedves-kellemes tolmácsa kopogott be hozzám. Igen gyors levegővételek közepett arról tájékoztatott, hogy most lenne alkalmas időnk ellátogatni az Archívumba, ahová már korábban is terveztünk tanulmány-utat.

Leginkább kacsintási kísérletnek mondhatóan hozzá hadarta, hogy mind az ő főnöke, mind a társaságában tartózkodó Gádor főszerkesztő úr leplezetlenül trécseltek együttes szándékukról, amely szerint majd javasolják nekem, hogy keressék és találjak az Archívumban alkalmas témákat, amelyeket a JÉZS számára feldolgozhatok és felkínálhatok, természetesen az illendő honorárium ellenében.

Marci szülei magyar anyanyelvűek voltak, és szép muzsika volt az ő beszéde is, pláne, ha a tartalma is a mostanihoz hasonlóan csábító volt.

208.

Három hatalmas teremben, sűrű rendben sorakozó üvegtárlók ajánlották az érdeklődő figyelmébe nyomtatványok, újságok, dokumentumok özönét.

Számomra természetesen az eddig hozzá nem férhető tények jelentették a szellemi izgalmak forrásait.

A Marci által ajánlott úton haladva olyan dokumentumokra is rátaláltam például, amilyeneket nem is volt szándékomban keresni, mert nem is tudtam a létezésükről. És még ami után végignyargaltak szemeim az olykor különös eseményeket taglaló szövegeken, újra kellett kezdenem az olvasást, hogy megértsem azt, amiről valójában szó van.

Ilyen volt például az, hogy megszűnt a Néphadsereg című újság, és létrejött helyette – a Magyar Honvéd.

Fabetűkből szedett címben adja hírül ez az újság, hogy két altábornagyot eltávolítanak beosztásukból, mert visszahúzó erőknek minősítik őket. Egyik tábornok Szabó István volt, egykori Hajdú megyei párttitkár, de ennél is nagyobb rangja lett szememben, hogy a kommunista pártba történő belépésem alkalmával ajánlóm egyike volt Debrecenben. Továbbiakban része lett személyes kapcsolatunknak, hogy

Madárbáz XIII.

főhadnagy koromban parancsba kaptam tőle a feladatot, amely szerint számára használható, általa elmondandó beszédet írjak a Nagy Októberi Szocialista Forradalomról. (Ahhoz hasonlótnak kellene most írnom a belgrádi magyar nagykövetség megrendelésére, óhajára, de már elfelejtettem, hogy mit írtam Szabó altábornagynak.)

A tábornokok eltávolítását Zsolt Róbert és Szabó I. László őrnagyok vezényelték.

Mindketten kollegáim és barátaim voltak az ötvenes évek elején, a Néphadsereg című lapnál eltöltött két esztendőm alatt, de minden – akár mosolyos – visszatekin-téshez képest borzongatott az éppen most ott élő állapot, ami bármennyire távolban zajlik időben és térben tőlem, csak akkor hagyott nyugodni, ha már nem gondoltam vele. Természetes, hogy másfajta izgalom fogott el, amikor a mostani munkahelyemet jelölő, Szabad Föld című parasztújság fényképére ugrott a szemem. Dátuma szerint 1956. október 21-én jelent meg, és amint későbbben megbizonyosodtam, ez lett a forradalom kitörése előtti időkben megjelenő, utolsó példány. Csaknem lányos pír futotta el arcomat, amikor észrevettem, hogy Madarasi mókus címmel egyik irodalmi publicisztikám is meghúzódik benne.

Komorabb tételként megidéződött fejemben 1944. október 6-a, az a dátum, amely arról nevezetes, hogy mostani munkahelyem vezetője, Fehér Lajos főszerkesztő és az annak idején általa vezetett partizáncsoport felrobbantotta a Döbrentei téren álló Gömbös-szobrot.

Véletlenül elkapott híreket most is hallok Fehér Lajosról. Ott áll emlékezetem magasában – többnyire Nagy Imre közvetlen közelségében –, ahol a magam számára megvallottan én is szívesen állnék.

Eszembe jutott és mosolyra fakasztott környezete által jól ismert és gyönyörű jel-szava, ami szerint „Ezt még ki kell kubikolni!” Vagyis valamennyi tennivalót a teljes siker, a befejezettség ismérveinek jegyében kell elvégezni, akár a legnehezebb fizikai erőfeszítés árán is.

Ugyancsak derűt élesztő, személyiségének ismertető jegyei közé tartozott az is, hogy íróeszköze az én régi elemi iskolás koromból örökölt és tintás üvegbe sűrűn mártandó penna volt, amivel egyebek mellett az a gyakori gondja akadt Fehér Lajos-nak, hogy elcsöppent a tinta, s ilyenkor jött az ismert kifakadás „A szakramentumát! Fosik ez a penna, fosik!”

De nem cserélte golyóstollra öreg pennáját, hanem reparálgatta, bütykölgette, miáltal inkább csak az ő hangulata változott, de nem a penna teljesítőképessége.

Minden korábbinál nagyobbat dobbant a szívem, amikor a Tiszántúli Néplapot őrző és bemutató tárló fölé hajoltam.

Tiszántúli Néplap címmel Debrecenben jelent meg a háború utáni első kommunista napilap Magyarországon, és szerencsés-kalandos úton-módon munkatársai közé kerülhettem 1948 augusztusában.

Az odakerülésem előtti hónapokban én még a népi kollégiumi mozgalom áldott kebelén éltem Debrecenben. Élveztem mindazt, amit ez a egyszerű kezdeményezés országsszerte nyújtott mindazoknak, a főként szegényparaszti sorból származóknak, tehát magamfajtáknak, akik akartak és tudtak iskolai keretek között tanulni, ha nagy-

ták. A népi kollégiumi mozgalom éppen hozzásegítette az ilyeneket a tanulás-művelődés lehetőségéhez. Nagyon szerények voltak a tárgyi feltételek, mert sok esetben rossz minőségű bérházakba, olykor elhagyott laktanyákba húzódvá éltek és tanultak a kollégisták, de így is inkább örömmel telítődött a kollégiumi élet. Idő múltával pedig javultak az általános létfeltételek is, mert országszerte szaporodtak azok az intézmények és személyek, amelyek és akik új érték születésének forrását látták a népi kollégiumokban, és tőlük telhetően támogatták azt az érték-szaporodást.

Az én időmben már tízezernél több egyetemista, meg középiskolás korú gyerekek élhettek és tanulhattak másfél száz népi kollégiumban.

1947. szeptember 11-én érkeztem Debrecenbe, a Hatvan utcában lévő ős-Bartók népi kollégiumba s életem egyik legboldogabb szakaszát kezdhettem élni annak ellenére, hogy mindenben –, a legszükségesebb anyagi-dologi ügyekben is – hiányt szenvedtünk. Minden másnál nagyobbá növekedett gondunk lett a helyszűke, amit oly módon sikerült megszüntetni, hogy a város határában lévő Pavilon-laktanya épületcsoportjának egyikét rendelkezésünkre bocsátották illetékes hatóságok. Egyik illetékes hatóság Veres Péter, akkor éppen hadügyminiszter volt, aki látogatóba jött a laktanyába, amely egyébként hadifogságból hazatért magyar katonáknak adott átmeneti szállást – végleges hazatérésük előtti pihenőként.

A laktanyából elfoglalt és általunk, népi kollégisták által megszállt épületet Csonkai Vitéz Mihályról neveztük el.

Minderről – és általában a népi kollégiumokról – méltató faliújság-cikket írtam, amit arra illetékesekkel megbeszélve, ki is tettünk alkalmas helyre, hogy olvashassa, aki akarja. Nincs hiteles tudásom arról, hogy miképpen került szövegem a kollégium faláról a Tiszántúli Néplap szerkesztőségébe, de váratlanul megjelent az írás nyomtatott változata a sajtóban – és jó visszhangját zsebelhettem be kollégiumi környezetben is.

A kollégium előtti időben, tizenöt éves koromban, már fél esztendeje kovácsinas voltam egy Dömsöd nevű, Duna melletti faluban, s onnan küldtem el kézzel írott jelentkezésemet és tizennégy oldalas önéletrajzomat a debreceni ős-Bartók kollégiumba, a Hatvan utca 6-os számú bérházba, amelynek néhány emeletét a kollégium birtokolta. Miután értesítettek, hogy felvettek, természetesen odautaztam, és ott, a szent helyen tudhattam meg és láthattam is, hogy sokszorosítva, nyilvános helyekre kiszögezve – bárki arra járó által – olvasható mindaz, amit előző életem történetéről írtam!

Felsőges volt ezt a jelenséget összevetnem azzal a megalázással, amit három héttel korábban kellett elszenvednem a dömsödi kovácsműhelyben alkalmazott inaként.

A baj forrása akkor az volt, hogy a mesterasszony megtalálta életrajzomat, amit a nekem rendelt nyári konyhában, gyertyafénynél körmöltem, és akként jellemeztem benne mesteremet, hogy „kitűnő kovács, nagy pocak, üres fej”.

Visszagondolva belátom, hogy ezért a szellemeskedésért – talán – járhatott egy pofon. Ennél azonban jóval cifrábban és igazságtalanabban csapott le a büntetés. Eredeti papíromat ugyan visszakaptam, de feljelentés érkezett az ipartestület helyi hatal-

masságaihoz, ami szerint én tiszteletlenül viselkedtem kenyéradó gazdámmal szemben, aminek fejében meg kell fizetnem a munkaszerződés felbontásáért járó összeget.

Mindezt az ipartestület által összehívott gyűlésen olvasták a fejemre, durván és alacsony színvonalon fogalmazott, a történelmi korszakban egyszerűen és joggal reakciónak minősíthető szövegelek keretében. Leginkább igaztalan, jogtalan büntetésem azonban az lett, hogy örökre kitiltottak Dömsödről. Máig nem tudom, hogy ezt miképpen kell értelmezni? Akadtak pillanatok az elmúlt évek során, amikor elszántam magam, hogy Dömsödre megyek és utánajárok a büntetés érvényességének, ha egyáltalán... van még valami nyoma a hajdani, kőkori verdiktnek?

(Az él mostanában bennem, hogy tulajdonképpen nem is a megbántottság emléke fáj, hanem honvágyat érzek! Kellemes, meg kényszerű külföldi kalandozásaimból hazatérve, bizonyos, hogy felkeresem Sulykó Sándor kovácsműhelyét a Duna menti Dömsödön.)

209.

Lendületet adott a gondolat, és decis pohárba csurgattam a demizsonból, de csak felét kortyoltam le. Nyeldeklés közben aztán nagy szemeket meresztve, és tokát eresztve idéztem fel magamnak, hogy: – Hoppá! Az ipartestület méltóságainak fáradozását ellensúlyozandó én viszont a mesterasszonynál hagytam egyetlen pulóveremet! Mindezek tetejében további –, talán mellékbüntetésként – inasok sorfala előtt kellett elhagynom az ítélkező termet, elviselve, hogy a gyerkőcök szorgalmasabbja és készségesebbje leköppött, vagy hátba is ütött.

Rosszul hatott rám az emlékezésnek ez a mozzanata és idegesen ingattam a fejeimet, majd körbeforogtam a szobában, és miután harmadszorra is igaznak véltem feltevésemet, amely szerint sarkig nyitva az ajtóm, hitetlenkedve bámultam oda, majd elindultam a rendellenesség irányába. És amikor érintésnyire a közelébe hatoltam, azt vettem észre, hogy Toncz bácsi néz rám, de nem az ajtóban áll, hanem mellette, és oldalról hajlik be középre, tipikusan a kíváncsiskodó ember pozíciójában.

Szándékolta-e, avagy nem, mereven felém fordulva bámult rám, illetőleg az tűnt fel a következő pillanatokban, hogy inkább mellém néz. Még pontosabban: rám is néz, meg elnéz mellettem, olykor pedig úgy tűnik nekem, hogy keresztülnéz rajtam, valamint a hátam mögé leskelődik. S adódott egy olyan meghatározó pillanat, amikor arra a felismerésre jutottam, hogy a „mindent” nézi. A belső fejből néz kifelé, mégpedig annak a módján, aki már bentről észleli azt, ami kívülről közelít a szeméhez. Tudja, mit akar látni, és keresi, mert meg akarja találni.

Zavarban is van azonban, mert jelenleg még nem leli.

Valójában tehát a kíváncsiság les ki Toncz bácsi egész lényéből. Ez a jellemzője magyarázza azt is, hogy kopogás nélkül nyitott be, és talán annak örült volna igazán, ha nem is talál a kuckómban...

Ámde akkor – csakugyan miért jött?

Szélesre tártam az ajtót, meghajoltam és azt kérdeztem:

– Mivel szolgálhatok?

Mínt hogy semmilyen igényéről nem tájékoztatott, a korábbinál mélyebbre hajolva ismétlem, hogy fáradjon be.

Annyi érthetőt azért motyogott, hogy semmit nem akar, csak úgy... jött...

Hagytam kedvére nézelődni, erre-arra jönni-menni, azután könnyíteni akarván mind a kettőnk helyzetét, tájékoztatót kezdtem neki fogalmazni azokról az élményeimről, amelyeket az Archívumban gyűjtöttem.

Megállt, szembefordult velem s a szeme alatt derűt lövellő, finom ráncok gyűrődtek, vékony szája pedig mosolyos vonalúvá alakult, amint előadta, hogy Gádor is járt ott, de nagyon lehangolta, hogy vonatkozó dokumentumok szerint a Ludas Matyi hét – hetes! – munkatársa is bedolgozott, és talán most is dolgozik Dudásnak, aki a legnagyobb mértékig antikommunista módon szájaskodik a Függetlenség című újság főszerkesztőjeként s aki fegyveres erőszakkal beköltözött a Népszabadság szék-házába. Mindennél fájdalmasabb, hogy a Ludas Matyi pártszervezetének titkára is a bedolgozók között van!

Komollyá rendeződött egész tartása, eltűntek a szeme körüli, lazán derűs ráncok és akként summáztam arca alakváltozását, mintha őszintén osztaná főnöke bánatát, amiért annak egyik politikai bizalmasa, a pesti viccújság kommunista párttitkára, Gádor Béla főszerkesztő politikai bizalmasa – politikai bűnözésre vetemedett.

Ámde percek múltán úgy érthettem, hogy inkább az elpártolt párttitkár pártjára állott!

– Miért is ne tehetné, hogy új színt vall? – kérdezte a levegőtől kicsikét szónokias hangnemben. – Amennyiben ugyanis elhisszük neki, hogy hitte a régi mondanivalóját, miért ne hinnénk, hogy hiszi az újat? Magam részéről mindig is azt nyomtam, hogy kételtű átok a politikai hit! Mert mért féljen a szótól, aki nem fél tenni se?! Miért féljen szóban is megvallani azt az állítását, amit írott vallomásában fejez ki az a párttitkár? Eddig sem volt sok köze a semmihez annak, amit mondott és tett! Azzal sem volt vádolható korábban sem, hogy kétszínűsködött, mert jól tudhattuk, hogy önála a gondolatok sohasem keresztelték egymást, hiszen soha nem volt egyetlenél több gondolata, vagyis kevés esélye volt annak, hogy az ő fejében egymásnak esnek és csatába kezdenek az ellentmondó érzések és gondolatok.

E pillanatban Toncz bácsinak elakadt a szava, bennem elveszett a lélegzet. Teljesen el voltam dőlve attól, amit átéltem. Az a hajdani gyanúm kezdett újfent teret foglalni az eszemben, ami szerint a meghatódás egyike a szépségeknek, és a méltóságos jelenségek közé sorolandó.

Soha nem láttam ilyen gyönyörűnek ezt a voltaképpen ritka randa vénembert.

Az általam lakott raktárhelyiség közepe tájékán állott és szónokolt, azoknak a személyes holmijaimnak a közelségében, amelyeket nagy tervem volt előbb-utóbb rendbe rakni. Ott láttam azt a poharat, amelyikből bort kortyintottam az imént, de gyorsan befejeztem, nyilván azért, mert nem ízlett. Hirtelenében azonban alkalmasnak véltem arra, hogy tiszteletem nyilvánításának tárgyaként ajánljam fel Tibor bácsinak, jobb híján.

Fogtam a poharat, nyújtottam Toncz bácsi felé, de még csak a közelébe sem szagolt, hanem elhárító mozdulattal elhárította.

Visszatettem a poharat a helyére, de ösztön mozdult bennem, amely arra irányult, hogy újra kínáljam vendégemnek, hátha meggondolta magát.

Idegenül nézett a pohárra, és most sem nyúlt érte, hanem nagyon lassúnak tetsző, fészkelődő mozdulatokkal visszarendeződött előbbi, mondhatni: szónoki pózába, és azt kezdte mondani, hogy a forradalom győzelme nyomán rengeteg rabot kiengedtek, közöttük Mindszenty Józsefet.

Az új kormány rehabilitálta.

Rétságról indult a primás, és Pestre vivő útján mindenütt harang üdvözölte és kísérte, valamint rengeteg virág.

Újpesten már csak lépésben haladt az autója.

A Rákóczi téren tüntetett és Mindszenty-kormányt követelt a Magyar Forradalmárok Pártja. Ki tudja, milyen párt az igazán – a mostanra már hetvenvalahány közül?

– Tudtál erről? – kérdezte sűrűn bólogatva, amikor megvallottam, hogy most hallottam először.

– De arról csak tudsz, hogy Gádor Béla, a pesti Ludas Matyi főszerkesztője meg Iksz Ypszilon, a belgrádi Jezs főszerkesztője valószínűleg javasolják majd, hogy szerződéses viszonyba kerülj az itteni Ludassal, és módszeresen tanulmányozd az Archivumot.

Rösteltem átfutó gyanúmat, amely szerint most meg valamilyen gúnyféleség, vagy – ami sokkal rosszabb: irigység áradt egész lényéből, amikor összehúzott szemekkel nézett rám. Csücsörített, körbelesett, mintha lehallgatóktól, vagy kihallgatóktól tartana, és mondandójához fűzte, hogy lám-lám, ő hiába figyelmeztetett, mégis megtelepszek Belgrádban! Pedig jobb lenne elhinnem, hogy ide is betörnek majd az oroszok! Emlékezzek, hogy ő első itteni találkozásunk során figyelmeztetett, hogy ne fészkeljem be magamat Belgrádba. Egyébként mindenki a maga sorsának a kovácsa!

Úgy bólintott, mint aki maga is egyetért a maga által nyilvánított, bölcs megállapítással, azután elfordult és folytatta a rögeszmém szerint valóan kutakodó, tudakozódní próbáló sétáját. Menet közben, – mintegy kibeszélve magából, – azzal a hírrel is meglepett, hogy a budapesti Gundel étterem teljes személyzetét a Parlamentbe rendelték, hogy a kormány igényeit szolgálja.

– Látod –, szólalt meg mintegy felvillanyozva –, az jutott eszembe, hogy efféle szolgálata ennek a szállodának is lehetne. Most például jól jönne, ha kaphatnék egy teát. A borod nem kell, de egy délelőttihez hasonló teát szívesen kortyolnék...

– Ó! – emeltem a mennyezetre jobb karomat lelkesülten –, egy perc türelmedet kérem, és hozok, vagy inkább hozatok a konyháról, vagy a portáról, mert nem tudom, hol van a konyha!

– Nem! Nem! – emelte kezét ő is tiltakozóan. – Ne fáradj. Nem is biztos, hogy ebbe a te szobádba küldenének teát. Ez... ugyebár... leginkább takarítóhelyiség. Meg

egyébként is utálok ezt a flancos hengegősdit, amit ezek csinálnak! Emlékezz rá, hogy a minap, amikor itt volt Moszkvából Bécsbe átutazóban az a Szabó nevű sakkvilágbajnok, és vendégül hívott bennünket a lakosztályába, micsoda frakkos-flancos pincérek hordták fel az étkeket-italokat! Én nem engedném, hogy hozzám olyanok szállítsák az ételt-italt, csak azért, mert én ki vagyok, mi vagyok? Mi? Mit gondolsz erről? És ráadásul ebbe a te mellékhelyiségedbe nem is valószínű, hogy frakkos emberek betennék a lábukat. Kivéve a mi főnökünket, a Gádor Guttmant, vagy hogy hívják?... De nekem ne olyan teát hozass, mint amit ő nyeldekelt, mert milyen lehetett az a délelőtti tea citrom és cukor nélkül?! – Elvette magát. – Kivéve a mi főnökünket, a Gádor Guttmant, vagy hogy hívják zsidóul. Mondtam neked a minap, hogy Guttmann volt a neve eredetileg, aztán valamikor megváltoztatta. Nyilván hol egyiket, hol a másikat használja. Olyan, mint az a másik, akit nyilván te is jól ismersz, mert a minap, amikor a sakkmester vendégei voltunk és minden ökörségről harsonáztunk, gyakran emlegetted az illetőt, mint akinek mindenben igaza van, hogy így a Mesterházy, úgy a Mesterházy, holott az eredetileg Hoffstadter. Adj egy papírt, lefirkantom neked, mert nem tudod helyesen leírni, aztán milyen az, hogy magasztalunk valakit és nem tudjuk a nevét.

Megint az a gondolat villant fel bennem, hogy Toncz bácsi talán a maga számára sem tisztázta eléggé, hogy miért jött hozzám? Hiszen mindinkább úgy tetszik, hogy nem *valami* után kutat, hanem csak bóklászik, azután *akármi* jó lesz, ha megunja, hogy *semmit* sem talál abból, amit keres.

Míntha belelátott volna a fejembe, és valamilyen kapcsolatba került volna feltevéssel, amely szerint taláломra szaglászik nálam, újra megszólalt és azt mondta:

– A látóhatár, amit az ember szeme megpillant, sohasem a végső pont, mert azon túl van egy másik, azután azon túl is van egy harmadik – egyszerűen: mindvégig van másik!

Megint eldőltem attól, amit hallottam. Bírálgatás helyett újfent méltattam gondolatban Toncz bácsit, mert nem szokott ilyeneket mondani. Igaz, mondja azt is, amit éppen imént pedzett, de figyelmet érdemlően folytatja másik típusú mondanódóját:

– Az élet örökös áradás az ürességből a semmibe. Kormányok jönnek, mennek, de egyik kormány sem más, mint az uralkodó osztályok ügyeit intéző bizottság.

Amikor ezt kimondta, éppen az oldalsó ajtó előtt állt. Én a másik ajtón szoktam közlekedni, akként, amint vendégeim, Gádor és Toncz bácsi is jöttek volt közös jövőnkéről értekezni a délelőtti folyamán. Meg a legelőször engem idevezető hivatalnok is ezt ajánlotta naponként használandónak.

Szóval állott Tibor bácsi a mellékajtó előtt, az előtt, amin tegnap este belépett hozzám az egyenruhás kis helyeske is, hogy ismerkedjünk és üdvözljön új otthonomban.

Úgy alakult az öreg karikaturista testhelyzete, mintha megdőlt volna az ajtó irányába, hasonlóan ahhoz, amikor hozzám beóvakodott. Megnyúlt vékony nyaka, és a fejét elfordította úgy, hogy egyik fülét az ajtó felé közelítette.

Mindez láthatatlan sebességgel történt, olyannyira, hogy csak akkor lettem figyelmes Toncz bácsi akciójára, amikor már be is fejezte.

A későbbiekben összeillesztve a majdnem láthatatlan eseményeket, az történt, hogy Toncz bácsi benyomta az ajtót, amelynek tövében fürkészt, és minden korábbinál hosszabbra nyújtva a nyakát, bebámult a szomszéd helyiségbe. Vagyis hát abba a szobába, ami eddig zárva volt előttünk.

Puskagolyó röptével hasonlítható az én mozgásom is. Holtversenyben pillantottuk meg azt a fiatal nőszemélyt, aki a praksziszból ismert módon derékig húzta a szoknyáját, combjai fölé hajolt, és a harisnyatartóját igazgatta.

Hozzám hajolt a vén karikatúrista és kimeredt szemekkel, suttogóra fogott szavakkal hadarta:

– Egyike a legvonzóbb, legszebb, legkacérabb, legkihívóbb stb. mozdulatoknak, amelyekkel egy nő az őt megbámuló férfi agyába hosszú-hosszú időre, talán örökre be tudja vézni a látványt.

Beléfült az ajtó mögötti csönd esetleges hangjaiba, majd továbbra is gondolkozók módjára folytatta:

– Oka sokféle lehet. Tudatos provokáció, önkéntelen, reflex mozdulat, valódián szükséges tevékenység, mert elromlott ott valami, amit rendbe kell hozni s ennek a módját lehet aztán sürgősen szükségszerű módon, vagy kimódolt rafinériával megoldani. Minden az időtől és a körülményektől függ, meg a szándéktól, akár minden egyéb az életben. – Csönd után folytatta: – Az a nagy sansz ez, amikor valamit mutatni és elleplezni azonos eséllyel lehet. Ez van neked a szomszédodban. Jó, ha vigyázol magadra, és csak a fél szemedet reszkírozod!

Figyelmeztetése ellenére kitartóan bámultam a látványt, ameddig lehetett.

Csak hát, amint jeleztem, repült az idő, aminek a szárnyán Toncz bácsi is, én is repültünk, legfeljebb ő egy ici-picivel gyorsabban. Ebből annyi előnye lett, hogy hamarabb örülhetett a tündérmesének, én viszont hosszabb időig lehettem a látvány birtokosa.

Ez az időparány azután gigantikusra tágult és alkalmi spannungjaim egyik forrása lett. Nem haltam és nem halok bele, de lobot vet a halántékom, ha megkísért a látvány.

Hiteles helyszíni szemle szerint az történt, hogy az éppen öltöző, vagy vetkőző hölgy felemelte a fejét, és az ajtóban szájukat tátó jövevényekre nézett.

Vetítenie kellett valami fenyegetőt a mellettem álló, lélegzetét visszatartó Toncz bácsira, mert az összerázkódott, majd alétan húzódott el mellőlem az elméleti semmibe.

A nő szeme ezek után rám suhant, és majdnem derűt láttam benne, olyasfélét, mint amikor arra a személyre nyitjuk rá a szemünket, akit rég nem láttunk, mindenestre, most örülünk a látásának.

Ekkor döbbsentem rá, hogy a vén kujonnal közös báméskodásunk tárgyává és alanyává tett hölgy nem akárki, hanem a szívem és eszem szerint akkor már hõn szeretett

MIRICA.

Úgy véltem, hogy nekem is jogom van a magam világával foglalkozni, és visszatértem gondolatban a Toncz bácsi jötte előtt idézett emlékeimhez.

210.

A dömsödi ipartestület büntetőterméből kiszabadulva, gyalog indultam Pestre az esőverte Duna-gáton, hogy folytassam utamat a jövőm felé.

Pestre érve pedig a Móricz Zsigmond körtérre mentem, amit akkor – talán – még Horthy Miklós körtérnek neveztek. A téren pedig Kertész úr edényüzletében érdeklődtem a főnöknél, hogy visszanyerhetem-e korábbi, kifutói, csomaghordói, árukiadó, meg efféle, egykori munkakörömet?

Ötven körüli, erősen pocakos ember volt Kertész úr, akiről úgy gondolkoztam, hogy valóban úriember, mert magázódva beszélt velem, a tizennégy évessel, és mindig tisztességes hangon. Előző időkből való, nagy pesti csavargásaim idején kerültem az üzletébe, mégpedig a püspökladányi mozis fia által, a Herskovits fiú által beajánlva. És ez minden garanciával felért, amint később Kertész úr elmondta.

Újra szóba hozom, hogy a Herskovits fiút egyszer megtámadták a püspökladányi piactéren, és ütlegetni kezdték hegyes hangú, bepálinkázott legények, ő meg menekülő futásba kezdett és a délutáni, már bezárt strand területére tévedt, ahol egy kabinba bújt. A véletlen folytán éppen ott ögyelegtem, talán potyafürdés reményében tátottam a számat, és a menekülő arra kért, hogy zárjam be a kabint kívülről, és tegyem el a kulcsát. Lehetséges, hogy ismerős voltam neki, mert gyakran jártam moziba, ő pedig gyakran volt jegyszedő az apja mozijában, s homályos emlékeim szerint olykor ingyen is beengedett és innen is az ismeretség. Ezeknél az emlékezéseknél azonban sokkal fontosabb, hogy amikor az oroszok bejövetele után, életem egyik nagy tévedéseként Pestre szöktem nagyapámék püspökladányi háza öleléséből, összehozott a véletlen a Herskovits fiúval, azután többször is találkoztunk, és amint korábban céloltam rá, ő ajánlott be Kertész úrhoz.

Felvett Kertész úr, de tájékoztatott, hogy ő és családja útban vannak valahová a nyugati világba, mert itt államosítással, meg minden egyébbel fenyegeti őket a szocializmus, ezért csak ideiglenes lehet az együttműködésünk.

Három hét múltán el is váltunk s miután Kertész úrnak lelkesülten előadtam, hogy Debrecenbe készülök, ahol már fel is vettem egy népi kollégiumba, kérés nélkül kezembe adta azt a pénzösszeget, amivel Debrecenig szóló vonatjegyet vehettem.

Rendszeresen olvashatók voltak riportjaim a Tiszántúli Néplapban, amely riportok elsősorban a paraszti valóság jelenségeiről terjesztettek inkább lehangoló tájékoztatásokat. Böven akadt keserv, mert abban az időben zajlott az iskolák államosítása, jórészt ehhez kapcsolódva pedig mozgósítás az egyházak, papok, nagygazdák ellen. A kisebb gazdák is megszenvedték persze a beadások terheit, meg a kezdődő „kolhozosítás” velejárait.

A mezőgazdaságban érlelődő szocialista irányzat jeleként Püspökladányban, az én felnevelő falumban, munkába állt az első magyar gépállomás. Lelkesen írtam róla.

Háromhasábos cím tudatta, hogy hatvanegy „bejelentetlen” bőrt találtak egy debreceni tímárnál, és a titkon-birtokoltakat elkönfiskálták az illetékes, megdicsért hatóságok. Ha valaki hozzáértően tájékozódott a jog és az igazság mibenlétéről, hosszút boronghatott a debreceni kisiparosok életének hányatott állapotáról.

A Tiszántúli Néplap tudatja 1948. május 14-én az ötödik oldalon, alul, hogy a Magyar Cionista Szövetség debreceni csoportja nagygyűlést tart május 16-án délután 6 órakor a Hitközség tanácstermében, a zsidó állam kikiáltását ünneplendő.

Kicsit eltűnődtem azon a tényen, hogy erre a közleményre nem emlékeztem volna, ha nem látom itt, most –, valamint az is felrévedt bennem, hogy nem tudnám hirtelenében megmondani, merre volt – és van – a Hitközség tanácsterme Debrecenben, pedig voltam egyszer benne.

211.

A fentebb sorolt, és az Archívumban látott egyéb érdekesség villogott az agyamban, miközben újra meg újra röptettem szemeimet a padlón és egyéb helyeken szétdobált himmi-hummim felett. Összeolvadt, egybemosódott, ami a fejemen kívül, meg belül mutatta magát.

Váratlanul még egészen kicsi gyerekkorom idejéből is fel-felillantak muzeális látványosságok –, amiket maga a múlt élet archivált, nem pedig a múzeumi terem anyagait létrehozó szakemberek sokasága.

Leginkább tartós és erős régmúlti képként jelent meg, amikor a lemenő napfényrel világitott, pusztai tájékon sétálgatok három legelésző-ficáncoló boci, meg egy lomha tehén után, miközben csillogó vetési varjak fenyegetően tatógó csőreikkel merednek rám. Odébb meg veszekedő verebek rebbennek fel a szekérút porából, és még távolabbról, a már-már láthatatlanból hang zendül a magasba, amire behúzott nyakkal figyelek, mert engem érint az onnan érkező vád, amely szerint „átengedi a tilosba a jószágot a bűdös kölyke, akinek egy apja sincs, holott az ilyenek száz is kevés lenne, ha lenne, hogy legalább egy kis móresre szorítsa, hogy elverje a jószágot a tilosból, de nincsen neki egy apja se! De nincsen neki!”

Úgy jajdult az ég felé a vádoló hang, mintha neki nagyobb keserűség lenne, hogy nincsen apám. És ebben még volt is valami, mert énnekem cseppet sem fáj a nemlétező apám hiánya. Nagyon jól el voltam nélküle.

Püspökladánytól tizenhat kilométerre terült el a Bánffy-pusztá nevű tanyavilág, amelyet mindössze nyolc olyan tanyabokor népesített be, amelyekben télen is laktak családok. S ezek egyike volt a miénk, a Pál-tanya.

Nagyapámat hívták Pál Ferencnek, ő volt a családfeje, aki családjunk minden tagja, és az általam valaha ismert minden ember által mélyen tisztelt, részemről pedig rajongásig szeretett férfiú volt.

Neki sem volt apja, illetve létezett a tájban egy Gecse nevű ember, akiről az hírtelt, hogy talán... Én is láttam az illetőt egyszer, és nem tetszett. Nem is váltottunk szót

soha, nagyapámmal sem került semmilyen közelségbe, mindössze annyit gyűjtöttek össze családjunk nőtagjai, hogy Gecsének sem volt apja, ellenben az anyjáról ki lehetett tudni, hogy blúza gelebébe rakta a három fia által keresett pénzeket és utolsó fil-lérig pálinkára váltotta.

(Tudományos igényű munkával ki lehet mutatni, hogy az ilyen ritkán lakott világban, pláne a régmúltabb időkben nem papírozták le a születést, meg a halált, hanem élő emlékezet őrizte az efféléket – vagy jól, vagy sehogy. Ettől függetlenül alakultak a személyes életek, jellemek, történetek.)

(Folytatása következik)

Rubint szemű

Verrocchio műhelye és Jézus megkeresztelése

Gyermekkorom meghatározó filmélménye volt az 1971-ben készült, Leonardo életét bemutató 5 részes olasz TV-filmsorozat. Renato Castellani rendezésében ott láttam megelevenedni Verrocchio műhelyét, én akkor a Török Pál utcai Művészeti Szaközépfiskolába jártam, a korosztályom népesítette be Verrocchio műhelyét, nagyon közel állt hozzánk ez a világ, mint a szivacs ittuk be minden jellemzőjét. A film zenéje, Roman Vlad alkotása, pedig valósággal elvarázsolt mindenkit, rávilágítva a máig legzeneibb képzőművész életművére, az *Utolsó vacsora*hoz hasonló harmónia, ami a kompozícióban, mozdulatokban és színekben megnyilvánul, ma is utolérhetetlen. A vízszintesen elterülő középrészben, ha a fejek és kézfejek elhelyezkedését nézzük, kiegészítve a taglejtések íveivel, szinte zenei partitúrát látunk, ahol mind ezekből életre kelnek a dallamok. A festmény romos állapotában is olyan zenei harmóniát sugároz, mintha egy recsegő, pattogó lemezen hallgatott Bach korál, vagy Mozart valamelyik éteri műve.

„Andrea Verrocchio műhelye tipikus XV. századi firenzei alkotóműhely (bottega) volt: egyfelől reneszánsz művészeket képzett, másfelől jövedelmező vállalkozás volt. A művészinások egy elismert mester vezetésével szüntelenül dolgoztak különféle összetett feladatokon, például freskóciklusokon. A tanoncok általában tízéves gyerekként álltak be a műhelybe. Az első év alapvető technikai ismeretek elsajátításáról szólt. Kezdetben gyakorlatilag csak rajzoltak: tollal fehér, vagy temperával színes papírra. A képzés nem elméleti tudást adott, hanem olyan készségeket fejlesztett, amelyeknek segítségével a tanítványok a lehető legrövidebb idő alatt képessé válhattak arra, hogy mesterük mellett teljes értékű segédként dolgozzanak. A reneszánsz műhely másik sajátossága az interdiszciplinaritás volt: nem szakosodtak, hanem minden mesterséget – a rajzolást, a festést, a metszetkészítést, a szobrászatot és az ötvöséget – egyaránt kitanulták.”¹

Leonardo viszonylag későn, 16 évesen lett Verrocchio segédje, és 20 évesen, Peruginóval egy időben vált mesterré. 1468-ban, tehát amikor bekerült Verrocchio műhelyébe, már a város ifjú ígéretei közt említi meg mindkettőjüket Raffaello apja, Giovanni Santi, aki Urbino grófjával, Federico da Montefeltróval Milánóból utazott Firenzébe.² „Isteni festőknek” nevezte őket, pedig Leonardo talán csak épp megszokta helyét a Verrocchio műhelyében. Perugino egyes források szerint egyidős volt Leonardóval, mások szerint néhány évvel idősebb volt nála, az utóbbi az elfogadottabb, valamivel korábban került Verrocchiohoz, mint Leonardo.

Verrocchio műhelyében a közös munkavégzés, a munkamegosztás részletei azonban nem teljesen ismertek, mire terjedt ki a mester, mire a tanítványok hatásköre.

Mekkora önállóságot biztosított Verrocchio egy nagyobb közös megbízásban a tanítványainak? Volt-e köztük specializálódás, pl. aki az arcokhoz, a kezekhez, az anatómiához, a tájképi, vagy az architektúrális háttérhez, a színharmóniákhoz, a perspektívához, a mintázáshoz vagy a kőfaragáshoz jobban értett a többiekénél? Egy-egy közös mű kompozíciója vajon a mester hatáskörébe tartozott-e?

Az utóbbi kérdést azért kell feltenni, mivel létezik egy Peruginónak tulajdonított rajz a Washingtoni Nemzeti Művészeti Galériában, 1475 körülre datálva, amelyik a firenzei San Salvi kolostor számára készített *Jézus megkeresztelése* festmény vázlatának tekinthető (1-2. kép). Az oltárképet 1475-78 közöttre keltezik, de vannak, akik szerint 1470-75, 1472-75, 1473-78 között készült. Perugino ezekben az években már nincs Firenzében, valamint a washingtoni rajz stílusa, szemlélete is felvet eddig el nem hangzó kérdéseket.

1. kép – Perugino: *Jézus megkeresztelése* (Washington Nemzeti Művészeti Galéria) 1475 körül;
2. kép – Verrocchio: *Jézus megkeresztelése* (Firenze Uffizi Képtár) 1475-78³

A rajzon Jézustól balra ugyanúgy látható a két angyal, mint a későbbi festményen (3-4. kép). Ezen kívül, kétoldalt, a tájképi háttér motívumaiban is hasonlóság fedezhető fel (6-9. kép). A balról és jobbról záró sziklaszirtek közt elterülő tájban is rokonság figyelhető meg. A két főalak azonban részben más. Jézus ugyan kontraposztban áll mindkettőn, a testsúlya a festményen átkerült a másik lábára. A rajzon Keresztelő Szent János is kontraposztban áll, a festményen előrelépő mozdulatban látható. János és Jézus lábmozdulata a festményen a rajzhoz képest felcserélődik. A rajz utal az evangélium soraira is, Jánosnál nagyobbnak mutatja Jézust: „Én csak vízzel keresztelek, hogy bűnbánatra indítsalak benneteket, de aki a nyomomba lép, az hatalmasabb nálam.”⁴ Később Perugino a két alaknak ezt az egyenragú dialógusát ismétli meg minden hasonló témájú kompozícióján (11. kép – Vatikán Sixtus kápolna, Bécs Kunsthistorisches Museum, Perugia Galleria Nazionale dell’Umbria). Mindez persze épp azt bizonyítaná, hogy a Verrocchio műhelyében készült oltárkép kompozíciós szem-

pontból hozzá köthető. Csakhogy a már említett rajzi stílus- és szemléletmód ezt nem támasztja alá. Perugino ugyanis sokkal szárazabban, szinte pedáns módon rajzolt, „halott” körvonalakkal fogva meg a figuráit. Rajzai síkban maradnak, nagyon kevésbé tudják érzékeltetni a teret.

Azonban Verrocchio is másként rajzolt. Nála is fontos a vonal, a precizitás, azonban ötvös múltjából adódóan tisztán érzékeli, és érzékeltetni is tudja a teret. A washingtoni rajz azonban olyan képlékenységet, a szellem gomolygásának olyan párlatát mutatja fel, ami sem Peruginónál, sem Verrocchiónál nem található, Leonardo „teremtő” rajzi jellemzői köszönnek azon vissza. A gondolkodás, a töprengés, az intuíció, a rögtönzés és a lélekjelenlét szétbogozhatatlan együttese egy Leonardo rajz, mai fogalommal egyszerűsítve mindezt: a kreativitás jelenléte uralja azokat.⁵ Leonyid Batkin a *Sziklás Madonna* kapcsán jegyzi meg Leonardo ábrázolásmódjáról, hogy nem állóképben gondolkodik, hanem mindig sajátos folyamatot jelenít meg.⁶ A bátor alkotókészség felszabadítása párosul a szellemi koncentráció hihetetlen csúcaival, és ezzel együtt a rend és a tökéletes harmónia légiesítésével, elfedésével, elrejtésével, hogy ez a másoknak elviselhetetlen koncentráció ne legyen zavaró.

Leonardo festményeinek és rajzainak egyik másik ismérve a téri többretegűség, úgy lehetne ma ezt szemléltetni, hogy számtalan „rétegfiltert” használt a tér transzcendenciájának érzékeltetéséhez. Ez a közös vonása a Washingtonban őrzött rajznak és az Uffizi Képtár remekművének.

Vasari óta ismert, hogy Leonardónak köze volt a festményhez. Arról már megszlanak a vélemények, hogy mennyi: a bal oldali térdeplő angyal, a tájképi háttér, esetleg Jézus alakja. „A bal oldali, érdesebb angyal arcát, mely eddig hiányzott, Leonardo da Vinci festhette.”⁷ „A Krisztus ruháit tartó bal oldali angyal a mester tanítványának, Leonardo da Vincinek az alkotása.”⁸ „Bizonyára Verrocchio, miután megkapta a megbízást, megfestette a két főalakot, Jézust és Keresztelő Szent Jánost, majd tanítványai fejezték be a képet. Nemcsak Leonardo, hanem más festők munkája is felfedezhető a festményen. Lehetséges, hogy a jobb oldali angyalt Botticelli festette (...) A kép 1475-ben, vagy nem sokkal később készült el, amikor Leonardo már független festőként dolgozott, és lehetséges, hogy felkérték a festmény befejezésére. (...) Azzal, hogy az angyal elfordítja a fejét, hogy feltekinthessen Jézusra, a kép szemlélőjének a figyelmét is középre irányítja. (...) Leonardo keze vonása fedezhető fel az angyal feje mögött látható tájképen is. (...) A röntgenvizsgálat kimutatta, hogy egyes részeken az alsó réteg temperáját olajfestékkel fedték le. Az olajjal festett részek a bal oldali angyal arca, a tájkép egyes részletei, valamint Jézus haja és teste. Ezt a csodálatosan megfestett haját és az áttetsző festékréteget, amely a Jézus-alak anatómiáját gyengéden ellágyítja, Leonardo munkájának kell tekintenünk.”⁹

„Verrocchio festői tevékenységét nem könnyű megítélni, mivel a műhelyéből kikerülő művek kisebb-nagyobb részben a tanítványok munkái. A mester korántsem ragaszkodott hozzá, hogy mindent maga csináljon, s egyáltalán nem érezte méltatlannak, hogy olyan tehetséges, erős egyéniségű fiatalokra bízta a munkát, mint Leonardo da Vinci, vagy Lorenzo di Credi. Ebből a szempontból példaértékűnek

tekinthetjük a *Krisztus megkeresztelése* című képet, amelyet az Uffiziben őriznek. A firenzei San Salvi-templomból származó, az 1470-es évek közepére datálható táblaképet a művészettörténészek egyöntetűen Verrocchio és az ifjú Leonardo közös munkájának tartják. Keresztelő Szent János befejezetlenül maradt alakján és Krisztus figuráján a mesterre jellemző stílusjegyeket fedezhetünk fel, a bal szélén látható, finoman megformált angyal és a háttérbeli, télies táj viszont minden bizonnyal a tanítvány keze munkája. Jellegetes leonardói vonás az az atmoszférikus könnyedség, amely a figurákat a tágas tájjal egybeolvasztó sfumato technikájának köszönhető, valamint a hosszú, aranyszőke hajú angyal arcának lágysága. Ehhez a képhez kötődik Leonardónak egy 1473-ra datált, az Arno völgyének egy szakaszát ábrázoló tollrajza is, amely azt bizonyítja, hogy a szóban forgó festmény tájbrázolása csakugyan az ő műve.¹⁰ (10. kép – Az idézetben említett látvány után készült tollrajz Leonardo első jegyzett műve, annak téri „rétegfilterei” nagyon hasonlóak a washingtoni kompozíciós vázlatával, ami nyilván nem látvány után, hanem az alkotó képzelőerőjéből született.)

„Ezen az oltrárképen Verrocchio tanítványaként Leonardo festette a bal oldali szélső angyalt, átfestette a táj egyes részét és Krisztus testét. (...) Azt már korábban megállapították, hogy e térdeplő angyal jellemzően leonardói mozdulatmotívumokat mutat: a felsőtest a fejfelé irányba fordul, a bal könyök mozdulata a jobb felsőkar tartásában folytatódik. (...) Hasonló megfigyeléshez vezetnek a festmény központi alakjára irányuló festéstechnikai vizsgálatok is. Krisztus testét nyilvánvalóan olajfestékkel átdolgozták egy későbbi munkafolyamat során, így a testszín is puhábban árnyalt, mint Keresztelő Szent János Verrocchio által temperatechnikával festett testén.”¹¹

Az Uffizi Képtárban látható festmény születésének kérdése tehát még ma is megosztja a kutatókat. „Ebből a korból tömegével maradtak ránk olyan szignálatlan képek, amelyek szerzősége százados vitatémája a művészettörténetnek, jónéhányuk alatt már szinte minden szóba jöhető név szerepelt. Vannak régebben vagy újabban Peruginó oeuvre-jébe besorolt művek, amelyeket egyszer-mászor Verrocchio, Botticelli, Credi, Leonardo, Ghirlandaio, Pinturicchio, Piero di Cosimo vagy Piero della Francesca alkotásaként tartottak számon. Ez a bizonytalanság némiképp érzékelteti, milyen erősen összekuszálódtak annak idején a különböző hatások, kivált a fiatalkori művekben.”¹²

A Uffizi festményén Keresztelő Szent János alakja, valamint a velünk szemben elhelyezkedő jobb oldali angyal talán egy kézre vall, arra, amely a világ múzeumaiban ma Verrocchio néven szerepel. „Mintha Peruginó és Botticelli stílusának ötvözete lenne Madonnáinak ábrándos kifejezésű arcai, kalligrafikusan ívelt ajkai.”¹³ Magabiztos rajz, tisztán megfogalmazott formák, halvány, szinte pasztell-szerű színkezelés, mint ahogy Simona Cremante rámutatott, a *Jézus megkeresztelésénél*, talán Botticelli illetékessége is felvethető.¹⁴ Verrocchio Madonna festményei szerzőségében azonban még Ghirlandaio és Peruginó nevét sem szabad elvetni.

Ezúttal azonban a *Jézus megkeresztelése* kompozíció egésze a nagy kérdés, mert a bal oldali angyal arca, drapériája, előtte a kavicsokkal teli partszakasz, a sziklás háttér (lásd *Sziklás Madonnák*), az egész tájképi háttér transzcendentális rétegzettsége, mint ahogy erre sokan rámutattak, nagy valószínűséggel Leonardóhoz köthető, habár a Torinói Királyi Könyvtárban őrzött, 1473-ra datált részletgazdag közeli angyalarcot (5. kép) néha Verrocchiónak tulajdonítja a szakirodalom.

3. kép – Perugino: *Jézus megkeresztelése* (részlet) 1475 körül;

4. kép – Verrocchio: *Jézus megkeresztelése* (részlet) 1475-78;

5. kép – Verrocchio: *Jézus megkeresztelése angyala* (Torino Királyi Könyvtár)¹⁵

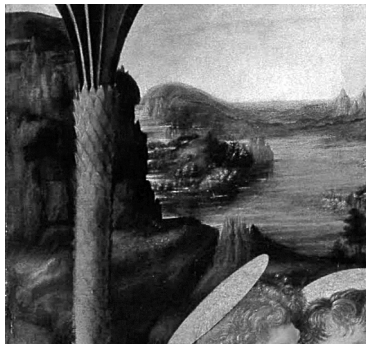
Itt most a megkerülhetetlen, és legfontosabb kérdés az, hogy Leonardónak mennyi köze volt valójában a festményhez, mert ha Washingtonban őrzött rajzról bebizonyítható, hogy az ő keze munkája, akkor az eddig feltételezettekhez képest sokkal több!

A válaszadáshoz, ahogy Leonardo tükörírását, visszafele kell olvasnunk a fennmaradt művekből. Ha az Uffizi Képtár bal oldali angyalát Leonardo festette, akkor a hozzá készült *Arctanulmány* rajzot is.

Ha a Jézus mellett, jobb térdére ereszkedő angyal Leonardóhoz köthető, akkor annak első rajzi változata (washingtoni rajz) is nagy valószínűséggel szintén. Ezért a kompozíciós vázlat stiláris vonásaira érdemes még jobban ráközelíteni.

A térdeplő angyal bal lába az Uffizi képhez hasonlóan árnyékban marad, jobb karja úgyszintén erősen tónusozott, hogy elváljon a mögötte lévő angyaltól, ugyanúgy, mint a festményen. A két angyal fejmozgása a rajzon megegyezik a festményével, a jobb oldali angyal elől összekulcsolt kezével ugyanez a helyzet. A washingtoni rajzon még vannak alakok Jézustól balra, amik a festményen már nem szerepelnek. A kép ikonográfiájából következőleg, ezek keresztelésre várnak. A két térdelő angyalal együtt ezek együtt túl balra vitték volna a kompozíció súlypontját, így a festményen már nem kaptak helyet. A washingtoni rajzon Jánostól jobbra is látható még egy térdeplő angyal, ez a leonardói háromszög kompozíciók szempontjából indokolt is lenne, de a festményen ez is elmaradt. Azon János bal oldali lépő lába veszi át ezt a funkciót, ami átlósan János felfele tartott jobb kezén át alkotja a háromszög kom-

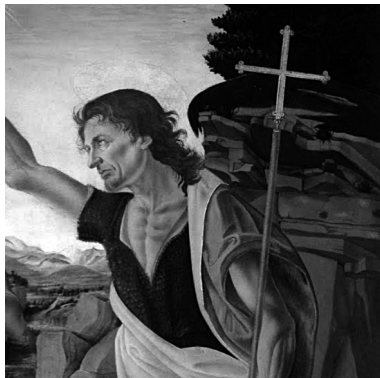
pozíció jobb szárát. Így másik oldalon elég volt a két térdeplő angyal alakja a kiegyensúlyozáshoz. A festményen János keresztlének tükörképeként egy pálmát látunk, ami a rajzon még két keresztelésre várakozó figura, tehát itt is utólagos korrekcióval találkozunk, ami a végső eredmény előnyére szolgált. A washingtoni rajz leonardói attribútuma mindkét térdeplő angyal derékkendője, ami az Uffizi *Angyali üdvözlésétől* végigkíséri Leonardo Madonnáit (*Szegfűs Madonna, Benois Madonna, Sziklás Madonna*).¹⁶

6. kép – Perugino: Jézus megkeresztelése (részlet) 1475 körül;

7. kép – Verrocchio: Jézus megkeresztelése (részlet) 1475-78¹⁷

A rajz és a festmény azonban nem egy szokványos leonardói háromszög kompozíció (ez ugyanis csak ebben az időben alakul ki nála), ugyanis a kétoldali sziklamotívum a háttérben egy tükörháromszöget alkot Jézus, támaszkodó lábfejjével, tehát így, egy Dávid csillag-szerkezetet alkotnak, utalva János Ó- és Újszövetséget összekapcsoló küldetésére. Végezetül Jézus meztelenségéről kell még írni, ami a washingtoni rajzon feltűnő. Leonardo vékony, szinte gótikus testalkatú férfi figuráival telis-tele vannak fennmaradt jegyzetfüzetei, és az azokból idővel kikerült különálló lapjai. Leonardo ezeket a figurákat, ha kellett utólag „ruházta fel”, ezt a munkamódszert Raffaello is átvette tőle.

8. kép – Perugino: Jézus megkeresztelése (részlet) 1475 körül;

9. kép – Verrocchio: Jézus megkeresztelése (részlet) 1475-78¹⁸

„1472-ben Leonardót felvették a festőcéh, a *Compania di San Luca* jegyzékébe. Ez azt jelentette, hogy önálló megrendeléseket kaphatott.”¹⁹ Leonardo tehát mesterré válásával felnőtt egy ilyen feladathoz, és ezt Verrocchio is konstatálhatta, így nyugodt szívvel ruházhatta át Leonardóra a *Jézus megkeresztelése* oltárkép elkészítésének feladatát, miután legkedvesebb tanítványa, immár mesterként továbbra is a műhelyében maradt. Ez már csak azért is elképzelhető, mivel Verrocchio ebben az időben tele volt szobrászati megrendelésekkel (*Piero és Giovanni de Medici síremléke* 1469-72, *Dávid* 1473-75, *Leonardo Brumi síremléke* 1470-75, *Niccolo Forteguerra bíboros síremléke* 1473-77, *Szűzanya a gyermek Jézussal* 1475-80, *Hölgy virágsokorral* 1478, *Krisztus és hitetlen Tamás* 1476-83), és azokra kellett összpontosítania. Mindez nem kérdőjelezi meg Vasari történetét: „E művében tanítványa, az akkor még nagyon fiatal Leonardo da Vinci is segédkezett, az ő kezétől származik az egyik angyal, a kép legsikerültebb része.”²⁰ Amennyiben a festmény 1473-75 között keletkezett, akkor a washingtoni rajz is 1473-ban készült (mint az Arno völgyi helyszíni vázlat), ami azt jelenti, hogy Leonardo ekkor még valóban „nagyon fiatal” volt, mindössze 21 éves.

10. kép – Leonardo da Vinci: Tájkép (Firenze Uffizi Képtár) 1473;
11. kép – Perugino: Jézus megkeresztelése (Cambridge Fritzwiliam Múzeum)²¹

Összegezve az eddigi érveket: a washingtoni lap nagy valószínűséggel inkább Leonardótól származik, amin először vetődik fel a firenzei oltárkép kompozíciója. Ha ez beigazolódik, akkor az Uffizi Képtár világhírű festményének kompozíciója is Leonardo érdeme. Verrocchio műhelyében készült, többen dolgoztak rajta²², mint ahogy a szakirodalom eddig is feltételezte, de Leonardónak van a legtöbb köze hozzá, így az besorolható az első firenzei korszakának főművei közé.

JEGYZETEK

- 1 Enrica Crispini: Leonardo – Mérték Kiadó 2010 Bp. (ford. Elsässer Klaudia) 51
- 2 Ui.: 50
- 3 A képek forrása: <https://www.artsy.net/artwork/pietro-perugino-the-baptism-of-christ>
<https://artsandculture.google.com/asset/baptism-of-christ-verrocchio-leonardo-da-vinci-verrocchio-leonardo-da-vinci/HgE0TNZqMx1hXw> 2021.07.26
- 4 Mt.3,12
- 5 Leonardo rajzai lüktetnek, mint a testben az élő vérkeringés.
- 6 Leonyid Batkin: Az itáliai reneszánsz – Gondolat Kiadó 1986 Bp. (ford. Soproni András) 472
- 7 Ybl Ervin: Verrocchio – Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata 1963 Bp. 28
- 8 Prokopp Mária: Verrocchio, Boltraffio, Correggio – Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata 1963 Bp. 9
- 9 Simona Cremante: Leonardo da Vinci összes művei – Korona Kiadó 2008 Bp. (ford. Koncz Éva) 68-72
- 10 Cristina Bucci: Korai reneszánsz – Corvina Kiadó 2009 Bp. (ford. Todero Anna) 396
- 11 Frank Zöllner: Leonardo da Vinci – Taschen/Vince Kiadó Bp. (ford. Kézdy Beatix) 10–11
- 12 Nyárády Gábor: Perugino – Corvina Kiadó 1965 Bp. 10
- 13 Ybl 28 – Stendhal száraznak, aprólékosnak és kissé hidegnek nevezte Verrocchio festészeti stílusát. Stendhal: Az itáliai festészet története – Európa Könyvkiadó 1982 Bp. (ford. Németh Miklós) 179
- 14 „A fiatal Leonardo kézjegye mellett az elemzők Botticelli munkájának nyomait azonosították a képen.” – Francesca Debolini: Leonardo – Alexandra Kiadó (ford. Kiss Sándor) 14
- 15 A képek forrása: <https://www.artsy.net/artwork/pietro-perugino-the-baptism-of-christ>
<https://artsandculture.google.com/asset/baptism-of-christ-verrocchio-leonardo-da-vinci-verrocchio-leonardo-da-vinci/HgE0TNZqMx1hXw>
https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=10151801614692374&cid=52827872373 2021.07.26
- 16 Tóth Csaba: A mi Sziklás Madonnánk – Isten és a világ (Tóth Csaba szakrális művei) – Szülőföld Könyvkiadó 2020 Szombathely 91
- 17 A képek forrása: <https://www.artsy.net/artwork/pietro-perugino-the-baptism-of-christ>
<https://artsandculture.google.com/asset/baptism-of-christ-verrocchio-leonardo-da-vinci-verrocchio-leonardo-da-vinci/HgE0TNZqMx1hXw> 2021.07.26
- 18 A képek forrása: <https://www.artsy.net/artwork/pietro-perugino-the-baptism-of-christ>
<https://artsandculture.google.com/asset/baptism-of-christ-verrocchio-leonardo-da-vinci-verrocchio-leonardo-da-vinci/HgE0TNZqMx1hXw> 2021.07.26
- 19 Cremante 26
- 20 Giorgio Vasari: A reneszánsz nagy művészei – ABC Könyvkiadó Részvénytársaság 1943 Bp. 197
- 21 A képek forrása: <https://ng.24.hu/kultura/2019/04/24/ujabb-bizonyitek-leonardo-da-vinci-ketkezessegere/>
<https://www.meisterdrucke.uk/fine-art-prints/Pietro-Perugino/834090/Baptism-of-Christ.html> 2021.07.26
- 22 „Verrocchióinak egyébként több festményét tanítványai készítették” – Ybl 29

Új magyar szociográfia?

BEVEZETŐ EGY CIKKSOROZATHOZ

2020. októberben jelent meg Horváth Júlia Borbála: *Dunai história. Az aranyfőveny* című kötete. A könyvet a Magyarország Felfedezése sorozatban, a Gondolat kiadó adta ki. Néhány hónappal később az Életünk hasábjain Domonkos László: *Attila hajóra száll* című esszéjében a megjelent kötet ürügyén írt a magyarországi szociográfának inkább a múltjáról, mint a jelenéről. Elemzésében felvetette, hogy a Dunai história értékei mellett nem műfajhű szociográfia, miáltal szerinte nem illik az egykor virágzó, patinás sorozatba.

Állításaira Tóth Pál Péter a Magyarország Felfedezése Alapítvány elnöke, Szále László irodalomkritikus, Gulyás Gyula Kossuth-díjas dokumentumfilm rendező, és a szerző is reagált. Az írásokban felvetett érvek és ellenérvek olvasása előtt/mellett reményre ad okot, hogy a vitával talán a magyarországi szociográfia újraéledésének első jeleit láthatjuk. A hozzászólások érdekes darabja még a Lencsés Gyula: *Angolok a Bakonyban* című könyvéről írt esszé, amely az 1937-es dudari falukutatás eredményeit, s azok kötetbe foglalása körülményeit járja körül.

Összeállításunk szeretne kezdeményező szerepet vállalni: a nagy hagyományú magyar szociográfia megújítása elodázhatatlan leckéje a nemzeti önismeretnek. És az újabb kutatási-irodalmi irányok kibontakoztatása mellett, megkerülhetetlen annak a szociográfiai-filmes hagyománynak a felmérése is, amelynek oly nagy szerepe volt a rendszerváltozás szellemi előkészítésében.

(A szerk.)

TÓTH PÁL PÉTER

Dunai história: a mi könyvünk!

VÁLASZ DOMONKOS LÁSZLÓ: ATTILA HAJÓRA
SZÁLL CÍMŰ RECENZÍÓ - ESSZÉJÉRE

A Magyarország Felfedezése Alapítvány elnökeként nagy örömmel olvastam Horváth Júlia Borbála *Dunai história* című könyvéről Domonkos László: *Attila hajóra száll* című recenzióját.

A recenzens nem fukarkodott az elismerő jelzőkkel, hiszen mint írta, már a könyv alcíme – *Az aranyfőveny* – is „elragadtatott, mélyen átélt meseszöveget sejtet”. A mű kapcsán Domonkos – a szerzőt dicsérve – teljes joggal nem kevesebbet állít, mint azt, hogy a Duna mint a magyar történelem folyama „Sűrítmény és esszencia, kivonat és töménység, immanens lényeg és érzelmi-hangulati summa.” Engedtessek meg nekem, hogy mindezeket a *Dunai história* tartalmára értsem. Nyugodtan megtehetem, mert Domonkos László, mint cikkében írta, legalább hetvenöt-nyolcvan száza-

lékban a lelkes elégedettség hangján szól a szerző témaválasztásról, a feldolgozás módszeréről, a könyv líraiságáról, műves nyelvezetéről és átgondolt szerkesztési technikájáról.

A könyvvel kapcsolatos recenziói elismerést szintén a Duna hömpölygő áradatához tudom, s lehet csak hasonlítani, de a teljes elragadtatás hangja, a pozitív megítélés megakad, és írásának fennmaradó részében a teljes elégedetlenség nyer megfogalmazást. A problémát, ha jól értem, továbbra sem a mű okozza, hanem az, hogy a *Magyarország felfedezése könyvsorozatban jelent meg*. A gondokat ugyanis a könyvborítón – mint írta – a címhez képest feltűnően kisbetűkkel szedett, legeslegálul található – varázslatos jelentéstartalmú – *Magyarország felfedezése* szóösszetételben vélte felfedezni.

És itt, ezen a ponton a recenzens mintha megfélekedne Horváth Júlia Borbála könyvéről, mert írása hátralévő részében a hazai szociográfia történetének briliáns összefoglalóját olvashatjuk. A műfaji elnevezéssel kapcsolatban Csoóri Sándort idézi, akinek nem tetszett a 'szociográfia' megnevezés, mert „a szó mögött nem sejlik föl, nem lüktet ott az irodalom világa”. *'Valóságirodalom'* – fogalmazott Csoóri, s ezen a „nyomvonalon” halad szerzőnk is.

Domonkos László kiindulópontnak Zrínyi Miklós: *Az török áfium elleni orvosság* című művét nevezi meg, amely szerinte „enyhe túlzással, akár egyféle ország-szociográfiának is tekinthető.” Ír aztán Petőfi útleírásairól, Petelei István 1894-ben megjelent *Mezőségi út*, és Bartha Miklós: *Kazárföldön* című művéről (1901). A sort az Éghajlat kiadónál 2011-ben megjelent: *A körbejárt ország – Szociográfiai írások a magyarság helyzetéről* című kötet zárja.

Úgy gondolom, hogy senki nem kérheti számon a recenzió íróján, hogy történeti összefoglalója szubjektív, vázlatos és hiányos. Talán a szociográfia fogalmának megjelenésére kiterhetett volna, bár az is igaz, hogy az „eredetet”, s többek között azt, hogy nem magyar „találmány”, bármennyire is a magunkénak tekintjük, Sárkány Mihály: *Etnográfia és szociográfia* című igen alapos tanulmányából, bárki megismerheti (lásd: *A magyar szociográfia a 20–21. században* (2018. szerk.: Tóth Pál Péter).

Mindenesetre egyértelmű számomra, hogy ha valaki rászánja magát a hazai szociográfiai irodalom történetének megírására, akkor Domonkos László imponáló gondolatmenetét nem kerülheti meg. Az Alapítvány felvázolt történelmének utolsó szakasza azonban kiegészítésre és pontosításra szorul.

„A Magyarország felfedezése (s itt már a rendszerváltoztatást követő időszakról van szó – megj. TPP) újra létrejött – vagy igazából meg sem szűnt, csak szünetelve-álságosan 'megszüntette-megőrizve' feltámadott? –, ám a dolog korántsem felhőtlenül örömteli, sőt...” – olvashatjuk Domonkos László tollából. Szíve joga a recenzensnek az 1989-et követő éveket „álságosnak” ítélni, és a 'feltámadásnak' nem örülni. Véleményem szerint viszont azok, akik 1990-et követően évről évre, ha dőcögve, bukdácsolva, ha kellett, akkor nyögvenyelősen, de a Magyarország felfedezése könyvsorozatot fenntartották, minden elismerést megérdemelnek. Elismerést érdemelnek már csak azért is, mert az ebben az időben megjelent 14 könyv között

olyan maradandó értéket hordozók is vannak, mint pl. Závada Pál: *Kulákprés* (1991), Órszigethy Erzsébet: *Birsalmasajt* (1995) vagy Iványi Gábor: *Hajléktalanok* (1998) című könyve.

A helyzet – igaz anyagi támogatás nélkül – 2001-től némileg megváltozott, amikor az Alapítvány ’mindenese’, titkára Pütkösti Árpád lett, aki mindent megtett azért, hogy a könyvsorozat fennmaradjon. Az ekkor kezdődött időszak első könyve Szilágyi Gyula: *Tiszántúli Emanuelle* című munkája volt. A Magyarország Felfedezése Alapítvány könyvsorozatát immár az Osiris Kiadó gondozta. Az egyre súlyosabb pénzügyi gondokat jól jelzi, hogy 2004 és 2014 között csupán hat könyv jelent meg. Ezek közül is ki kell emelnem a Kun István: *A feláldozott Bereg*, Romano Rác Sándor: *Cigány sors*, Szuhay Péter: *Sosemlesz Cigányország* c. munkákat.

Szuhay Péter 2012-ben megjelent könyvét követően azonban vákuum keletkezett az Alapítvány munkájában. A működést a pénznélküliség, majd Pütkösti Árpád 2014-ben bekövetkezett halála bénította meg. Változás 2017 elején Letenyei László kurátor kezdeményezésére következett be, aki nem hagyta, hogy az addigi eredmények a semmibe hulljanak. Javaslatára újjászerveződött a kuratórium, elnöknek Órszigethy Erzsébetet, titkárnak Letenyei László választottuk meg. Megváltunk az Osiris Kiadótól és új ’köntösben’, kemény borítóval, a Gondolat Kiadóra bíztuk könyveink megjelentetését.

Órszigethy Erzsébet elnöksége rövid ideig tartott, de az Alapítvány tetszhalott állapota megszűnt, és 2018 közepéig, amikor megvált az elnöki tisztségtől, már két könyvvel gyarapodott a könyvsorozat. 2017-től (és nem 2012-től) nem hat, hanem nyolc kötettel lettünk gazdagabbak. Nem tartom illendőnek, hogy az Alapítvány jelenlegi elnökeként értékeljem az utolsó periódusban megjelent köteteket, de úgy vélem, hogy a legutóbbi év folyamán kiadott három új kötetünk is méltó a sorozathoz. Köztük Cseke Péter: *Otthonirodalom – a magyar szociográfia erdélyi műhelyei* című könyve.

De nemcsak a fentieket, hanem Domonkos László kuratóriumra vonatkozó megjegyzéseit is pontosítanom kell. Kezdjük az elnökkel, aki nem történeti demográfus, hanem ’csak’ demográfus, a kurátorok között valóban – Domonkossal egyetértve – van „akár klasszikusnak is nevezhető dokumentumfilmes”, van néprajzos, szociológus, kulturális antropológus, irodalomtörténész, kritikus, a szociográfiát felvállaló lapszerkesztő és van (szép)író is. Annak érdekében pedig, hogy érzékeltessem, hogy a kuratórium igénye összecseng a recenzens jogos gondolatával, honlapunkról idézném a következőket:

„Az Alapítvány s a Magyarország Felfedezése könyvsorozat presztízse megköveteli, hogy kiadványaink a legmagasabb színvonalat képviseljék, hogy könyvsorozatában – a szociográfia, a szociofilm és a szociofotó történetével foglalkozó művek kivételével – csak szociográfiai-szépírói munkák jelenjenek meg.” Tehát van író kurátorunk, de nemcsak ő, hanem mindannyian tisztában vagyunk a magyar szociográfia szépirodalmi mivoltának tradicionális jelentőségével, erejével.

A kuratórium úgy tekint a hozzánk eljuttatott kéziraatra, mint lehetőségre. Követelmény, hogy legyen hiteles, alapuljon önálló, elsődleges élményanyagon, amely a társadalom részére fontos, releváns kérdéseket, problémákat, jelenségeket tárgyal, és azokat a széles közönség részére olvasmányos módon adja közre. Célunk, hogy korunk megváltozott társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális feltételeinek figyelembevételével fenntartsuk és megújítsuk a szociográfiai mozgalom haladó hagyományait hazánkban és a szomszédos országokban élő magyarok körében.

A Dunai história éppen ez utóbbi céloknak és feltételeknek felel meg, ezért számunkra nem volt kétséges, hogy sorozatunkban megjelentessük. Tartalma és a nézőpont, amely szerint íródott, egy új hangvételű, XXI. századi szociográfiai stílust képvisel, nyelvezete pedig magas szintű szépirodalmi nyelvezet. Az olvasóközönség részére olvasmányosan és szinte 'lehetetlenül' végigvezet a magyar történelem elfeledett epizódjain, amelyek ugyanabban a 'tájban történtek', mint amit ma látunk, és szemléletesen leírja a mai ember sokszor ismerethiányos rácsodálkozását a múltra és a jelenre.

Mi más ez, ha nem modern szociográfia?

Mi ez, ha nem inspiráció arra, hogy bejárjuk a Kárpát-medence vidékét, az *aranyfővenyt*? És hogyan szóljunk másképp a közönséghez, mint úgy, hogy szórakoztatva tanítunk, igaz sorokkal, egykori és kortárs társadalmi problémák, sorsdöntő történelmi eseményeket taglalva?

A bevezetőben ez olvasható:

„A főhős ráérez a külhoni csavargás ízére, munkát talál, összeáll helyi aranymosókkal, egy linzi gyárban bérszolga lesz, azután matróz a Poson nevű tolóhajón, s mire utazása végére ér, pontosan tudja, merre keresse az értéket. Hazafelé.” Többször elhangzott már, hogy a szociográfia személyes műfaj, általában egyes szám első személyben íróják. Horváth Júlia Borbála nem él ezzel az irodalmi eszközzel (szintén szíve joga), és a főszereplő, Kapitány Szilveszter szemén keresztül láttatja a tájat és az eseményeket. Mire a könyv végére érünk, mégis úgy érezzük, mintha első személyben íródott volna, de többes szám első személyben. A Dunai história tehát a mi könyvünk, és Magyarország felfedezéséről szól.

Tisztában kell lenni azzal, hogy napjainkra az emberek, az őket motiváló erő, a mindennapi életmód olyan mértékben megváltozott, hogy ha a bennünket körülölelő társadalmat szeretnénk ábrázolni, akkor máshogyan kell ábrázolni, valóságunkat leírni, mint harminc, ötven vagy hetven évvel ezelőtt. Tudomásul kell venni, hogy a szociográfia mint társadalmat leíró műfaj sem vonhatja ki magát a nagy átalakulásokból, és ez szükségszerűen megkövetelheti a műfaj megújulását.

Éppen ezért egy olyan műhely létrehozására törekszünk, amely a szociográfia eszközeivel társadalomtudományos alapokon – a szépírói talentumot nem nélkülözve, sőt inkább erősítve azt – képes századunk kihívásait feldolgozni, és azokra választ adni úgy, hogy az a Kárpát-medence országaiban élő magyarság körében széles körű hatást váltson ki.

A vakszerencse kivételes kedvezményezettjei

A SZOCIOFILM DEFINÍCIÓJA – HELYETT

„Költő vagyok, mit érdekelne
engem a költészet maga,
Nem volna szép, ha égre kelne
az éji folyó csillaga..”

(József Attila)

„Naiv dolog azt hinni, hogy egy diskurzus elméleti
mélységét az tanúsítja, ha nehezen érthető, hogy az
egyszerű beszédmód képtelen bonyolult gondolattar-
talmak, a lineáris szerkesztésmód, dialektikus
mozgásformák visszaadására. Egy a lényegre ráhibázó
aforizma többet mond, mint száz nyakatekert elmélet,
amely kerülgeti a tényeket, mint macska a forró kását.
A szociológiai beszédmód belemerevedett a maga
szcientizmusába, ettől aztán a szó szoros értelmében
olvashatatlanná vált.

(Daniel Bertaux)

Ha nem is mindent meggondolva s megfontolva, azon merengtem: miről lehetne itt relevánsan beszélni. Talán kezdjük egy kicsiny számvetéssel, mely az irodalmi szociográfiának mint módszernek – nem pedig műfajnak – honi állapotát relatíve tárgyilagosan tükrözi: a műfaj nem megbecsült, az ún. kánonban sincs olykor kiemelkedő kvalitásainak méltó helye, említése. Ismérünk írói pályaképeket, melyekben kiváló szociografikus indulásokkal találkozhattunk, ám az alkotók csakhamar középszerű szépirodalmi babérokra törve soha nem tértek vissza a társadalomismeret eme kevésbé díjazott tájékára. Hogy némileg tárgyunkhoz közelítsek, például a nagy háború leglényegéről, alakulásáról, társadalmi következményeiről és a lelkekben ábrázolásáról a hazai kínálat markáns regényben, drámában nem bővelkedik. Ám a számtalan, részben publikált, és sokszor torokszorító, primer közlési mániával írt napló és emlékirat, fel nem dolgozott kincsesbányája egy effajta számvetésnek.

Ha jól emlékszem, a nem fikciós filmek arzenáljában érdekes módon a függetlenek, amatőrök munkáiban jelent meg elsőként a szociofilm mint módszer. Érdemleges számvetés híján – hiszen nálunk, a billoggal nem rendelkező luministáknak nincs helye azokban a tudományos históriákban, amelyeket elhivatott művelői szerelemből, és nem a megélhetésért műveltek. Míg pl. a képzőművészet, a színművészet, vagy akár az irodalom történetében számos példa adott, nonszensz lenne egy ilyen-

fajta szelektáló-kirekesztő számvetés. Gondoljunk csak bele, ki mindenki záródna ki a művészet történetéből.

Tény, hogy a legutóbbi Filmlexikon két kiadásban is, ezen általános címlet alatt csak és kizárólag az ún. játékfilmeket citálja felhőtlen gondtalansággal, s nemcsak a képzelet játéka révén tűnhet úgy, hogy bármiféle non-fiction ábrázolás hihetetlen ellenszélben valósulhatott meg.

Nem vagyok történész, kritikus, esztéta, s nem is vállalkoznék ilyenén tudományos babérokra, de messzemenően osztom Nyíri László egykor volt baktalórántházi tanító summázatát, miszerint „a magyar történelem nem úgy van megírva, ahogy a tények alapján meg lehetett volna írni. Sok olyan dolog van belőle kihagyva, amit ugyancsak meg kellett volna említeni.” (idézet: *Én is jártam Isonzónál* c. filmünköből.) Ez a sommázat, mely a hivatalosan kreált, negatív sztereotípiá ellenében született a doktriner ideológia történelemlépe által sugallt katonaszerepről, honvédelemről, hazaszerepéről, nemzeti öntudatról, kollektíve megbélyegzett minden részvevőt. Tárnyilagos igazsága a kimondáson túl abból fakadt, hogy nem lettek, nem lehettek közösségleg kialakított válaszok a traumáikra, magyarságtudatuk válságaira és a tévedéseikre sem. Honi filmtörténetünkre szinte napjainkig érvényes, és jellemző a részleges, vagy teljes elhallgatás a betiltott, leállított, átvágott produkciókról. Soha, sehol, semmit nem olvastam – a művészeti tanácsoktól a Központi Bizottság agit. prop. osztályáig terjedően – a többlépcsős elfogadás jegyzőkönyveiből. Mintha nem is lettek volna?!

Ha belegondolok abba, hogyha ma pályáznánk, mégpedig azzal a folyamatkövető, regényes szemlélettel, ami öcsémmel együtt a leginkább tetszett nekünk, s minimum 4-5 esztendő t kérnénk a megvalósításra, akkor azt hiszem, nem kell egyetlen kreatív embernek, vagy hasonszörű ún. hosszú dokumentum-szociográfiában gondolkodó kollégának sem bizonygatnom, mi lenne a sorsunk. (Hát még, ha belegondolok abba, hogy a saját zsebből (elő)forgatott tucatnyi film közül mikor, mi kerülhet standardizálásra, mert egyáltalán nem biztos, hogy folyamatos támogatás mellett is maradéktalanul be tudom fejezni.) Ilyeténképpen is rendkívül szerencsések voltunk annak idején, hogy nem vetettünk számot a realitások piacorientált adottságaival, és muszáj-Herkulesként, avagy, ahogy Arany János írta volt: „*én uram isten! Csak rajta! hadd lám: mire megyünk ketten!*” attitűddel éltünk a lehetőséggel. Úgy véltük – minden különösebb koncepció deklarációjától mentesen –, hogy például ideje lenne meghallgatni, odafigyelni ezekre a veteránokra, kik nemcsak társadalmilag lettek közismerten számkivetettek, de nem egy esetben a legközvetlenebb rokonaik, családtagjaik is, soha oda nem figyelve, legfeljebb hallgatásra biztatták őket.

Ez a szegmens sajna nem lett megörökítve – a korabeli technikának 'hála', mivel egy-egy forgatás indulása a filmbefűzéstől a hang szinkronizálásig, világítással, mikrofonok beállításával minimum 20 perc lehetett. Azalatt minden elmúlt, megváltozott. De megtörtént. Azt pedig végképp nem fogta fel a szűkebb, s tágabb környezet sem, hogy azt a kibeszélhetetlen, feloldhatatlan emlékezetet, amit ezek a meglett korú emberek, életük sorsfordítóan meghatározó eseményének tulajdonítottak, tudtak, őriztek, s olykor meg is írtak -, nemcsak a populáris kultúra számára nélkülözhetetlen mint

émikus, azaz belső, megélt, konkrét részvétel. Csak egy faktor maradt érintetlen. A leír-takhoz képest a hangfelvétel is sokat sejtet a személyiségből, s nemcsak az elevenen ható dinamikájával, sajátos hangnemével, ismétlésével, botlásaival és elszólásaival, de a hall-gatással, a csönddel is. Ezek az igazi lucidum intervallumok, amikor az „alany” is meg-döbben, mert újraéli a felidézett képet. Ennél többet csak a mozgókép nyújt, amennyi-ben nem preparált, elpróbált, ismételt instrukciókat követ, és az eredeti, soha vissza nem térő, egyszeri és elsődleges metakommunikációt is maradéktalanul visszaadja.

Ezért vállaltuk egyre tudatosabban, hogy „nem készülünk fel”. Mert ne akarjak a mindentudás sokszor látható önimádatának apoteózisában megjelenni, miközben nagyon is jelen vagyok, figyelek, tudatosan személyes kontaktust teremtek azért, hogy ne a kamerával kelljen diskurálni. Ekként persze arról is nemegyszer bizonyí-tékkal szolgáltam, amit nem tudtam, nem is tudhattam, avagy rosszul tudtam. Mert nem vagyok minden területen szakember, nem is akarok annak látszani. De azért érdeklődhetek, kiegészíthetek, s rákérdezhetek minden elhangzott állításra.

Szerintem ez a filmszociográfia tényleges specifikuma, nem pedig a szakértők unos-untalan kommentárjai. Ez eleven személyiségük fedezete. Ez a revelatív felfe-dezés értelmezi a mondottakat, úgymond immanens mintázatot ad anélkül, hogy erre törekedne, ezt akarná definiálni. Ezt nevezik oral-historynak, de ennek verbális megjelenítése jóval körülményesebb és szegényesebb a képalkotó rögzítettségénél. Ez bűvölt el bennünket fokról-fokra, és nyilvánvalóan korábban is, mások mozijában, és a saját „háztájinkban” is. Böven idézhetnénk a *Vannak változások* című filmtől kezdve a *Kísérleti iskolán* át, a *Domaházi hegyek*, vagy bármelyik erdélyi, hosszú fil-münk részleteit. De azt hiszem, célszerűbb mintavételként első világháborús nagy eposzunk nyitó darabjára koncentrálni, az *Én is jártam Isonzónál* című filmre, amely első részként engedélyezett mozi- és televíziós bemutatásokat megélt munka volt. A világháborús opust már a fentiek tudatában forgattuk. Kifejezetten olyan túlélőket kerestünk meg, és a vágás során is azokat juttattuk magvasabb, teljesebb megjelenés-hez, akik a velünk történt első találkozáskor is képesek voltak képzeletüket árnyalt ele-venséggel, átélhetően, képekben, hasonlatokban reflektálva tolmácsolni; a háború személyes tapasztalatát közreadva és végre kibeszélve tenni valamit az elfojtás és a kol-lektív, tudatos emlékezetvesztés ellen. Mondhatnám: tenni örök emlékezetünkért.

A mindenkori szereplők körülményeik, kapcsolataik és életmódjuk szinte szoci-ográfikus bemutatása révén, idővel szavak nélkül is beszédessékké válnak. Még akkor is, ha ki-ki habitusa, neveltetése, szocializációja alapján ugyanannak az élménynek más-más megközelítését, értelmezését adja; legyen az háryjánoskodás vagy a nemzeti mitológiákon átívelő reális, tárgyyszerű reflexió, vagy olykor ellentmondásos, szaka-dozott morfondírozás. Tapasztalatom szerint, ők soha sem kész, előregyártott sab-lonokat citálnak, nem többször előadott, gondosan cizellált, nyomdakész kinyilat-koztatásokat tesznek. Ezáltal szinte közvetlen rálátásunk adódhat múltunkra, nemcsak a 'mintha magam is ott lettem volna' attitűdre, netán a 'mit is tehettem volna adott helyzetben' szembenézéssel, hanem átélhetővé válik az a fajta tárgyyszerű hitelesség, az olykor kisszerű, komikus részletekben is, mely mentes a játékfilmekben

megszokott hős-teremtéstől. Hiszen a szereplők pontosan tudják, olykor megfogalmazták: az, hogy most vallomást tehetnek egykor volt élményeikről, az a vak szerencse kivételes kedvezményezettjeként valósult meg.

A hasonló vallomások és találkozások láncolatából filmsorozatunknak csak a középső része kerülhetett standardizálásra. Mintha egy trilógiából kimetszenék az elejét és a befejezést, vagy egy grafikai sorozatból, netán drámából hasonló amputálással akarnának fogyaszthatóbb, elviselhetőbb opust faragni. Ez viszont korlátozta a mindenkori szociográfák kimondhatóságát, s szűkítette a köztudottan tiltott területek mellett a múlt értelmezhetőségének megközelítését.

Ha választanom kell/ene, hogy melyiket favorizáljam, a kb. három igazán monumentális vállalkozás közül, talán a dudari-saga tűnik a lelegehetetlenebbnek. Pedig nem így indult. Először megszületett a Malenkij robot c. kétrészes munka, melyet mondvcasinált „konceptciós” citátummal tiltották el a földjítől. (Mikor is jelent meg a Szovjetunióba kényszermunkára elhurcolt magyarokról, és sorstársaikról bármiféle film-történelmi említés? Mintha a kicsinálások, elhallgatások témája nem is lenne szerves része filmtörténelmünknek!) De ugyanennek az anyagnak elkészítettük merőben más, rövidített változatát – a TV-k prokruzstész-kivánalmainak eleget téve –, ám nem kaszabolással, mint szokás, hanem totális újra-szerkesztéssel.

Ebben a struktúrában homlokegyenest fordított kronológiára törekedtünk, tehát a hazatérők egykori élete, szenvedése szekvenciákban vissza-visszatér egészen az elhurcolásig. Mindez mint szemléletmód jó példa a szociográfia sokszínűségének adott materiában demonstrálására is.

Ám a dudari történet több mint három évtizedes követésének ez csak egy szelete – mindmáig. Szociográfiailag itt is igyekeztünk túllépni a kliséken. Nem volt előre megszerkesztett kérdéssor, problématerkép, vagy bármi más segédeszköz, mindössze akként viselkedtünk, hogy a filmalanyok megérezzék az őszinte érdeklődést és rájőjenek arra, hogy ebben a dialóg-helyzetben most nekik is adódik visszakérdezési, újraértelmezési, sőt kritikai lehetőségük. Egy-egy esetben, messze a kérdőíves, kérdve kifejtésen túl, kb. tíz-tizenöt-szörös túlforgatással dolgoztunk, ami értelemszerűen biztosította a személyes vallomások eddig meg nem tapasztalt felszabadító hatását, s azzal egyidejűleg olyan régiókba vitte az elevenen élő emlékezetet, mely sok esetben váratlanul és irányíthatatlanul, mégis drámaian hatott önnönmagukra is. Úgy vélem, velük és általuk, haló poraik felett is mondhatom, hogy olyasmit sikerült megközelítenünk, amelyről a kezdetekkor halvány fogalmunk sem volt. Teljes azonosulással át kellett élnünk a visszatekintő, emberpróbáló pokoljárást, az értelmezésnek mégoly csalfa, részrehajló, esetleges egyoldalúságával is, hogy megbizonyosodjanak: nincsenek egyedül, van aki őszintén érdeklődik életük mélyről jövő sors-analízise iránt, és velük együtt, szenvedélyesen, és személyesen beleveti magát abba a historikus örvénybe, amelynek csak akkor van átütő ereje, ha nem akarjuk a felszínen kapáldozva megúszni a részvételt.

Le kellett merülni ezekbe a nem mindig vonzó régiókba ahhoz, hogy a továbbiakban mi sem hallgassuk és hallgattassuk el azokat a hangokat, amelyek a nemzeti történelemmel

szembeni, messze nemcsak heroikusnak nevezhető adósságról ejtenek szót. Arról, ami mindmáig meghatározta az utánuk jövő nemzedékek sorsát, perspektíváját, ezek az emberek vallomásai nélkül semmit sem sejtjenék. Ha az nem is kifejezetten szociográfikus metodika, vagy attitűd, abban bizonyos vagyok, hogy amit csináltunk, ha akaratlanul is, terápiaként működött. Nemcsak a szereplők, de merem remélni, hogy talán a nézők részére egyaránt. Nem vagyok a szám-rabulisztikai nézettség feltétlen híve sem, hiszen pl. egy költemény, vagy egy szobor sem ilyenféle statisztika függvényében kvalitásos. Az Isonzó... filmünk még jóval az ún. rendszerváltás előtt ment az országos mozhálózatban, s annak ellenére, hogy nem volt se színes, se szélesvásznú – hogy csak a korabeli elvárt paramétereket citáljam –, és szereplői sem voltak vonzó, ismert sztárok, nagyon sokan váltottak rá jegyet (a mai játékfilmjeink nézői átlagának kb. húsz-huszonötösöröse).

Ez a film, az abszolút értékben mért elismerő kritikák mellett „nacionalistának” bélyegezve semmiféle díjat sem kapott az országos mustrán, s DVD-n sem jelent meg (miként azóta egyetlen munkánk sem). Ez pedig nem reklám-kérdés volt. Hanem kultúrpolitika! Az ítések (és a nézők is) olyan problémákkal szembesülhettek a vásznon, melyek sem az iskolákban, sem odahaza, vagy a munkahelyen nem voltak általánosak. Ez a kritikák többségében hangot kapott, és nemcsak az esetenkénti városi, falusi bemutatókon, hanem az azokat követő beszélgetésekre is in direkte visszahatott. Az 'utóélet' egyébként a filmszociográfia szerves része: ahogy a beszélők értelmeznek, kiemelnek részeket, gesztusokat, mondatokat, amellyel újabb igazolást, kritikát vagy ellenvetést generálnak, s asszociatíván az adott vetítés, mégoly maroknyi közönségének identitását, egymáshoz tartozását indukálhatja. Az ilyen ritka estéken, soha nem tervezhető érvelések fogalmazódtak meg, érzelmi indulatok törtek elő – már ameddig lehetőség volt az efféle találkozókra. Nem hiszem, hogy a nézők pontosan tudták volna, hogy milyen műfajú, metodikájú mozit látnak, de nem egy esetben átélték az övékkel megegyező szóhasználatot, a hasonló mentalitást, vagy éppen az attól különbözőt, és a látottakat ezekkel együtt értelmezhatték.

Ez az ún. filmszociográfia talán legelementárisabb üzenete: közöm van hozzá, átélhetem, hat a gondolkodásomra. Például akkor is érezhetem a háborús erőszakot, szenvedést, ha nem voltam katona, vagy ha nem is férfi vagyok, vagy nem hordozok olyan traumatikus sérelmeket, mint azok, akik elmesélték. Mint ahogy nem kellett szegény embernek, parasztnak, málenkij robotosnak, vagy táncházasnak lenniük mindazoknak, akik azonosulni tudtak népük sorsával és kultúrájával – olykor éppen a filmjeink segítségével (nemcsak a mi filmjeinkkel).

Végül is valamennyien Gazdag Gyula schirillai „köpenyéből” bújtunk ki. Summázatként e háborús filmünk elején citált Tolsztoj-idézettel zárnék:

„Ha a történelemhez kellene mottót írnom, így szólna:
semmit se titkolok
Kevés az, ha nyíltan nem hazudunk,
arra kell törekednünk, hogy elhallgatással se tegyük.”

Erre törekedtünk.

HORVÁTH JÚLIA BORBÁLA

Itt szép tiszta minden

LENCSÉS GYULA: ANGOLOK A BAKONYBAN

(GONDOLAT, 2019)

A dudari hármas határ,
Magam vagyok benne betyár.
Viselem a betyár nevet, nevemet,
Mer' a rózsám engem szeret.
A dudari temetőbe,
Három kislány sétál benne.
Az is azér' sétál benne, de benne,
Szeretője fekszik benne.
(énekelte: Szendi Istvánné, 1937)

Mielőtt nekiláttam az írásnak, anyagot gyűjtendő beírtam az internetes keresőbe a térség nevét. Az első néhány reklám-rekord után a következőket találtam: 'kiadó horgászto a Bakonyban'; 'légyott a Kertesközi-Rainprecht kastélyban'; 'elhagyott meddőhányó Dudaron', valamint csikók, csárdák, betyárok, ráadásnak angol használt ruha és akciós bacon-szalonna kapható. Ez utóbbi révén igazolódni látszott, hogy jó helyen keresgélek, hiszen angolokról a Bakonyban lesz szó.

Voltaképpen az összes címszó vonzónak tűnt, de az 1937-es, legendás kutatótáborról kevés feljegyzés található gyors, de híg tudású világhálónkon. E homályosság kecsegtető kirándulást sejtetett, s elhatároztam, hogy a kedves foglalatossághoz híven (különcségek után nyomozás), helyszíni meggyőződéssel erdek a téma után; lehetőség szerint Lencsés Gyula, az említett kötet szerzője, és a Gulyás testvérek *Malenkij robot* című szocio-film nyomain haladva.

A hírrobbanás korában az efféle helyszíni tájékozódás meglepőnek tűnik, hiszen ha azt mondom: szociográfia, akkor a többség valószínűleg visszakérdez: talán szocio-lógia? Nem, mondom én, s elindulunk a tudomány és a művészet között szűkre szabott mezsgyén. Az utazás egy borongós kora nyári reggelen történt, amikor orgonaillat és párás ablakszemek hátráltatják a munkába igyekvőket, mert mennének inkább ők is kifelé a pályaudvarra, hogy majd a vonatablakon kibámulva vizuális flashek révén rácsodálkozzanak múltra és jelenre. Dudarra érkezvén úgy kanyarog az aszfalt, mint bankban a futószőnyeg, vagyis ha nem vigyáz, átmenet nélkül a rideg beton találja magát a kedves ügyfél; a vonat Zircig visz, onnan pedig ki-ki boldoguljon, ahogy tud. Például autóstoppal.

Történelem a szocio-történelemben, hogy 1987. szeptemberben jó néhány hüvelykujjával lájkolót lehetett látni a Balaton felé vezető autoutak mentén. A többségben budapesti szociológus hallgatók, és az említett stopos érdeklődők igyekeztek

ekképpen Veszprém megyébe, mert az egykori falukutató-tábort az ötvenedik évfordulón felidézni, nemkülönben megismételni kívánták. Újabb huszonöt évvel később, 2012 szeptemberében, az angolok bakonyi látogatása 75. évfordulójára pedig a Szegedi Tudományegyetem szociológia és pszichológia-szak oktatói és diákjai szerveztek újabb tábort Dudaron. A cél mindhárom esetben azonos volt: *'Megismerni a magyarországi társadalomkutatás történetében különleges helyet elfoglaló falunak a jelenét és közelmúltját.* – amelyhez hozzáadódtak korszaki kívánalmak: például a rendszerváltás hatásainak helyszíni feltérképezése.

MIÉRT ÉPPEN AZ ANGOLOK?

A ma mintegy ezeröt száz (anno 1334) lakosú település tehát sztár-falu lett – legalábbis a bölcészek körében –, amely nagyrészt angoloknak köszönhető. A brit empirikus társadalomkutatás legfontosabb intézménye, az *Institute of Sociology* 1937-ben nemzetközileg elismert angol és német társadalomkutatókat küldött a terepre. A *Le Play House* módszertanát követve – 1921–1951 között húsz országban mintegy kilencven terepkutatást szerveztek; Kelet-Európában Magyarországon, Csehszlovákiában, Jugoszláviában, Lengyelországban – a munkát húsz-harminc fős, főképpen szociális munkásokból álló csoportok végezték, helyszínenként kb. két hétig, tudományos értékű, vagy ismeretterjesztő eredménnyel.

A falukutató-módszertani alapvetést Patrick Geddes és Victor Branford dolgozta ki, amelyben a szociológia elméleti és gyakorlati ágát terelte össze, s az elgondolás az 1920-as évektől kifejlődött. E ponton meginogni látszik azon hízelgő állítás, miszerint a szociográfia sajátosan hazai műfaj, bár magyaros jellegét az a megmagyarázhatatlan kárpát-medencei sajátosság adja, amely ezer év óta ideragaszt bennünket. Sükösd Mihály szerint a szociográfia „Közép-Európában fontos műfajjává vált az irodalom és a társadalomtudomány határán, (...) s egy nyers tényező: a nemzeti lét problémája szülte. Magyarországon, Romániában, Lengyelországban a két világháború között a legtágabb értelemben vett társadalomrajz, az európai fejlődésből kiesett nemzetek mélyrétegeit tárta fel, s a felzárkózás útjait kereste.”

Geddes és Branford a vizsgáldást a hely-munka-nép hármasság egység mentén képzelte, s rendelte el; amelynek jóval több köze volt a 'szociohoz', mint a 'gráfiahoz'. Gwendolyn Shand, a kutatás egyik résztvevőjének hagyatéka a kanadai Nova Scotia múzeumban fennmaradt; abban ez olvasható: „A környezet mindennapi életét annak teljes folyamatában tanulmányoztuk, és ez egészen új ismereteket nyújtott egy másik ország másfajta embereiről. Ezt semmilyen más módon nem tudtuk volna megtapasztalni.”

A Bakony egyedi, lenyűgöző tája, a szinte érintetlen paraszti kultúra, valamint a táborban tevékenykedő tehetséges alkotók munkái: képzőművész, népdalgyűjtő (később filmesek) révén vált kedvelt hazai műfajjává. A legnagyobb sikert azonban a lakosság hozzáállása, és az ismerős fellelése az ismeretlenben adta. Alexander Far-

quharson kutatásvezető nyilatkozata: „Engem különösen azért érdekelt Dudar kálvinista magyar lakossága, mert skót kálvinista faluban születtem, és jól ismerem a kálvinista skót parasztot. Intelligencia, tájékozottság, életfelfogás tekintetében nem látok különbséget skót és magyar paraszt között. Azonban a skót paraszt zárkózott, barátságatlan, míg a magyar kedves, nyílt, barátságos, ragaszkodó...”

A SZERVEZÉS

Az 1937-es év a világháború előtti zajosságban telt. Budapesten ünnepélyesen átadják a Petőfi (Horthy)-hidat; szept. 12.), meghal Thomas Masaryk a Csehszlovák Köztársaság első elnöke (szept. 14.), a Távolságon kiterjed a japán-kínai háború, Kis-Lengyelországban és Nyugat-Ukrajnában paraszt-tüntetések, a bolsevikok templomokat rombolnak, papokat börtönöznek, egy felségjelzés nélküli tengeralattjáró a Valenciái-öbölben elsüllyeszti a Woodford nevű gőzöst, miáltal Britannia és Itália incidensbe keveredik egymással, közben megjelenik Tolkien: *A hobbit* (Váratlan utazás) c. regénye, s akkor éppen ötezer-kétszázötvenhat éve fekszik Ötzi, a rézkori vadász múmiája az Alpok gleccserbe fagyott hóbundája alatt.

A Jásd-Csetény-Bakonynána-Dudar-Nagyesztergár eocén-kori szénmedence a maga hatvanöt millió évével több, mint méltó versenytárs, s talán méltó ok lehetett arra, hogy harminchétben az angol kutatók a nyugati érdektelenséghez képest messzire tekintsenek: egy látszólag poros magyarországi falu életére. Az angolok a tudomány szekerén bevonultak Kelet-Európába (is), és feltérképezték a lakosság létformáit. Lelkesen ismerkedtek a keleti parasztramantikával – valahogy úgy, mint annak idején mi is, a Miskolci Egyetem kulturális antropológia szakán, ahol a legtöbben az archaikus romantikával bíró Csángóföldet kívánták volna kikutatni.

A dudari kutatás magyar kísérőinek egyike így emlékezett: „Az idegenek tényleg habzsolták is ezt a furcsa és másutt alig látott ízes falatot. Dudaron együtt élnek még a hajdani parasztilág összes formái klasszikus tisztaságban, de a malter már kiszikkadt, és csak egy külső szellő kell, hogy szétfújja az egészet.”

Az angolokhoz csatlakozott a kolozsvári születésű Buday György és Tomori Viola. Buday a szegedi Művészeti Kollégium vezetője volt (grafikus, illusztrátor), Tomori (pszichológus, tanár, szociográfus); ő a tábor szervezési és levelezési munkáját végezte, valamint a szegedi Reitzer Béla (jogász) szociográfiai témájú cikkek írója (Bibóval, Erdeivel részt vett a Márciusi Front programtervezetének szövegezésében), Gáspár Zoltán (közgazdász) a Szép Szó folyóirat szerkesztője, és Veress Sándor (zeneszerző) a Bartók és Kodály módszereit követő népdalgyűjtő.

A tábor 'lelke', a megvalósítás motorja Tomori Viola volt, aki nemcsak a papírmunkában, hanem a koncepció kialakításában is jelentős szerepet vállalt. A harmincas évek elején külföldi ösztöndíjak révén képezte magát (Ohio (USA), később Berlin, Lipcse (EU), és több falujárást 'tartott' Északkelet-Magyarországon. Életmóddal és lélekkel foglalkozó tanulmányai rendszeresen megjelentek (Magyar Szemle, Tár-

sadalomtudomány); 1937-től a budapesti Szociálpolitikai Intézet kutatója lett. Az ő személyes döntésén múltott, melyik falu legyen a kutatás helyszíne, kik, milyen témában, milyen előadásokat tartsanak. A magyarnyelv-hiányos külföldiekhez ugyanis csak szűrve juthattak el az információk, s azok kiválogatását Tomori nézetei jelentősen befolyásolták.

A kollégium és a tábor iránt érdeklődők változatos területekről érkeztek; melléjük szegődött az akkor már jelentős eredményeket felmutató Erdei Ferenc és Ortutay Gyula. Ortutay iránymutató tanulmányt írt, amelyet felolvastak a résztvevőknek: „A mi létezésünkről Nyugat-Európa is mindig csak alulértékelést magukban hordozó szempontok alapján vett tudomást, és elsősorban az egzotikus és keleties jegyekre figyeltek fel. Ezek a sajátosságok keltették fel Európa érdeklődését, és nyerték el tetszését. Mi magunk viszont vég nélkül azon igyekeztünk és azzal küszködtünk reménytelenül és méltatlankodva, hogy bebizonyítsuk, mi is jó európaiak vagyunk.” A neves résztvevők azonban mégsem váltak főszereplőkké, mivel a legtöbben külföldi ösztöndíj vagy egyéb elfoglaltság miatt inkább törődött a maga dolgával. Az Institute of Sociology viszont komolyan gondolta a felkérést, így hát menni kellett – Dudarra.

HOL VOLTAK A MAGYAROK?

1930–1944 között a kormányzat erőteljes szociális szándékai mellett a parasztok (a falusiak) állapotának feltárására készült, mivel a híradásokban rendszeresen feltűnt: nincs föld, szűkül a parasztság élettere, fogy a magyar, pusztít az egyke és az egyse. Az összegzések beszámoltak arról, hogy Magyarországon a nagybirtok túlnyomására nincstelen emberek élnek a kevéske kisbirtokokon, ezért a birtokszerkezet átalakítására lenne szükség (pl. Pesti Napló, 1929, Nyugat, 1933, Századunk 1934).

A mai elhanyagoltságához képest úgy tűnhet, a szociográfiai témák publikálása idehaza akkoriban inkább volt irodalmi és létkérdés, mint tudományos. A problémákat az írók szerzői esteken tárgyalták: Illyés Gyula, Németh László, Féja Géza, sőt az egyik programadó kiáltvány szerzője József Attila volt, *Ki a faluba* címmel: „Meg kell ösmernünk elevenen azt a magyar kultúrát, amely előtt a múzeumok halottas házában báméskodunk. (...) Hazánkban ma minden társadalmi és gazdasági kérdés: parasztkérdés”.

Noha a dudari falukutatás szervezését a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma vállalta, a kutatómunkát viszont néhány kivételtől eltekintve a külföldi vendégek végezték (1937. szeptember 17–27. között). A korabeli magyar sajtó és több társadalom- és művelődéstörténeti folyóirat kiemelt érdeklődéssel reptette a témát, hiszen messziről jött tudósok illették a Bakony lankás vidékét. Az eredmények összefoglalója megjelent a Délmagyarország című napilapban, a Magyar Rádióban, a Magyar Szemlében pedig Szekfű Gyula méltatta a fiatalok tevékenységét.

Az eseménytörténetről viszonylag részletesen, de a tényleges eredményekről alig tudósítottak, és a kutatás évtizedekre feledésbe merült. A magyarországi társadalom-

történeti szakirodalom először 1971-ben, Csaplár Ferenc révén adott hírt a táborról. Lengyel András 1985-ben a Buday György és a Kollégium levelezése alapján írt részletes tanulmányt a falukutatás történetéről, ami egy évvel később, az addig fellelt dokumentumokkal együtt megjelent az Országos Közművelődési Központ *Szociográfiai munkafüzetek* sorozatban.

A dudari falukutatás mellőzöttségének oka lehetett, hogy a munkát külföldiek végezték idegen nyelven, és az összegzést nem publikálták. Az elhallgatásban a magyar résztvevők személyes sorsának alakulása is közrejátszott: Buday György 1937 végén letelepedett Angliában, Tomori Viola a második világháború alatt visszatért Erdélybe, Reitzer Béla 1942. decemberben munkaszolgálatosként meghalt Ukrajnában, Gáspár Zoltánt 1945. januárban megölték Budapesten, Veress Sándor a Rajk-per idején Svájcba emigrált (1992. március 4-én Bernben meghalt).

Sokáig úgy látszott, hogy nem maradt más hozzáférhető anyag, mint a külföldiek számára szerkesztett angol nyelvű előadásszövegek, amelyeket a kutatás hatvanadik évfordulójára kétnyelvű kiadásban újra megjelentettek (Trencsényi: Szociográfiai mf., 1997).

Újabb hosszú, inkább hallgatás, mint feltárás után, végül Lencsés Gyula, a Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszékének adjunktusa 2013-ban felfedezte, hogy a kutatócsoport dudari táborozásának részletes dokumentációja egy angliai levéltárban nyugszik (Keele University Special Collections and Archives). Lencsés a terjedelmes hagyatékra (2115 lap) digitális fotókat készített. A feldolgozás közben kiderült, hogy a módszertan-hű kutatómunka eredményei szinte hiánytalanul fennmaradtak, sőt alkalmasak szociografikus falumonográfia megírására.

ANGOLOK A BAKONYBAN

Az először PhD-értekezésként, majd a Magyarország felfedezése sorozatban megjelenő, azonos című kötet ezen forrásanyagra épülve, bőséges szakirodalmi hivatkozásokkal mutatja be az előzményeket, és a különös gonddal végrehajtott dudari falukutatás módszertanát (684 oldal + CD-melléklet).

I. rész: Az Institute of Sociology dudari falukutatásának története

II. rész: Dudar – Tanulmány egy magyar faluról

Függelék: Dorothea Farquharson visszaemlékezései Magyarországról (1947, 1967) Dorothea Farquharson előadása Dudarról (1948)

III. rész: Levelezés

A mellékletben az Intézet archívumában fellelt angol nyelvű kutatási beszámolók, a kutatásszervezéshez kapcsolódó levelezés, és fonográfhengerre rögzített hangfelvételek találhatók.

A kivételes, és hatalmas munkát Lencsés Gyula rendkívüli szorgalommal és odaadással végezte; a hasznos anyagot a szerkesztéskor 1109 jegyzettel, 160 fényképpel, grafikákkal, kottaképekkel, illusztrációkkal látta el, ügyelvén a hitelességre és a vizs-

gálai részállomások rögzítésére. Munkáját a Magyar Levéltárosok Egyesülete „Az Év Levéltári Kiadványa 2019” díjjal jutalmazta. Lencsés: „A fennmaradt dokumentációból egyértelműen kiderül, hogy a kéziratban maradt kutatási anyagokat az Institute of Sociology egy későbbi kiadás reményében kötetbe kívánta rendezni. Ennek rész munkálatai ugyan elvesztek, de elegendő támpontunk volt ahhoz, hogy ezt a kötetet rekonstruálni tudjuk.”

TÁRSMŰVÉSZETEK A FALUKUTATÁSBAN

Az 1937-es terepmunkában különféle területről érkező magyar szakemberek vettek részt. Egyikük éppen Buday György illusztrációkat, portrékat és életképeket rajzolt (a kötetben az előzéklapot az ő fametszetének fotója díszíti), de az embereket és a tájat ábrázoló fotók többségét az adatfelvevők készítették.

Mellettük dolgozott a szintén Erdélyben nevelkedő, majd családjával Magyarországra költöző Veress Sándor zeneszerző, s amellet, hogy felolvasásokat tartott a magyar parasztenéről, népdalokat gyűjtött a helyszínen. A dudari munkára eredetileg Bartókot kérték fel, de ő tanítványát, Veressét ajánlotta, aki korábban, beteljesítendő a mesternek az I. világháború kitörése miatt meghíúsult tervét, fonogramjával eljutott Moldvába, a Csángóföldre (1930). A gyűjtésről naplót is vezetett. Országjárása azután folyamatossá vált, pl. a Mezőségen készített felvételeket, de 1938-ban Angliába költözött, ahol a Bartók-művek külföldi kiadásának lektora lett. Figyelemre méltó a háború kitörését követő híres levelezésük; Bartók írta:

„Ha valaki itt marad, holott elmehetne, ezzel hallgatólag beleegyezik mindabba, ami itt történik, mondhatják. És ezt még meg sem lehet nyilvánosan cáfolni, mert akkor abból csak baj lesz, és céltalanná válik az ittmaradás. Viszont azt is lehetne mondani, bármilyen kátyúba is kerül az ország szekere, mindenkinek otthon kell maradnia és segítenie a dolgokon tőle telhetőleg. Csak az a kérdés, van-e belátható időn belül remény arra, hogy eredményes segítőmunkát lehet elérni.” (Budapest 1939. június 3.).

Veress végül hazajött és zenei sikereket aratott (Bartók viszont távozott); legközelebb 1947-től utazhatott külföldre. Egy olaszországi bemutatóra készülvén, a rádióból szerzett tudomást a Rajk-perről, s mivel Székelyudvarhelyről személyesen ismerte a Rajk-családot, úgy döntött, külföldön marad. Így az 1949-ben neki ítélt Kossuth-díjat sem vehette át. Ligeti György 1946-ban írta: „Veress Sándor számít a legjelentősebb magyar zeneszerzőnek Bartók és Kodály után. Harmóniavilága világosabb és áttetszőbb, mint Kadosáé és Szervánszkyé; jellemző rá a dúrakkord nagy szeptimmal. Dallamai nemesek, szélesek és szabadon szárnyalóak.”

Veress harminchét dallamot rögzített Dudarban, azokat lekottázta és zeneszerzői munkájához felhasználta (Dudari nóták c. – három kórusmű). A Szegedi Kis Kalendárium nyolcadik (utolsó) száma teljes egészében a Bakonyban összegyűjtött zenei anyagot közölte (14 kotta szöveggel együtt) mindazoknak nevével, akikkel felvétel

készült: Csoó Sándor, özv. Szendi Istvánné Kis Zsuzsanna, Szendi István, Mazalin Pálné Varga Katalin, Farkas József, Kovács Kató.

Nem meglepő hát, hogy Lencsés Gyula évtizedekkel később szintén társművész által kapott multidiszciplináris bátorítást: „Munkámhoz a legerősebb szellemi inspirációt Gulyás Gyulától kaptam. Dudarral való kapcsolata dokumentumfilmesként immár három évtizedre nyúlik vissza, és szerencsésnek érzem magam, hogy ennek az elmúlt néhány évben tanúja és valamelyest részese lehettem.”

MALENKIJ ROBOT

A Gulyás testvérek 1987-ben, az 1937-es tábor ötvenedik évfordulója tiszteletére rendezett emléktáborozáson kezdtek forgatni Dudaron. Gulyás Gyula és öccse, Gulyás János a mintegy ötvenórányi felvételtől alkották meg a *Malenkij robot* című dokumentumfilmet, amely 1989-ben elnyerte a Magyar Filmkritikusok Díját (2021-ben mindketten Kossuth-díjat kaptak). A film elhurcolt levontékról szól, akik 1944-ben a nyilasok elől szöktek, és beálltak a bakonyi ellenállók brigádjába. A 17-19 éves fiúk a háborús harcokban nem vettek részt, a szovjetek mégis 10-15 és 20 év kényszermunkára hurcolták őket (маленькая работа v. s.: málenkij robot). A 'külföldiek Gulágján' Gulácsy Lajos munkácsi lelkész – a film egyik szereplője – tartotta bennük a lelket, és sok év után is a megbocsájtás és megtorlás dilemmáját fejtegette; Mindszenty bíboros szavaival élve: 'embereknek meg lehet bocsátani, a rendszernek nem!'

Gulyás Gyuláék eredetileg a paraszti kultúra változását akarták bemutatni Dudaron, és a tábor ideje alatt véletlenül ismerték meg a fogságba hurcolt levonték történetét. A főszereplők az együtt-émlékezésben felelevenítik a történeteket, miáltal soruk a falutörténet részévé válik, a szülőfalué, amely a hazaérkezés utáni újrakezdés hitét és lehetőségét adta.

MIT KERESTEK AZ ANGOLOK A BAKONYBAN?

Az 'őstáborban' a külföldi kutatócsoportot kiváló társadalomkutatók alkották. Vezetőjük az angol Alexander Farquharson, a német prof. Richard C. Thurnwald és felesége Hilde, valamint Willy Gierlichs volt. Kanadából érkezett a tanulmányait éppen Angliában végző Gwendolyn Shand, később Kanada elismert társadalomkutatója, aki ekképpen összegezte élete kiemelkedő 'kalandját': „Dudar örökre úgy marad meg bennem, mint valami egészen valóságos élmény.” (forrás: Shand levele édesanyjának, Mrs. Clifford Shand-nek, 1937. szeptember 17.)

A magyarországi terepkutatást Thurnwald professzor az európai sorozat legérdekesebb élményének tartotta. Vizsgálódásaikat három csoportba osztották: geológia

és földrajz; családi élet; népesedési és kivándorlási statisztika. A napirendre a tolmács-feladatokat ellátó Móricz Virág így emlékezett:

„Minden vendég más parasztcsalád „tisztaaszobájában” kapott szállást. A gazda nyitott tűzhelyes konyhájában reggeliztek. (...) Reggelitől ebédig házról házra járt a társaság, minden idegen mellett önkéntes tolmács segédkezett. (...) Ebédre a kocsmában találkozott a társaság, teára pedig a református tiszteletes nagy ebédlőjében. Itt mindennap felolvastak egy angolra fordított tanulmányt. (...) Vacsora után kenderet törni, kukoricát fosztani, daloló lányokat hallgatni járt a társaság, utána pedig mindennap kikötöttek Teke László körjegyző vendégszerető lakásában, ahol jó somlói bor mellett hallgatták Bartók Béla gramofonlemezeit.”

Összesen hat családról készült részletes riport, köztük Földesi Lajos gazdálkodóról, aki megörökölte az apai házat, amelyhez két pajta, disznó-tyúk-libaól, és egy nyári konyha tartozott. A faluban 'nyári-konyhás Földesieknek' hívták őket. Amellett övé lett a 10 hold föld, ahhoz vett még tízet, amin gazdálkodhatott. Az összeírást Gwendolyn Shand végezte: „Bár nincsenek megfelelő eszközeik, a házat nagyon tisztán tartják. A konyha csempés padlóját még sáros napokon is többször felmosás. Az ágyneműt és a ruhákat tisztán és nagy rendben tárolják a szekrényekben, a polcokon, a fiókokban. Meglepődtem, hogy még válfáik vannak. Bőrbetegségnek vagy más fertőző betegségnek semmi jele nem volt.”

Dorothea Farquarhson Jakab János mészégető családjánál kapott szállást, ő róluk írt tanulmányt. Részlet angliai előadásából: „1937 szeptemberében egy este, alkonyatkor értünk Dudarra. A zirci apátságából jöttünk az erdőn keresztül. Északnyugati irányból körülbelül 8 kilométert autóztunk, majd megérkeztünk Dudarra, a jegyző házához. Itt gyülekeztek a falu lakói, hogy a házaikba vigyenek bennünket. (...) A parasztok azonban csak magyarul értettek, s miközben a jegyző olvasta neveinket, majd szólította vendéglátóinkat, láttuk, milyen nagy igyekezettel nézegetnek körbe, hogy megtudják, csoportunk mely tagját kell hazavinniük.”

A kutatás alatt interjúk is készültek. Az egyetlen magyar nyelven fennmaradt szöveg-kivonat Reitzer Béla beszélgetése Varga Józseffel: „1920-ban Amerikába akart menni, nem engedték, az okot nem tudja. (...) Apja urasági cseléd, később volt egy kis árpamalma, kilenc hold földje. Nagyapja pásztor volt, nem ismerte. (...) Tudomása szerint összes felmenői magyarok. Felesége is dudari. (...) Katona volt 1914-18., fél szemére nem lát, gránátnyomás miatt. Igazágtalannak érzi, hogy ennyi katonáskodásért nem kapott semmit sem. Orosz, szerb és olasz frontokon volt. Az itthoni viszonyokat összehasonlítva nem talált másutt előnyösebb helyzetet. 'Itt szép tiszta minden.’

Theodore Bremmer és Reitzer Béla egy bábaasszonnyal készített interjút, amely előtt tájékoztak a hivatalos adatokról. Aszerint a falu elmúlt 36 évében mindössze három halvaszületés történt, a bába fizetése 400 pengő, amit a falu fizet, negyven év szolgálat után vissza kell vonulnia, de nyugdíj nem jár neki. Ha valaki terhesség-megszakítás miatt fordul hozzá, azt visszautasítja. „Az asszony azért lett bába, mert a férje elmebeteg volt, és neki kellett ápolnia. A faluközösség hat hónapra Szek-

szárdra küldte, (tévesen:) Somogy megyébe tanulni, a költségeit a falu állta. (...) Amikor arról érdeklődtünk, mennyire tisztelik az itteniek, ezt mondta: 'Soha nem hívnak nagyságos asszonynak vagy ténsasszonynak.' Gólya néni vagy bába néni a neve a faluban."

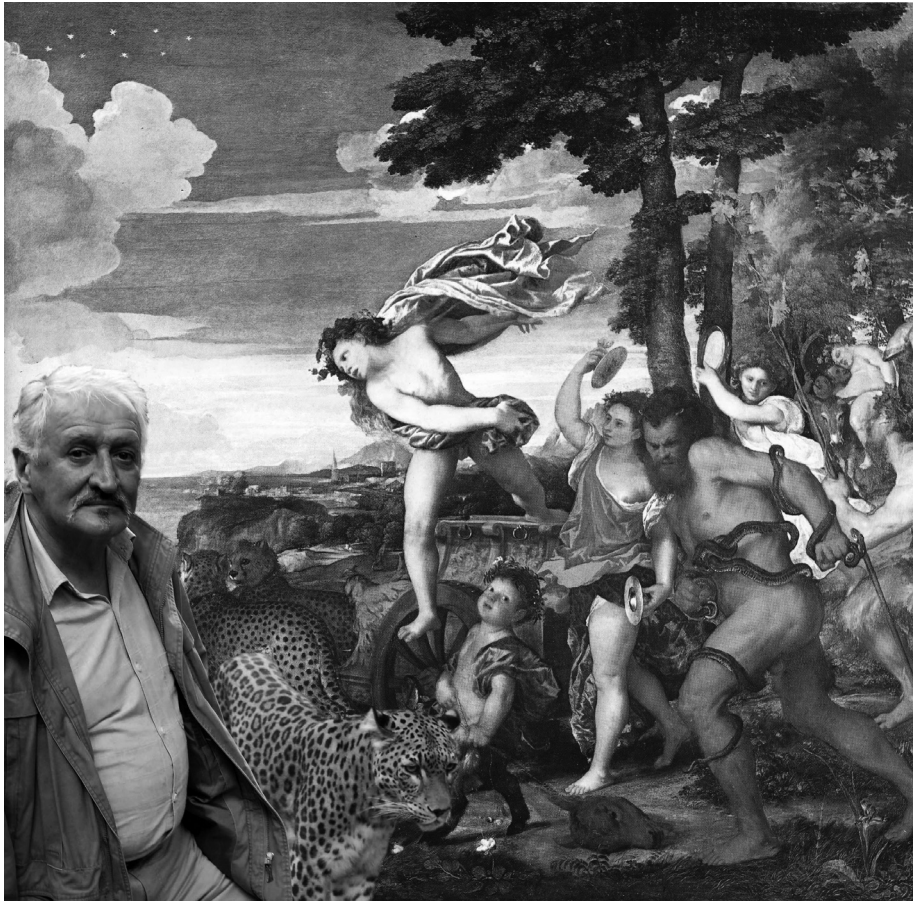
Az angolok nagy hatást tettek a falusiakra. Némelyikük levelezésben maradt velük; Jakab János pl. azt írta Farquharsonnak: „Fényképeiket kiakasztottuk a falra. Olyanok maguk, mintha apánk és anyánk lennének. Látogassanak el hozzánk újból. Májusban jöjjenek, amikor virágoznak a gyümölcsfák.”

Nézem a naptárt harminchétből: pénteken kezdtek és rá egy hétre, hétfőn végeztek. Valami organikus borzongás fut végig a gerincen. Az áhítat marad enyém, bájos pocsoltyák fölött színes az ég; virágozik a szeder, a dió, a késői körte. A dudari főutcán szürke-fehér-sárga házak, amolyan kétszeműek sorakoznak, beljebb terrakotta palotácska az egyik, Kádár-kocka a másik; a jó dudari polgár erénye a mértéktartó hívság. Átszelve a falut, néhány vályogépület is a szembe akad; tán csak nem itt szálltak meg annak idején az angolok?

Az emberek ma is közhelyesen teszik a dolgukat, és vagy értesülnek a történelem játszadozásáról vagy nem. Az *Angolok a Bakonyban* c. kötet örökhatárvé útmutatás arról, hogy a munkát folytatni kell; Lencsés Gyula inspiráló üzenete feltörekvő szociográfereknek: a föld kötelez.

FORRÁSOK

- Demény János: „Veress Sándor négy levele Bartók Bélához” [Four letters by Béla Bartók to Sándor Veress], in.: Demény János: *Rézkarok hidegtűvel*. Magvető Könyvkiadó, 1976
- Fábián Dániel és József Attila: *Ki a faluba*. A Bartha Miklós Társaság Füzetei / 1. / A Bartha Miklós Társaság kiadása. Törekvés Könyvnyomdavidallalat Hódmezővásárhely, Lehel ucca 1. (G. E. Székháza). Kiadva: JAÖM, III, #47.
- Lencsés Gyula: *Angolok a Bakonyban*. Gondolat Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. Magyarország felfedezése, 2019
- Lencsés Gyula–Feleky Gábor: *Múlt és jelen*. Szegedi társadalomkutatók Dudaron. 1937–2012. Belvedere Meridionale. Szeged, 2013
- Reitzer Béla: Válogatott írásai I-II. Szerk. Lengyel András. In.: *Szociográfiai munkafüzet*. OKK. 1987
- Végh László: *Szociográfiai műhelyek Szlovákiában*. In: *Szociográfia – Kárpát-medencei körkép*. Szerk. Letenyei László, Tamáska Máté. Gondolat Kiadó, Magyarország felfedezése, 2018

Dionüszosz csapatában